

SLOVENI|KA

Časopis za kulturu, nauku i obrazovanje
Časopis za kulturo, znanost in izobraževanje

Beograd
2017.

SLOVENE

Časopis za kulturo, nauku i obrazovanje / Časopis za
kulturo, znanost in izobraževanje
III (2017)

ISSN: 2466-555X

ISSN: 2466-2852 (Online)

Izdavač / Založnik

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet /
Univerza v Beogradu, Filološka fakulteta i/in
Nacionalni svet slovenačke nacionalne manjine /
Nacionalni svet slovenske narodne manjšine

Za izdavača / Za založbo

Prof. dr Ljiljana Marković
Saša Verbič

Adresa izdavača / Naslov uredništva

Terazije 3/IX, 11000 Beograd
tel +381 (0)11 33 40 845
e-mail: nacionalnisvet@eunet.rs
www.slovinci.rs

Lektura i korektura / Lektoriranje in korektura

Sofija Miloradović (srpski), Milica Ševkušić
(engleski), Tanja Tomazin (slovenački)

Dizajn korica i teksture / Oblikovanje naslovnice in
teksture

Marija Vauda

Grafičko oblikovanje / Grafično oblikovanje

Jasmina Pucarević

Tiraž / Naklada

300

Štampa / Tisk

SGC Beograd

Štampanje publikacije finansirano je iz sredstava Ministarstva
kulture i informisanja Republike Srbije i Nacionalnog saveta
slovenačke nacionalne manjine / Tiskanje publikacije je financirano
iz sredstev Ministrstva kulture in informiranja Republike Srbije in
Nacionalnega sveta slovenske narodne manjšine

ENIKA

Glavni i odgovorni urednici / Glavni in odgovorni urednici
Prof. dr Maja Đukanović (Univerzitet u Beogradu,
Filološki fakultet, Srbija) i/in Biljana Milenković-Vuković
(Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija)

Međunarodna redakcija / Mednarodni uredniški odbor
Dr. Tatjana Balažić Bulc (Univerza v Ljubljani, Filozofska
fakulteta, Slovenija), M.A. Dejan Georgiev (Univerza v
Ljubljani, Filozofska fakulteta, Slovenija), dr Cvetka
Hedžet Tóth (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Slovenija), prof. dr Borko Kovačević (Univerzitet u
Beogradu, Filološki fakultet, Srbija), Silvija Krejaković
(Narodni muzej, Kraljevo, Srbija), prof. dr Željko Marković
(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija), dr
Mojca Nidorfer Šiškovič (Univerza v Ljubljani, Filozofska
fakulteta, Slovenija), prof. dr Mateja Pezdirc Bartol
(Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Slovenija),
prof. dr Anica Sabo (Univerzitet u Beogradu, Fakultet
muzičke umetnosti, Srbija), dr Milena Spremo (Zrenjanin,
Srbija), dr Lada Stevanović (Etnografski institut SANU
i Fakultet za medije i komunikaciju, Beograd, Srbija),
dr Janja Žitnik Serafin (ZRC SAZU, Inštitut za slovensko
izseljenstvo in migracije, Ljubljana, Slovenija), Dragomir
Zupanc (Beograd, Srbija).

Međunarodni izdavački savet / Mednarodni svetovalni odbor
Prof. dr Jurij Bajec (Beograd), dr Jadranka Đorđević
Crnobrnja (Beograd), dr. Zdenka Petermanec (Maribor),
prof. dr Vesna Polovina (Beograd), dr Mladena Prelić
(Beograd), dr. Nataša Rogelja (Ljubljana), dr. Alojzija
Zupan Sosič (Ljubljana).

Sekretar redakcije / Tehnična urednica
Dr Tanja Tomazin

Tekstovi primljeni za objavljivanje na sastanku redakcije,
23. 11. 2017. godine / Besedila sprejeta za objavu na
sestanku redakcije 23. 11. 2017 leta

Časopis se objavljuje jednom godišnje / Časopis izhaja
enkrat na leto

Časopis se besplatno može preuzeti sa sajta: / Časopis se
lahko brezplačno prevzame s spletne strani:
www.slovinci.rs

Sadržaj / Vsebina

Tema broja / Tema številke

Migracije i kulturna prožimanja / Migracije in kulturna prežemanja (urednik broja / urednica številke Jadranka Đorđević Crnobrnja)

- 7 Jadranka Đorđević Crnobrnja
Uvodna reč / Uvodnik / Editorial

Naučni i stručni članci / Znanstveni in strokovni članki

- 23 Marta Stojić Mitrović
Neki izazovi terenskog proučavanja neautorizovanih migracija u etnologiji i antropologiji: multilokacijska etnografska istraživanja / Nekateri izzivi terenskega proučevanja neavtoriziranih migracij v etnologiji in antropologiji: multilokacijske etnografske raziskave
- 35 Dijana Lukić
»Drugega skoraj ne ostaja, ko zapustiti milo domovino in si drugje domovja iskati« ali kratak pregled migracijskih tokov Slovencev v Vojvodino / „Skoro da nema druge, nego napustiti milu domovinu i tražiti drugde dom“ ili kratak pregled migracionih tokova Slovenaca u Vojvodinu
- 59 Vojislav Martinov
Slovenačka polka na Fruškoj gori: slovenački rudari u rudniku uglja u Vrdniku / Slovenska polka na Fruški gori: slovenski rudarji v rudniku oglja v Vrdniku
- 73 Gordana Petković
Akcija spasavanja dece srpske i slovenačke nacionalnosti iz logora Šarvar u Drugom svetskom ratu / Akcija reševanja otrok srbske in slovenske narodnosti iz taborišča Sárvár med drugo svetovno vojno
- 87 Silvija Krejaković
Eho ratne traume: na dugim prugama između Maribora i Kraljeva / Odmev vojne travme: na dolgih progah med Mariborom in Kraljevim
- 103 Vesna Bižić-Omčikus
Srbija u SEM-u, Slovenija u EM-u / Srbija v SEM-u, Slovenija v EM-u

Varia / Varia

- 117 Cvetka Hedžet Tóth
Domoljubje in svetovljanstvo / Ljubav prema domovini i otvorenost prema svetu

- 131 Helena Janežič
Zbirka tiskov Slovencev zunaj RS v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani / Zbirka štampanih izdanja Slovenaca izvan RS u Narodnoj i univerzitetnoj biblioteci u Ljubljani

Prikazi i osvrti / Prikazi in pregledi

- 139 Jovanka Đorđević Jovanović, Marija Vučković
Bilateralni projekat „Slovenci u Srbiji / Srbi u Sloveniji“ (2006–2007) /
Bilateralni projekt »Slovenci v Srbiji / Srbi v Sloveniji« (2006–2007)
- 143 Sofija Miloradović
Uz drugo izdanje rečnika odevne kulture u Kanalskoj dolini / Ob drugi
izdaji slovarja oblačilne kulture v Kanalski dolini
- 145 Mario Berdič Codella
Znameniti Slovenci v Beogradu – Oris celostne likovne podobe /
Znameniti Slovenci u Beogradu – Opis likovnog izraza
- 149 Nataša Marjanović
Prikaz zbornika *Davorin Jenko (1835–1914), Prispjevki za kulturu
spomina* / Prikaz zbornika *Davorin Jenko (1835–1914) Prilozi za kulturu
sećanja*
- 155 Vinko Ošlak
Ivana Vatovec: *Kjer šelestijo breze* / Ivana Vatovec: *Tamo gde breze
šume*
- 157 Laura Fekonja
Rada Lečić: *Slovenački od A do Ž* / Rada Lečić: *Slovenački od A do Ž*
- 159 Tanja Tomazin
»Slovenika« 1 in 2 v Beogradu in Ljubljani / „Slovenika“ 1 i 2 u
Beogradu i Ljubljani
- 167 Beleške o autorima / Podatki o avtorjih
- 174 Izdavački savet i lista recenzenata: imena i afilijacije / Svetovalni odbor
in seznam recenzentov: imena in afilijacije
- 177 Politika časopisa i uputstvo autorima / Politika časopisa in navodila
avtorjem / Journal policy and author guidelines

Jadranka Đorđević Crnobrnja

Etnografski institut SANU

Beograd, Srbija

jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

UDK: 316.7(497.11:497.4)"19"

314.15-026.48(=163.6)(497.11)"19"

Migracije i kulturna prožimanja: Slovenci u Srbiji

Migracije – izraz koji obuhvata i sažima čitav spektar društvenih pojava. Kada se govori o migracijama, neizostavno se postavljaju pitanja koja počinju sa: „ko, gde, kako, zašto, kada...“, odnosno pitanja u vezi sa uzrocima i posledicama migracija i migracijskih kretanja. U vezi sa pomenutim neizostavno se postavlja i pitanje njihovog trajanja. Razlozi koji ljude navode na to da migriraju su mnogobrojni i mogu se grupisati u više kategorija i po osnovu više principa. Migracije mogu biti izraz slobodne volje pojedinca, a mogu biti izazvane ratnim zbivanjima (progoni, internacije), ekonomskom i političkom situacijom u državi ili regionu, i tome slično. Migracije možemo posmatrati sa različitih aspekata (pojedinca, zajednice, društva imigracije / emigracije itd.) i u različitim kontekstima (kulturni, ekonomski, politički, odnos društvo-pojedinac itd.). Posledice migracija su, takođe, vrlo značajne i inspirativne za posmatranje. U vezi sa tim se čini posebno važnim skrenuti pažnju na kulturna prožimanja do kojih dolazi kako usled migracija tako i nakon njihovog prestanka. Kulturna prožimanja se mogu sagledati ne samo kao posledica nego i kao rezultat migracije, ali i kao reakcija koja nastaje u korelaciji sa njom. Navedeni proces se može uočiti, takoreći, u svim sferama kulture – kako na nivou individue tako i na nivou zajednice.

Migracije iz Slovenije u Srbiju predstavljaju značajnu i aktuelnu temu. To nas je na izvestan način podstaklo da se u trećem broju časopisa *Slovenika* pozabavimo migracijskim tokovima koji su se kretali iz Slovenije u Srbiju. *Slovenika* je časopis koji objavljuje tekstove i priloge koji se konkretno tiču pitanja iz života i kulture pripadnika slovena-

čke nacionalne manjine u Srbiji, što je predstavljalo dodatan podsticaj da se u njemu objave radovi koji za temu imaju migracije pripadnika slovenačke nacionalne zajednice. Namera je, takođe, bila da se pokaže kako se odvijao proces kulturnog prožimanja i kakve posledice je imao – kako po kulturu doseljenika tako i po kulturu društva prijema. Navedeno nije bilo jednostavno ostvariti prvenstveno iz jednog razloga – tematika koja predstavlja topos ovog broja *Slovenike* bila je do sada u fokusu interesovanja neznatnog broja istraživača. To pre svega važi za naučni diskurs u Srbiji.

U tematu su predstavljeni radovi koji se, hronološki posmatrano, tiču pre svega onih migracija koje su se odvijale iz Slovenije u Srbiju u 20. veku. Izuzetak u tom pogledu predstavlja rad Marte Stojić Mitrović: „Neki izazovi terenskog proučavanja neautorizovanih migracija u etnologiji i antropologiji: multilokacijska etnografska istraživanja“, budući da se tiče savremenih migracija, i to onih osoba koje ne poseduju odgovarajuće administrativne dozvole (tzv. neautorizovane migracije). Pomenuti tekst smo uvrstili u ovaj temat pre svega zbog toga što čitaocima predstavlja jedan od metoda istraživanja (tzv. multilokacijsko istraživanje), kao i dinamiku istraživanja migracija. Predstavljanje pojedinih situacija sa kojima se istraživači suočavaju na terenu i njihovo objašnjenje čine ovaj tekst dodatno značajnim za sagledavanje problematike koja se tiče istraživanja migracija.

O prvim doseljavanjima Slovenaca na prostor današnje Srbije svedoči tekst Dijane Lukić: „*Drugega skoraj ne ostaja, ko zapustiti milo domovino in si drugje domovja iskati* ali kratak pregled migracijskih tokov Slovencev v Vojvodino“. Ovaj rad se bazira na empirijskom materijalu koji je autorka prikupila kao rezultat terenskog istraživanja u Vojvodini. On predstavlja značajnu sintezu podataka, pomoću koje se može steći opšta slika u vezi sa migracijama Slovenaca u Vojvodinu sve do početka 80-ih godina prošlog veka. U tom pogledu se posebno značajnim čini sagledavanje veze između kolonizacije, agrarne reforme i migracija.

Radne migracije Slovenaca u Srbiju, i to pre svega muške populacije, od posebnog su značaja, i mogu se posmatrati kao posebna vrsta u okviru migracijskih tokova koji se odvijaju između Slovenije i Srbije. Slovenci su se naseljavali pre svega u ona mesta u Srbiji u kojima je postojala potreba za određenim stručnim profilom, odnosno za strukom. Neke od tih migracija su s obzirom na period trajanja imale privremeni karakter. U vezi sa tim je potrebno kazati da se situacija po tom pitanju menjala, odnosno – da nije uvek postojala potreba samo za jednim određenim zanimanjem. Tako se po struci kojoj su doseljenici pripadali može pratiti ekonomski i industrijski razvoj u društvu prijema. Doseljavanje rudara u Vojvodinu čini se u tom smislu posebno interesantnim, o čemu svedoči i tekst „Slovenačka polka na Fruškoj gori: slovenački rudari u rudniku uglja u Vrdniku“, autora Vojislava Martinova. Autor nas upozna sa uzrocima doseljavanja i sa životom rudara u Vrdniku. Iz

rada se ujedno naziru i načini na koje je dolazilo do kulturnih prožimanja i preplitanja između kulture koju su praktikovali doseljenici (npr. muzika i ples) i kulturnih praksi većinskog stanovništva u pomenutom kraju.

Period Drugog svetskog rata je, kada su migracije u pitanju, prepoznatljiv po izbeglištvu i progonima. Jednom rečju – prepoznatljiv je po migracijama koje se mogu definisati kao prisilne. U tom kontekstu, Gordana Petković u radu „Akcija spasavanja dece srpske i slovenačke nacionalnosti iz logora Šarvar u Drugom svetskom ratu“ govori o progonu Slovenaca i njihovom zatočeništvu u logoru Šarvar. Poseban doprinos ovog rada ogleda se u opisivanju akcije spasavanja dece iz zatočeništva. Da bi se prikazao značaj celokupne akcije, opisan je rad Dečje bolnice u Novom Sadu, kao i uloga koju je u svim tim aktivnostima imala srpska pravoslavna crkvena opština Eparhije bačke. Tematika kojom se autorka bavi pruža, između ostalog, uvid u postojanje različitih oblika humanosti i odnosa solidarnosti između srpskog i slovenačkog etnosa na prostoru Bačke u Drugom svetskom ratu. Rad „Eho ratne traume: na dugim prugama između Maribora i Kraljeva“, autorke Silvije Krejaković, predstavlja svojevrsan uvod u problematiku ratom izazvanih migracija, koje su se zbivale na ovim prostorima tokom Drugog svetskog rata, a konkretno se tiču progona slovenačkog stanovništva u Kraljevo i na prostor današnje Srbije. Pomenuti tekst daje osoben doprinos problematici stvaranja i održavanja veza između stanovnika Maribora i Kraljeva. U tom pogledu se nazire veza između pojave tzv. bratimljenja gradova, koja je prepoznatljiva pre svega za period socijalizma i postojanje nekadašnje SFRJ i migracija.

Do sada smo govorili o migracijama koje se tiču kretanja stanovništva. A šta je sa predmetima koje ljudi koriste pre putovanja, prilikom njega i nakon doseljavanja u sredinu prijema? Da li se i oni sele zajedno sa svojim vlasnicima? U pitanju je vrlo zanimljiva tematika, koju Vesna Bižić-Omčikus nastoji da nam približi u radu „Srbija u SEM-u, Slovenija u EM-u“. Autorka nas upoznaje sa pojedinim materijalnim predmetima koje su koristili doseljenici iz Slovenije u svom svakodnevnom životu, a koji su nakon toga postali sastavni deo zbirke Etnografskog muzeja u Beogradu. Ujedno saznajemo da se u zbirkama Etnografskog muzeja u Ljubljani nalaze, takođe, predmeti koji su doneti sa područja Srbije početkom i sredinom 20. veka. Nastanku te zbirke je u velikoj meri doprineo i etnolog Niko Županič.

Iz naslova radova koje objavljujemo u ovom broju *Slovenike* može se zaključiti da su migracijska kretanja slovenačkog stanovništva u Srbiju razmatrana sa različitih aspekata i u različitim kontekstima. Tekstovi upućuju na to da su migracije Slovenaca u Srbiju bile prisutne takoreći kroz čitav 20. vek, s tim da njihov intenzitet i obim ne predstavljaju konstantu. To je posve razumljivo ukoliko imamo u vidu da ova migracijska kretanja, kao uostalom i svaka druga, zavise od sklopa

okolnosti, odnosno – da na njih utiče istovremeno veći broj faktora. Teme kojima su se bavili autori ovde pomenutih tekstova posmatrane su i analizirane iz istorijske i etnološke perspektive, a tiču se pre svega migracija iz Slovenije u Srbiju u prošlom veku.

Svi ovde pomenuti tekstovi predstavljaju značajan doprinos sagledavanju i razumevanju problematike migracija stanovništva Slovenije na prostor Srbije. Oni nam pružaju uvid u migracijske tokove i, ujedno, ostavljaju prostora za produbljenija i sveobuhvatnija istraživanja ne samo ovde razmatranih tema, već i velikog broja ostalih tema koje su u vezi sa migracijama u pomenutim prostornim okvirima.

Savremena migracijska kretanja slovenačkog stanovništva u Srbiju, odnosno migracije čiji smo danas svedoci, smatramo vrlo aktuelnim i inspirativnim. Uprkos tome, i one su zasad nedovoljno istražene. Ostaje da se nadamo da ćemo u nekom od narednih brojeva *Slovenike* imati priliku da se upoznamo i sa rezultatima istraživanja tih migracija.

Na ovom mestu želim da se zahvalim svim autorima na saradnji i nastojanju da svojim tekstovima učine procese u vezi sa migracijama Slovenaca u Srbiju vidljivijima i prepoznatljivijima i izvan strogo naučnog diskursa. Veliku zahvalnost dugujem, pre svega, glavnoj i odgovornoj urednici časopisa *Slovenika*, kolegici Biljani Milenković-Vuković, kako na pozivu da uređujem ovaj temat, tako i na korisnim predlozima, sugestijama i podršci koju mi je pružala prilikom pripremanja temata. Zahvalnost izražavam i recenzentima, kao i svima koji su pomogli da ovaj broj *Slovenike* ugleda svetlost dana.

Jadranka Đorđević Crnobrnja

Etnografski inštitut SANU

Beograd, Srbija

jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Migracije in kulturna prežemanja: Slovenci v Srbiji

Migracije – izraz, ki obsega in povzema cel spekter družbenih pojavov. Ko govorimo o migracijah, se neizogibno pojavljajo vprašanja, ki se začenjajo z: »kdo, kje, kako, zakaj, kdaj ...« oziroma vprašanja glede vzrokov in posledic migracij in migracijskih gibanj. V tem kontekstu se zagotovo pojavi tudi vprašanje njihovega trajanja. Razlogi, ki ljudi napeljejo k migracijam, so številni, razvrstiti jih je mogoče v več kategorij in glede na različne kriterije. Migracije so lahko izraz svobodne volje posameznika, lahko pa jih izzovejo vojni dogodki (pregoni, internacije), ekonomska in politična situacija v državi ali regiji in podoba. Migracije lahko obravnavamo z različnih aspektov (posameznika, skupnosti, migracijske/emigracijske družbe itd.) in v različnih kontekstih (kulturnem, ekonomskem, političnem, v kontekstu odnosa družba–posameznik itd.). Prav tako so posledice migracij izredno pomemben in navdihujoč predmet obravnav. V tem smislu se zdi pomembno usmeriti pozornost na kulturna prežemanja, do katerih pride tako med samimi migracijami kot po njihovi zaustavitvi. Kulturna prežemanja je mogoče prepoznati ne le kot posledico, pač pa tudi kot rezultat migracije, hkrati pa kot reakcijo, ki nastane v korelaciji z njo. Omenjeni proces je mogoče opaziti na tako rekoč vseh področjih kulture – kot na individualni, tako tudi na ravni skupnosti.

Migracije iz Slovenije v Srbijo predstavljajo pomembno in aktualno temo. To nas je na poseben način spodbudilo, da se v tretji številki časopisa *Slovenika* posvetimo migracijskim tokovom, ki so potekali iz Slovenije v Srbijo. *Slovenika* je časopis, ki objavlja tekste in prispevke, ki se konkretno dotikajo vprašanj iz življenja in kulture pripadnikov slovenske narodne manjšine v Srbiji, kar je predstavljalo dodatno vzpodbudo

za odločitev, da v njem objavimo prispevke na temo migracij pripadnikov slovenske narodne skupnosti. Hkrati je bil naš namen, da prikažemo, kako se je odvijal proces kulturnega prežemanja in kakšne so bile njegove posledice – tako na področju kulture priseljencev kot kulture sprejemne družbe. Želenih ciljev ni bilo lahko izpeljati, prvenstveno iz razloga, da je bila tematika, ki predstavlja topos pričujoče številke *Slovenike*, do sedaj v interesnem centru le peščice raziskovalcev. To velja predvsem za znanstveni diskurz v Srbiji.

V tematski številki so predstavljeni prispevki, ki se – s kronološkega vidika – dotikajo predvsem tistih migracij, ki so potekale iz Slovenije v Srbijo v 20. stoletju. Izjemo v tem pogledu predstavlja članek Marte Stojić Mitrović: »Nekateri izzivi terenskega proučevanja neavtoriziranih migracij v etnologiji in antropologiji: multilokacijske etnografske raziskave«, ki se nanaša na sodobne migracije, in sicer migracije oseb brez ustreznih uradnih dovoljenj (tim. neavtorizirane migracije). Omenjeni tekst je v pričujočo tematsko številko uvrščen predvsem zato, ker bralcem predstavlja eno od raziskovalnih metod (tim. multilokacijsko raziskovanje), kot tudi dinamiko proučevanja migracij. Zaradi prikazovanja posameznih situacij, s katerimi se srečujejo raziskovalci na terenu, in njihovega pojasnjevanja je članek še posebej pomemben za razumevanje problematike, vezane na raziskavanje migracij.

Članek Dijane Lukić »*Drugega skoraj ne ostaja, ko zapustiti milo domovino in si drugje domovja iskati* ali kratek pregled migracijskih tokov Slovencev v Vojvodino« priča o prvih priseljevanjih Slovencev na območje današnje Srbije. Članek je zasnovan na empiričnem gradivu, ki ga je avtorica zbrala kot rezultat terenskega raziskovanja v Vojvodini, in predstavlja koristno sintezo podatkov, s pomočjo katerih je mogoče oblikovati splošno predstavo o migracijah Slovencev v Vojvodino vse do začetka 80-ih let preteklega stoletja. V tem pogledu se zdi posebej pomemben vidik povezave med kolonizacijo, agrarno reformo in migracijami.

Delovne migracije Slovencev v Srbijo, predvsem moškega prebivalstva, imajo poseben pomen in jih je mogoče obravnavati kot samostojno vrsto v okviru migracijskih tokov med Slovenijo in Srbijo. Slovenci so se naseljevali predvsem v tista srbska mesta, kjer je obstajala potreba po določenih strokovnih profilih oziroma strokah. Nekatere od teh migracij so glede na obdobje trajanja zavzele začasen karakter. Pri tem je treba omeniti, da se je navedena situacija spreminjala, oziroma da ni vedno obstajala potreba po zgolj enem določenem poklicu. Tako je mogoče glede na stroko, ki so ji priseljenci pripadali, slediti ekonomskemu in industrijskemu razvoju v družbi sprejema. Priseljevanje rudarjev v Vojvodino se zdi pri tem še posebej zanimivo, o čemer priča tudi članek »Slovenska polka na Fruški gori: slovenski rudarji v rudniku oglja v Vrdniku« avtorja Vojislava Martinova. Avtor nas seznanja z vzorci priseljevanja in z življenjem rudarjev v Vrdniku. Iz teksta je hkrati moč razbrati

tudi načine, na katere so se odvijala kulturna prežemanja in prepletanja med kulturo, ki so jo izvajali priseljenci (npr. glasba in ples), in kulturnimi praksami večinskega prebivalstva omenjenega kraja

Obdobje druge svetovne vojne je, ko gre za migracije, prepoznavno po izgnanstvih in pregonih, ali z eno besedo – po migracijah, ki jih je mogoče opredeliti kot prisilne. V tem kontekstu Gordana Petković v članku »Akcija reševanja otrok srbske in slovenske narodnosti iz taborišča Sárvár med drugo svetovno vojno« pripoveduje o pregonu Slovencev in njihovem ujetništvu v taborišču Sárvár. Poseben doprinos tega članka predstavlja opis akcije reševanja otrok iz ujetništva. Da bi prikazala pomen celotne akcije, avtorica opiše delovanje Otroške bolnice v Novem sadu in vlogo, ki jo je v vseh teh aktivnostih imela srbska pravoslavna cerkvena občina Bačke eparhije. Tematika, ki jo članek obravnava, med drugim ponuja vpogled v različne oblike humanosti in solidarnostni odnos med srbsko in slovensko etnijo na območju Bačke v drugi svetovni vojni. Članek »Odmev vojne travme: na dolgih progah med Mariborom in Kraljevim« avtorice Silvije Krejaković predstavlja svojevrsten uvod v problematiko z vojno izzvanih migracij, ki so se tekom druge svetovne vojne dogajale na teh območjih in se konkretno tičejo pregona slovenskega prebivalstva v Kraljevo in na območje današnje Srbije. Omenjeni tekst predstavlja poseben doprinos k problematiki ustvarjanja in ohranjanja vezi med prebivalci Maribora in Kraljeva. Pri tem je opazna vez med pojavom tim. bratenja med mesti, ki je prepoznavno predvsem v obdobju socializma ter nekdanje SFRJ, in na ta način izzvanih migracij.

Do sedaj smo govorili o migracijah, ki se nanašajo na gibanje prebivalstva. Kaj pa se ob selitvi ali po prihodu v družbo sprejema dogaja s predmeti, ki so jih ljudje uporabljali pred potovanjem? Ali se ti selijo skupaj s svojimi lastniki? Gre za izredno zanimivo tematiko, ki nam jo v svojem članku »Srbija v SEM-u, Slovenija v EM-u« poskuša približati Vesna Bižić-Omčikus. Avtorica bralce spoznava s posameznimi materialnimi predmeti, ki so jih priseljenci iz Slovenije uporabljali v vsakodnevnem življenju in so kasneje postali sestavni del zbirke Etnografskega muzeja v Beogradu. Hkrati tudi izvemo, da se v zbirkah Etnografskega muzeja v Ljubljani nahajajo predmeti, ki so bili v začetku in sredi 20. stoletja preneseni z območja Srbije. K nastanku te zbirke je v veliki meri prispeval tudi etnolog Niko Županič.

Na podlagi naslovov prispevkov, objavljenih v pričujoči številki *Slovenike*, je mogoče ugotoviti, da so migracijska gibanja slovenskega prebivalstva v Srbijo obravnavana z različnih aspektov in v različnih kontekstih. Članki kažejo na to, da so bile migracije Slovencev v Srbijo prisotne tako rekoč skozi celo 20. stoletje, s tem da njihova intenzivnost in obseg nista predstavljala konstante. To je povsem razumljivo, če imamo v mislih, da so bila ta (kot pravzaprav tudi vsaka druga) migracijska gibanja odvisna od sklopa okoliščin, oziroma da je na njih

istočasno vplivalo večje število faktorjev. Teme, s katerimi so se ukvarjali avtorji omenjenih raziskav, so obravnavane in analizirane z zgodovinske in etnološke perspektive ter se nanašajo predvsem na migracije iz Slovenije v Srbijo v preteklem stoletju.

Vsi članki skupaj predstavljajo pomemben doprinos k poznavanju in razumevanju problematike migracij prebivalstva Slovenije na območje Srbije. Ponujajo nam vpogled v migracijske tokove in hkrati puščajo dovolj prostora za poglobljena in razširjena raziskovanja ne le na tem mestu obravnavanih, pač pa tudi mnogih drugih tem, povezanih z migracijami v omenjenih prostorskih okvirih.

Sodobna migracijska gibanja slovenskega prebivalstva v Srbijo oziroma migracije, s katerimi se soočamo danes, prepoznavamo kot izredno aktualne in navdihujoče. Kljub temu so tudi te danes nezadostno raziskane. Ostaja upanje, da bomo v eni od prihodnjih številčk *Slovenike* imeli priložnost, da se spoznamo tudi z rezultati raziskav tovrstnih migracij.

Na koncu se želim zahvaliti vsem avtorjem za sodelovanje in trud, da bi s svojimi teksti prispevali k vidnosti in prepoznavnosti procesov, povezanih z migracijskimi tokovi Slovencev v Srbijo, tudi izven strogo znanstvenega diskurza. Velika hvaležnost gre predvsem glavni in odgovorni urednici časopisa *Slovenika*, kolegici Biljani Milenković-Vuković, tako za povabilo, da postanem urednica tematske številke, kot tudi za uporabne predloge, sugestije in podporo, ki mi jo je ob tem nudila. Hvaležna sem tudi recenzentom in vsem ostalim, ki so pomagali, da pričujoča številka *Slovenike* zagleda luč sveta.

Jadranka Đorđević Crnobrnja

Institute of Ethnography SASA

Belgrade, Serbia

jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Migrations and Cultural Interactions: Slovenians in Serbia

Migrations is a term that encompasses and encapsulates a whole range of social phenomena. As far as migrations are concerned, questions beginning with “who, where, how, why, when...” – i.e. questions concerning the causes and the consequences of migrations and migratory movements – inevitably arise. Another relevant issue is the duration of migrations. The reasons that make people migrate are numerous and they can be classified into several categories, based on multiple principles. Migrations may be an expression of the free will of an individual, but they may be caused by war events (persecutions, internment), the economic and political situation in a country or a region, or other similar reasons. Migrations can be analyzed from various standpoints (those of individuals, communities, societies, from the immigration/emigration perspective, etc.) and in different contexts (cultural, economic, political, in relationship between a society and individuals, etc.). The consequences of migrations are also very important and they inspire observation. In this regard, it is particularly important to draw attention to the cultural interactions caused by migrations, as well as those taking place after their termination. Cultural interactions may be observed not only as a consequence but also as a result of migrations. They can also be analyzed as a reaction correlated with migrations. This process may be observed in all spheres of culture – both at the individual and community levels.

The migrations from Slovenia to Serbia are an important and topical issue. This has, in its way, encouraged us to discuss the migrations

from Slovenia to Serbia in the third issue of *Slovenika*. The journal publishes papers and other contributions that specifically deal with issues related to the life and culture of the members of the Slovenian national minority in Serbia. This has been an additional motivation to publish articles discussing the migrations of the members of the Slovenian national community. We have also intended to trace the process of cultural interactions and show its consequences – both for the culture of the immigrants and the culture of the receiving society. The specified aims have not been easy to achieve primarily because only a negligible number of researchers have so far focused on the main topic of *Slovenika*'s current issue. This particularly applies to the scholarly discourse in Serbia.

The thematic section presents papers that, in terms of chronology, primarily cover the 20th-century migrations from Slovenia to Serbia. The exception in this regard is the paper by Marta Stojić Mitrović *Some Challenges Associated with the Field Research of Unauthorized Migrations in Ethnology and Anthropology: Ethnographic Multilocation Research*, which deals with current migrations, namely with the persons who do not have appropriate administrative permits (the so-called unauthorized migrations). The paper is included in this thematic section primarily because it presents to the readership one of the research methods (the so-called multilocation research), as well as the dynamics of migration research. The presentation of particular situations encountered by researchers at the spot and their explanations make this article all the more relevant for the study of migration-related issues.

The first immigration wave of Slovenians to the territory of today's Serbia is covered in the article "*There is almost no other choice but to Leave the Beloved Fatherland and Seek for another Homeland*": a brief overview of the influx of Slovenian immigrants in Vojvodina, by Dijana Lukić. The study relies on the empirical materials collected by the author as a result of field research in Vojvodina. It offers an important synthesis of information and helps get a general idea of the immigration of Slovenians in Vojvodina until the early 1980s. In this respect, the analysis of the relationship in the context of colonization, agrarian reform and migrations is particularly important.

The labour immigration of Slovenians, primarily the male population, in Serbia is of particular importance, as it can be analyzed as a distinct type among migration currents between Slovenia and Serbia. Slovenians settled primarily in those towns in Serbia where there was a demand for certain professional profiles, i.e. for professional skills. In terms of duration, some of those migrations were temporary in character. In this context, it is noteworthy that the situation changed, as the demand was not limited to specific vocations. The vocations of immigrants enable us to trace the economic and industrial development of the receiving society. The settlement of miners in Vojvodina seems to be particularly

interesting in this respect, as evidenced by the paper *Slovenian Polka on Fruška Gora: Slovenian miners in the coal mine in Vrtnik*, by Vojislav Martinov. The author introduces us to the causes of immigration and the life of miners in Vrtnik. The paper also reveals the paths of interaction between the culture practiced by the immigrants (e.g. music and dance) and the cultural practices of the majority population in this region.

As far as migrations are concerned, the period of World War II is marked by refugees and persecution. In a word, it is marked by migrations that can be described as forced. In her paper *Action to Save Serbian and Slovenian Children from the Sárvár Camp in World War II*, Gordana Petković discusses the persecution of Slovenians and their detention in the Sárvár Camp. The special contribution of this paper lies in the description of the action aimed at rescuing children from captivity. In order to highlight the importance of the action, the paper also describes the work of the Children's Hospital in Novi Sad, as well as the role of Serbian Orthodox communities the Eparchy of Bačka in these activities. Among other things, the topic covered in this paper offers an insight into various forms of humaneness and solidarity between Serbian and Slovenian ethnic groups on the territory of Bačka during World War II. The paper *The Echoes of War Trauma: along the long train tracks between Maribor and Kraljevo*, by Silvija Krejaković, is an introduction to the issue of war-caused migrations that occurred in this region during World War II – namely the exile of Slovenians to Kraljevo and the territory of today's Serbia. This paper is a special contribution to the study of the ways in which relations between the inhabitants of Maribor and Kraljevo have been established and maintained. In this respect, this is an anticipation of the so-called twinning of towns, which is primarily typical of the period of socialism and the former SFRY and the migrations associated with this phenomenon.

We have so far discussed the migrations that have to do with population movements. What about objects used by people before undertaking a journey, while travelling and settling in the reception environment? Do they also migrate with their owners? This is a very interesting topic and Vesna Bižić-Omčikus seeks to bring it closer to us in the paper *Serbia in the SEM, Slovenia in the EM*. The author presents us some tangible objects used by immigrants from Slovenia in their everyday life which later became part of the collection of the Ethnographic Museum in Belgrade. At the same time, we find out that the collections of the Slovenian Ethnographic Museum in Ljubljana also include objects brought from the territory of Serbia in the early and mid-20th century. The ethnologist Niko Županič greatly contributed to the establishment of this collection.

The titles of the papers published in this issue of *Slovenika* suggest that migration waves of the Slovenian population towards Serbia are analyzed from diverse aspects and in various contexts. The papers reveal

that the migrations of Slovenians to Serbia were present throughout the 20th century, though their intensity and scope were not constant. This is understandable if we bear in mind that these movements, just like other migrations, depended on the circumstances, which means that cut they were simultaneously influenced by a number of factors. The topics discussed by the authors of the above-mentioned papers are observed and analyzed from historical and ethnological perspectives and they primarily focus on the migrations from Slovenia to Serbia in the 20th century.

All of the above-mentioned papers make a significant contribution to the study and understanding of the problems associated with the population migrations from Slovenia to the territory of Serbia. They offer an insight into migration currents and, at the same time, leave room for a more elaborate and more comprehensive study not only of the issues discussed in this context, but also of a number of other topics related to migrations within the specified spatial framework.

We find modern migrations of Slovenians to Serbia, i.e. the migrations we are witnessing today, very topical and inspiring. Nevertheless, they are still insufficiently explored. It remains to hope that one the next issues of *Slovenika* will offer us the opportunity to get acquainted with the results of the research into these migrations.

At this point, I would like to thank all of the authors for their cooperation and the effort to make the processes associated with the migrations of Slovenians to Serbia more visible and recognizable beyond a strictly scholarly discourse. I owe great gratitude to the Editor-in-Chief of the journal *Slovenika*, my colleague Biljana Milenković-Vuković, both for the invitation to be the editor of this thematic section and for her useful suggestions and support provided while preparing it. I would also like to express my gratitude to the reviewers, as well as to everyone who helped make this issue of *Slovenika* see the light of the day.

Naučni i stručni
članci

Znanstveni in
strokovni članki

tema broja / tema številke

Migracije i kulturna
prožimanja

Migracije in kulturna
prežemanja

Neki izazovi terenskog proučavanja neautorizovanih migracija u etnologiji i antropologiji: multilokacijska etnografska istraživanja

Sažetak

U ovom tekstu baviću se praktičnim problemima sa kojima se sreću etnolozi i antropolozi koji se bave proučavanjem migracija. Fokus će biti stavljen na izazove organizovanja i realizacije terenskih istraživanja u kontekstu kompleksne dinamike svojstvene migracijskim procesima, koju sprovode osobe koje za ta kretanja ne poseduju odgovarajuće administrativne dozvole. Posebno ću predstaviti metod tzv. multilokacijskog etnografskog istraživanja, koje podrazumeva dubinsko antropološko istraživanje na više lokacija, koje se za istraživanje smatraju ključnim tačkama migracijskih tokova.

Ključne reči: migracije, terenska istraživanja, multilokacijsko etnografsko istraživanje

1. Uvod

U ovom tekstu baviću se praktičnim problemima sa kojima se sreću etnolozi i antropolozi koji se bave proučavanjem jednog tipa migracija: u pitanju su migracijska kretanja za koja osobe koje ih sprovode nemaju administrativnu dozvolu ulaska u državu tranzita ili destinacije i za koje je izražavanje namere da zatraže azil gotovo jedini način makar privremene legalizacije boravka. Dakle, u pitanju su tzv. neautorizovane migracije (Squire 2017), blisko povezane sa azilnim sistemom. Izraz *neautorizovane migracije*, koji je većinom

prisutan kod severnoameričkih autora, naglašava da su u pitanju migracije koje se odvijaju bez odgovarajućih (administrativnih) dozvola, odnosno, one migracije u kojima učestvuju ljudi koji ne poseduju validne dozvole za ulazak na neku teritoriju ili za boravak na njoj. Dakle, one su neautorizovane iz perspektive nacionalnih država, a posebno iz perspektive društva prijema.

U tekstu će fokus biti stavljen na izazove organizovanja i sprovođenja terenskih istraživanja u kontekstu kompleksne dinamike svojstvene migracijskim procesima. Posebno ću predstaviti metod tzv. multilokacijskog etnografskog istraživanja (multi-sited ethnography) i istaći njegove domete.

Na kraju teksta će biti date tri vinjete, koje pokazuju neke od problema sa kojima se susreću istraživači. Prvom će biti demonstrirano kako različito pozicionirani akteri imaju različite poglede na legitimnost upotrebe administrativnih kategorija vezanih za migracije. U drugoj vinjeti je prikazano kako situacija na terenu utiče ne samo na promenu pojedinih inicijalnih ideja o tome kako sprovesti istraživanje, koju temu obrađivati, već može dovesti do potpune promene njegovog fokusa. Treća vinjeta pokazuje kako u određenim situacijama ne samo što može da se prekine započeto istraživanje i promeni fokus, već i da se iz uloge istraživača pređe u ulogu nekoga ko jednostavno pomaže osobi u nevolji.

2. Priprema terenskog istraživanja

Bez obzira na konkretan problem koji je u fokusu istraživanja, same odlike migracijskih kretanja, kao što su administrativno-pravni status migranata, zakonom definisana postupanja državnih organa i stanovništva prema migrantima, broj i konkretne funkcije aktera koji utiču na mogućnosti sprovođenja i formu migracijskih kretanja, njihovi međusobni odnosi, ali i politička dešavanja u drugim državama porekla, tranzita ili destinacije, utiču na izbor lokacije i sagovornika, ali i na pripremu koju pre samog terenskog istraživanja moramo da sprovedemo.

Administrativno-pravne regulacije igraju presudnu ulogu u svim fazama istraživanja. Pre svega, upravo su administrativna i pravna određenja ta koja definišu tip migracijskih kretanja, na šta izrazi *neautorizovane migracije* ili *neregularne migracije* i slični direktno upućuju. Ova pravna određenja uslovljavaju tip kretanja migranata preko državnih granica i mogućnosti njihovog smeštaja i integracije. Osim ovoga, ona uređuju opseg i formu postupanja drugih aktera, državnih i nevladinih organizacija, građana.

Smer interpretacija, usvajanje novih ili izmena postojećih administrativnih odredbi i praksi predstavlja rezultat političkih odluka. Osim upoznavanja pravne regulative i propisanih procedura, neophodno je i mapiranje aktera koji imaju političku moć da na njih utiču.

Kako je primetio De Genova, u kontekstu migracija, direktnu moć da utiču na kretanje ljudi nemaju zakoni i formalni centri političke moći, država kao takva i njene institucije, već konkretni ljudi sa kojima migranti dolaze u kontakt na strateški važnim tačkama (De Genova 2002). Ovo je posebno očigledno na lokalnom nivou, u mezo i mikrokontekstima u kojima se terenska istraživanja vrše, gde lokalni akteri mogu osporavati primenu vladinih ili međunarodno dogovorenih mera.

U tom smislu je, kao određena vrsta pripreme za terensko istraživanje migracija, neophodno upoznati pravnu regulativu, mapirati aktere koji imaju moć da utiču na njeno formulisanje, ali i aktere koji imaju moć da je u praksi (ne) primene u skladu sa svojim interpretacijama i položajem.

3. Unutrašnja dinamika migracijskih procesa i njen uticaj na sprovođenje istraživanja

I samo upoznavanje sa kontekstom u kome se posmatrani fenomen odvija zahteva, dakle, preliminarno terensko istraživanje. Međutim, dinamika migracijskih procesa uslovljava konstituisanje novih centara moći u mikrokontekstu, na licu mesta, i često ne ostavlja mogućnosti za ovakav vid pripreme. Kako je pokazalo istraživanje Rubena Andersona, sprečavanje kretanja ljudi na jednom mestu dovodi do razvoja alternativnih puteva, odnosno – do otvaranja stalno novih prostora za razvoj aktivnosti koje se administrativno podvode pod krijumčarenje i trgovinu ljudima, ali i do razvoja internacionalne industrije koja bi to da spreči (Andresson 2014). Na primer, samo na prostoru Balkana, sprečavanje kretanja iz Srbije preko Mađarske uslovlilo je pojačavanje kretanja preko Hrvatske, a otežavanje kretanja preko Hrvatske uslovlilo je intenziviranje kretanja ka Rumuniji ili nazad ka jugu, i tako dalje (IOM 2017).¹ U dijahronijskoj perspektivi, samo geografski dolazi do velikih promena, od kojih svaka iznova kreira nove odnose u mikrokontekstu.

¹ <http://www.novinite.com/articles/175953/Romania+Boosts+Security+at+Border+with+Serbia+to+Prevent+Crossing+by+Migrants>

Različiti akteri u migracijskim procesima interpretiraju njihove raznovrsne aspekte, počev od same definicije neautorizovanog ulaska, preko procene vulnerabilnosti, potencijalne opasnosti, do projekcija lične i šire društvene koristi ili štete, u skladu sa svojom ulogom, interesima, motivima, znanjima, ali i sa položajem u širem društvenom i političkom sistemu. Takođe, narativi koje jedan akter upotrebljava mogu se značajno promeniti tokom vremena, u zavisnosti od promena odnosa snaga u konkretnim situacijama, od promena njegove uloge, položaja, ali i širih društvenih kretanja. Protivnici državnih politika mogu postati njihovi proponenti (Kalir and Wissink 2015), države mogu menjati narrative u skladu sa promenama diskursa u regionu (Bez nec et. al 2016), nezainteresovani građani mogu se aktivno uključiti u humanitarne grupe, ili u grupe koje deluju protiv migranata, i tako dalje (Bužinkić i Hameršak 2017).

Proučavanje migracija je i samo dinamičan process, koji zahteva stalno procenjivanje motiva koje bi ispitanik mogao imati za pružanje date informacije. Cilj antropoloških istraživanja nije utvrđivanje činjeničnog stanja, već razumevanje fenomena, koje se postiže kroz njegovu kontekstualizaciju i utvrđivanje odnosa sa drugim fenomenima. Upravo različite interpretacije i dinamika kojom se razvijaju doprinose razumevanju društvenih odnosa koji presudno utiču na fenomen koji je u pitanju.

Kompleksni fenomeni kao što su migracije, koje su simptom globalnih političkih razlika, i u mikrokontekstima ostaju otvoreni za globalne, regionalne i lokalne uticaje. Na primer, prema podacima sa terena, pomoć migrantima iz Sirije je u jednoj zajednici u Srbiji zavisila od toga da li su lokalni verski lideri interpretirali migrante kao nekoga kome treba pomoći, ili ga pak osuđivati kao dezertera, što je bilo uslovljeno obrazovanjem lidera u različitim versko-političkim tradicijama u okviru iste religije. Dominantni narativi službenika menjaju se u skladu sa promenama položaja date države u odnosu na moćnije centre odlučivanja; organizacije u okviru nevladinog sektora takođe menjaju narrative u skladu sa novim savezništva i sukobima između aktera, ili sa propozicijama za projekte; mediji izveštavaju u skladu sa postojanjem ili nepostojanjem interesovanja auditorijuma za pojedine teme, i tako dalje.

4. Multilokacijsko etnografsko istraživanje

Usled izuzetne složenosti kontekstualnih faktora koji utiču na posmatrani fenomen, menjanja samih aktera, njihovih međusobnih odnosa i pozicije u širem sistemu, prostor – lokacija na kojoj

se istraživanje vrši prestaje da bude geografski pojam, već postaje mesto – situacija manifestacije posmatranog fenomena. Metod multilokacijskog etnografskog istraživanja (*multisited ethnography*) razvio je George Marcus (1995) za potrebe istraživanja tranzitornih, fluidnih fenomena, koji prelaze granice, društvene slojeve, normalizovane kategorizacije, kakva su i migracijska kretanja. Ono se realizuje u dužem vremenskom periodu tako što se više kraćih istraživanja ponavlja na prostorima koji su unapred definisani u skladu sa temom istraživanja. Komparacija manifestacija fenomena u strukturno sličnim ili, naprotiv, različitim prostorima, u kojima deluju različiti akteri i drugi kontekstualni faktori, gde se „globalno sažima i postaje integralni deo paralelnih, relevantnih lokalnih situacija“ (Falzon 2012, 2), pruža mogućnost za sticanje dubljeg uvida u posmatrani fenomen i njegovu adekvatniju interpretaciju. Međutim, tranzitornost, stalna promenljivost i slučajnost stavljaju istraživača u poziciju svedoka nekog događaja, te metod interpretacije koji se primenjuje nije etnografsko opisivanje nego etnografsko svedočenje (Malkki 1997, 95).

Iako se multilokacijskom etnografskom istraživanju može prigovoriti za arbitrarnosti nekonzistentnost prilikom izbora lokacija i vremena vršenja istraživanja, te samim tim i za ograničenu reprezentativnost manifestacije fenomena koji se prati, ovaj metod omogućava preciziranje uticaja kontekstualnih faktora, kao i znatnu eliminaciju redundantnih informacija, ali i promenu inicijalnih pretpostavki istraživača. Kao i svako terensko istraživanje koje uključuje metodu posmatranja sa većim ili manjim učestvovanjem, multilokacijsko etnografsko istraživanje omogućava proveru odstupanja u praksi od normativnih i idealtipskih interpretacija fenomena, uloge aktera, njihovih međusobnih odnosa, motivacija itd. Ponavljanje i dugotrajnost istraživanja omogućavaju interpretaciju fenomena kao procesa koji poseduje izraženu vremensku dimenziju, ali i uočavanje i adekvatniju interpretaciju jedinstvenih događaja.

Istraživanje fenomena vezanih za migracijske procese zahteva što potpunije upoznavanje globalnih, regionalnih i lokalnih konteksta u kojima se ti fenomeni odvijaju, poznavanje pravno-administrativne regulative, uvid u dostupne relevantne podatke, koje nude različiti akteri uključeni u migracijske procese (izveštaji međunarodnih i nevladinih organizacija, nacionalnih institucija, aktivističkih grupa, medijski izveštaji), intervju sa predstavnicima grupa uključenih u migracijske procese (državni službenici, civilni sektor, migranti, lokalno stanovništvo). Odlazak na teren predsta-

vlja nezamenljiv način provere i dopune ovako dobijenih podataka. Upravo mikrokontekstualizacija omogućava uvid u pozadinu dobijenih interpretacija, ali i u odnose moći. Zanimljivo je što na kvalitet informacija ne utiču samo odnosi moći koji postoje između aktera migracijskih procesa, već i istraživača, koji nužno nastupaju sa određenih pozicija unutar/izvan sistema, odnosno – sa pozicija na kojima se nalaze u percepciji drugih aktera (Hameršak i Pleše 2017). U skladu sa veoma zamršenim kontekstom u kome se migracije dešavaju, istraživač nikada ne zna kako će njegovo prisustvo protumačiti ostali akteri migracijskih procesa, da li će ga doživeti kao pretnju, kao nekoga ko može da im pomogne, kao nekoga ko im smeta, od koga će imati koristi ili štete, itd.

5. Posledice istraživanja za ispitanike i samog istraživača

Neophodno je govoriti i o etičkom aspektu istraživanja. S obzirom na strukturnu ilegalizaciju migranata i njihov krajnje deprivilegovan položaj, često praćen stigmatizacijama, uključujući i dehumanizaciju (De Genova 2002) i sve jači trend kriminalizacije iskazivanja solidarnosti prema migrantima (Provera 2015), istraživač mora voditi računa o zaštiti svojih ispitanika, pre svega putem garantovanja anonimnosti. Odnosi između aktera migracijskih procesa su komplikovani, oni su različito pozicionirani u sistemu moći, a neki akteri su čak i u direktnim sukobima u pogledu svoje funkcije, motivacije i interesa. Zato istraživač stalno preispituje moguće posledice objavljivanja dobijenih informacija. Kako ističe Krause, sprovođenje istraživanja u takvim okolnostima zahteva od istraživača da bude svestan da njegove aktivnosti, kao i teški uslovi u datoj situaciji, mogu da proizvedu ili uvećaju opasnosti za učesnike (Krause 2017, 3). Drugim rečima, glavno pitanje je da li istraživanje donosi više koristi ili štete društvu, a posebno akterima istraživanih procesa, od kojih istraživač dobija podatke, kao i na koji način ti podaci mogu biti (zlo)upotrebljeni.

Najzad, svedočenje patnji i stradanja ostavlja traga na istraživaču, a za prevazilaženje toga trenutno ne postoje institucionalna rešenja. Takozvani sekundarni traumatski stres (manifestuje se kao *burnout* i *compassion fatigue*) predstavlja posledicu intenzivnog, profesijom uslovljenog, susreta sa tragedijama drugih (Conrad and Kellar-Guenther 2006).

6. Zaključak

U ovom tekstu dat je pregled najčešćih izazova sa kojima se na terenu susreću istraživači tzv. neautorizovanih migracija, kao jednog oblika savremenih transnacionalnih kretanja. Kompleksnost socio-političkog konteksta u kome se migracije odvijaju, kao i unutrašnja dinamika migracijskih procesa, praćena velikim brojem različito pozicioniranih aktera, znatno usložnjavaju istraživanje: neophodno je raditi preliminarna istraživanja, koja zahtevaju upoznavanje sa pravno-administrativnim okvirom, političkom i socijalnom situacijom, kako u makro tako i u mikrokontekstu. Neophodno je mapiranje globalnih, regionalnih i lokalnih aktera i utvrđivanje njihovih uloga u migracijskim procesima, ali i pozicije u sistemu moći, kao i praćenje njihovih interakcija. U pokušaju prevazilaženja izazova uslovljenih stalnom, ne samo unutrašnjom nego i spoljašnjom dinamikom migracijskih procesa, etablirala se metoda multilokacijskog etnografskog istraživanja, koja omogućava komparaciju pojavnih oblika posmatranog fenomena.

Dok se izazovi organizovanja i sprovođenja terenskog istraživanja prevazilaze prilagođavanjem i unapređivanjem metodologije i tehnika istraživanja, posledice objavljivanja rezultata po ispitanike, kao i psihološke posledice koje se mogu manifestovati na samom istraživaču, predstavljaju izazove koje je izuzetno teško prevazići i za šta ne postoje institucionalni odgovori.

Vinjeta 1. Volonterka iz Slovenije, Beograd, marta 2015. godine, problematizuje administrativne kategorije vezane za dozvolu ulaska u neku državu, ili boravka na njenoj teritoriji, i ukazuje na njihovu suštinsku arbitrarnost, maskiranu u nekakvu naizgled objektivnu okolnost. *Znaš šta je glavni problem? Ovi ljudi putuju zajedno i sad će neki moći da legalizuju svoj status, da zatraže azil i da ga dobiju, a drugi će da završe u nekom centru zatvorenog tipa i posle će najverovatnije da budu ako ne deportovani u zemlju porekla, a ono bar vraćeni u neku drugu zemlju kroz koju su prošli. I sad se oni pitaju: „Zašto oni mogu, a ja ne? Pa zajedno putujemo, delili smo poslednji komad hleba, pazili se, prošli smo sito i rešeto, i sad mi kažu da ja ne mogu! Što su oni bolji od mene?“ Kakav je to sistem koji tako surovo deli ljude? Preživeli su i život u beznađu, i opasan put, i glad, i hladnoću, i sad samo jedni mogu da ostanu, sad su samo jedni dobrodošli, a drugi su kao neki zlikovci i lažljivci, i hoće da iskoriste, i ne znam ni ja šta. Kakva je to hipokrizija! Ja, pošto imam slovenačko državljanstvo, nikome nisam morala da dokazujem da sam bila silovana, niti kako je to silovanje izgledalo, koliko je ljudi učestvovalo i koliko je trajalo, da bih mogla da budem legalno*

u Srbiji. Migranti moraju da se predstavljaju kao žrtve da bi mogli da regulišu svoj boravak. I tek ako su dovoljno propatili po kriterijumima birokrata, mogu da dobiju status izbeglice. Ali ni to nije dovoljno: mogu da pate i da budu silovani sto puta, ako ne potiču iz odgovarajuće zemlje, azil nikad neće dobiti.

Vinjeta 2. Inicijalni cilj istraživanja započetog u zimu 2012. – narativi migranata o motivima za odlazak prema EU i njihova svakodnevica u improvizovanom naselju na subotičkoj deponiji, dok čekaju prelazak u Mađarsku – morao je biti promenjen usled nastanka novih okolnosti, koje su u prvi plan stavile uticaj političkih i institucionalnih faktora na migracijske prakse i gotovo u potpunosti potisnule individualne ili kulturološke faktore. *Završena je vanredna situacija* (proglašena usled ekstremno niskih temperatura u februaru 2012. godine, prim. aut.), *a i dalje je ledeno.* „Fontana“ (napušteni restoran u koji je po odluci štaba za vanredne situacije preseljen deo migranata sa deponije, prim. aut.) je prizemni objekat. *Videlo se da je mesto napušteno na brzinu: razbacana garderoba, obuća, kutije od cigareta sa cigaretama, podeljene karte za igranje; sa kabina za tuširanje je visila odeća – sve je odavalo utisak da su mesto napustili navratnanos. Kasnije smo čuli da je policija uhapsila sve osobe koje je tamo zatekla. Došla su dva autobusa i sve ih odvela. Uslovi života: na podu stiropor, na stiroporu tanki madraci, na madracima stara čebad, uslovi za održavanje higijene minimalni, sumnjam da je bilo tople vode, kuhinja improvizovana, neki prljavi sto, kutije i konzerve. Posle smo otišli i do kampa (čuvena subotička „džungla“, koja više ne postoji, prim. aut.). Prolazili smo kroz neko šipražje. Baš je ledeno. Da li znači da ako je završena vanredna situacija, ljudima više nije hladno? Šator (improvizovana koliba od pruća, tkanina, kesa i kartona, prim. aut.) najbliži putu je u potpunosti izgoreo. Tri momka koja smo zatekli na zgarištu su nam rekla da je to uradila policija: policija je došla rano ujutro i uhapsila sve koje je mogla. X. im je dao nešto hrane i jedan zarđali bubanj od veš-mašine, i objasnio da može da im posluži kao mesto za paljenje vatre – kao neki šporet. Momci su napravili dve skulpture od snega, jednog čoveka i jednog geparda. Vrlo zanimljivo. I pored svega. Sledeća tri šatora su bila čitava, ali napuštena. Zavirila sam u svaki. Tužno je u kakvim uslovima ljudi žive. Kod četvrtog šatora nailazimo na grupu od desetak momaka iz Avganistana. Rekli su nam da je policija došla rano ujutro i uhapsila mnogo ljudi. Oni su imali sreće i pobjegli su. Uvek je neki od njih na straži. Video je da se nešto dešava i uzbunio ostale. Bežali su što su brže mogli, preko njiva, da se sakriju. Gledam im noge.*

Mnogi nose obične plitke cipele, bez čarapa. Dva jako mlada momka, ispod 20 godina, veoma su bolesna. Imaju temperaturu i žale se da je dva stoje na nogama. Noge su im u ranama. X. kaže da će pokušati da im kasnije dovede nekog da ih pogleda, a u svakom slučaju će doneti lekove. Svi ti momci spavaju u jednom šatoru, da bi im bilo toplije. Pekli su zrnevlje kukuruza. Ponudili su nas. Bilo mi je žao da uzmem, a nisam htela da ih odbijem. Iznenadilo me je što su svi momci dobro raspoloženi. Rekli su da su srećni što nisu uhapšeni i vraćeni u Makedoniju. Neki od uhapšenih su im javili da ih vode u Makedoniju. Valjda su im to drugari. Znači, ne u Bogovađu nego u Makedoniju. Rekli su da su tražili azil u autobusu, ali da ih je policija ignorisala. Mislim da po zakonu sve vreme dok su na teritoriji Srbije imaju pravo da zatraže azil. I kako su deportovani ako nisu izvedeni pred sudiju za prekršaje?

Vinjeta 3. pokazuje dinamiku istraživanja na terenu, kada se ne samo prekida započeto istraživanje, već se iz uloge istraživača prelazi u ulogu osobe koja pomaže osobi u nevolji. *Sedela sam na klupi tokom jedne od akcija „Čaj, a ne granice“, na kojoj su No borders aktivisti sa migrantima pili crni čaj, razmenjivali informacije o azilnom sistemu u Srbiji i pojedinim državama EU, i družili se. To je bilo uveče, u junu 2015. Ispred mene se pojavio jedan mladić i rekao da mu kažem gde može da nađe apoteku. Objasnila sam mu: „Ideš tamo (pokazala sam rukom) i odmah prekoputa je apoteka koja radi celu noć“. „Dobro, a gde je bolnica?“, pitao je mladić. Rekla sam mu da će „Lekari bez granica“ biti sutra sa svojom mobilnom ambulantom od 10 na parkingu i pokazala rukom gde je to. Mladić je insistirao: „Moram da znam gde je bolnica!“. To me je već zabrinulo – ko je toliko bolestan da mu je potreban ne samo lekar već bolnica. „To je malo teže da se objasni, ali Urgentni centar u stvari nije daleko“, počela sam da objašnjavam. „Pokaži mi na telefonu!“, rekao je mladić. Tek tada sam primetila da pored nas stoji jedan čovek od pedesetak godina, po slobodnoj proceni, i pažljivo prati naš razgovor. Uzela sam telefon i našla mapu na kojoj je bio lociran Urgentni centar i pokazala je mladiću. Dok sam objašnjavala koja je koja ulica, primakao nam se i taj stariji čovek. Mladić se sa izrazom olakšanja okrenuo prema njemu i zatim prema meni: „Ovo je moj otac“, rekao je. „Drago mi je, ja sam (i izgovorila sam svoje ime). „Ja sam A.“, rekao je mladić, „iz Somalije sam“. „Zašto ti treba bolnica?“, pitala sam. „Da li je tvom ocu dobro?“ „Jeste“, odgovorio je mladić, „ja imam bolesne bubrege. Možda ću morati u bolnicu tokom noći. Zato moram da znam gde je. Hvala ti. Znači, apoteka je tamo?“. „Da, pokažu vam“, rekla sam i ustala sa klupe. „Šta ti je sa bubrežima?“, pitala*

sam. „Da li hoćeš čaj ili vodu?“ „Ne smem ništa da pijem, ni vodu, bubrezi su mi jako loše, mogao bih da umrem ako nešto tek tako popijem“... A. ima 19 godina. Kada je imao 15, vojnici su oteli školski autobus u kome je bio, da bi od učenika koje su uhvatili napravili vojnike. „Kada su nas dovezli u kamp, doneli su puške. Terali su nas da ih uzmemo. Ja nisam hteo. Prebili su me tom istom puškom koju nisam hteo da uzmem. Udarali su me po bubrežima. Stalno su nas tukli. Za sve što ih ne slušaš – kazna je premlaćivanje. Oni su mi uništili bubrege.“ Otac je ispričao kako su bili očajni. Nisu znali šta da rade, kako da ga oslobode. A. im je prvenac. Jednog mlađeg sina su poslali u Tunis, a drugog u SAD kod rođaka. Onda, pre nešto manje od godinu dana, saznali su da će dečake, među kojima je i A., dovesti na neku vojnu proslavu. Roditelji su organizovali otmicu. Otac je u gužvi uspeo da ubaci A. u auto i da pobjegne. Uspeli su da odu do Kenije. Tu su živeli neko vreme. Međutim, A. tamo nije mogao da dobije odgovarajuću zdravstvenu negu za svoje bubrege. „Kenija je dobra, ali nema dobre bolnice. A A. mora da ima dobru negu“, objasnio je otac. Majka, koja je jedina ostala u Somaliji, prodala je kuću i preselila se kod svojih rođaka. Poslala im je novac da bi mogli da plate put do Nemačke, da bi A. dobio odgovarajuću negu. I on i otac su krenuli na put. Stigli su avionom do Turske. „U Turskoj sam poslednji put bio kod lekara i dobio terapiju. Nemam više lekova. Moram i u bolnicu, kod lekara, da primim terapiju za bubrege“. Pretpostavila sam da je u pitanju dijaliza ili nešto tako... Pošto nisu imali para za krijumčara, sami su prešli granicu između Grčke i Turske. Prepešačili su Makedoniju. Pitala sam gde spavaju. A. mi je pokazao trotoar. „Molim!“, zaprepastila sam se. „Dodji, pokazaću ti gde spavamo“, rekao je A. i povelu su me do obližnjeg dela parka. „Evo, iza ovog žbunja, tu smo mi i još neki ljudi koje smo upoznali“... A. je u apoteci kupio lekove za snižavanje krvnog pritiska. Imao je recept... Sutradan, tokom dana, opet sam svratila u park. Prišla sam žbunu iza koga je A. dremao, dok je otac bio budan. Otac je bio srećan što me vidi. Prodrmao je sina. A. je otvorio oči i nasmešio se. Nisu išli do bolnice tokom noći. Sve je bilo u redu. Planirali su da uskoro nastave put.

Literatura

- Andersson, Ruben. 2014. *Illegality Inc. : Clandestine Migration and the Business of Bordering Europe*. Oakland (CA) : University of California Press.
- Bez nec, Barbara, Marc Speer and Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route: Macedonia, Serbia and the European Border Regime*. Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe no 5. Belgrade : Rosa Luxemburg Stiftung for Southeast Europe.

- Bužinkić, Emina i Marijana Hameršak (ur). 2017. *Kamp, koridor, granica: studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku – Centar za mirovne studije – Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija.
- Conrad, David and Yvonne Kellar-Guenther. 2006. Compassion fatigue, burnout, and compassion satisfaction among Colorado child protection workers. *Child Abuse & Neglect* 30 (10): 1071–80.
- De Genova, Nicholas P. 2002. Migrant “Illegality” and Deportability in Everyday Life. *Annual Review of Anthropology* 31: 419–447.
- Falzon, Mark-Anthony. 2012. *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. London : Ashgate Publishing Ltd.
- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. „Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske: etnografsko istraživanje u slavonskobrodskom kampu za izbjeglice“. U: *Kamp, koridor, granica : studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*, ur. Emina Bužinkić i Marijana Hameršak, 101–132. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Centar za mirovne studije – Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za istraživanje etničnosti, državljanstva i migracija.
- IOM (International Organization for Migration – the UN Migration Agency). 2017. *Mixed Migration Flows in the Mediterranean. Compilation of Available Data and Information. April 2017*. Dostupno na: http://migration.iom.int/docs/Monthly_Flows_Compilation_Report_No5_May_2017.pdf
- Kalir, Barak and Lieke Wissink. 2015. *The Deportation Continuum. Convergences between state agents and NGO workers in the Dutch deportation field. Citizenship Studies*. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1080/13621025.2015.1107025>
- Krause, Ulrike. 2017. Researching forced migration: critical reflections on research ethics during fieldwork. *Refugee Studies Centre. Working Paper Series* No. 123.
- Malkki, Liisa. 1997. „Speechless emissaries: refugees, humanitarianism, and dehistoricization“ In: *Siting Culture. The shifting anthropological object*, eds. Karen Fog Olwig and Kirsten Hastrup, 227–258. London : Routledge.
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24 : 95–117.
- Provera, Mark. 2015. The Criminalisation of Irregular Migration in the European Union. CEPS Paper in Liberty and Security in Europe No. 80 / 2015.
- Squire, Vicki. 2017. Unauthorised migration beyond structure/agency? Acts, interventions, effects. *Politics* 37 (3): 254–272.

Marta Stojić Mitrović
Etnografski inštitut SANU
Beograd, Srbija
martastojic@gmail.com

NEKATERI IZZIVI TERENSKEGA PROUČEVANJA
NEAVTORIZIRANIH MIGRACIJ V ETNOLOGIJI IN
ANTROPOLOGIJI: MULTILOKACIJSKE ETNOGRAFSKE RAZISKAVE

V članku se avtorica ukvarja s praktičnimi problemi, s katerimi se srečujejo etnologi in antropologi, ki se ukvarjajo s proučevanjem migracij. Poudarek je na izzivih organiziranja in realizacije terenskih raziskav v kontekstu zapletene dinamike, ki je del migracijskih procesov in jo izvajajo osebe brez ustreznih uradnih dovoljenj za tovrstne premike. Posebej je predstavljena metoda tim. multilokacijskega etnografskega raziskovanja, ki vključuje poglobljeno antropološko raziskovanje na več lokacijah, ki v določeni raziskavi predstavljajo temeljne točke migracijskih tokov.

Ključne besede: migracije, terenske raziskave, multilokacijsko etnografsko raziskovanje

Marta Stojić Mitrović
Institute of Ethnography SASA
Belgrade, Serbia
martastojic@gmail.com

SOME CHALLENGES ASSOCIATED WITH THE FIELD
RESEARCH OF UNAUTHORIZED MIGRATIONS IN
ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY: ETHNOGRAPHIC
MULTILOCATION RESEARCH

The paper deals with the practical problems encountered by ethnologists and anthropologists involved in the study of migrations. The focus is laid on the challenges of organizing and implementing field research in the context of the complex dynamics inherent in migration processes and carried out by persons who do not have appropriate administrative permits for such migrations. The author pays special attention to the presentation of the so-called ethnographic multilocation research method, which implies profound anthropological investigation at several locations considered to be the key points of migration currents in the context of the research.

Keywords: migrations, field research, ethnographic multilocation research

»Drugega skoraj ne ostaja, ko zapustiti milo domovino in si drugje domovja iskati« ali kratek pregled migracijskih tokov Slovencev v Vojvodino

Povzetek

Migracije so bile in vedno bodo neizogiben del osebnih in kolektivnih življenj. V naravi ljudi je, da migrirajo, pa naj si bo to del zavednega ali nezavednega procesa, posledica načrtovanih ali nenačrtovanih politik, socio-ekonomskega razvoja ali drugih lastnosti okolja, ali pa preprosto rezultat nekih osebnih potreb in želja posameznika. Vojvodina je bila od nekdaj privlačen prostor za naseljevanje in prepletanje različnih etničnih skupin in del te demografske pestrosti, ki se danes kaže v obliki večpripadnosti in transnacionalni identifikaciji, so (bili) tudi Slovenci. Pričujoči prispevek je del obsežnejše zgodovinsko-etnološke obravnave Slovencev v Vojvodini, ki je nastala na podlagi terenskega dela avtorice v Novem Sadu od oktobra 2007 do februarja 2008 in je v celoti objavljena v diplomskem delu »Slovenci v Vojvodini: društvo Slovencev »Kredarica« v Novem Sadu« (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009). Avtorica v prispevku prikaže zgodovino naseljevanja Slovencev v Vojvodino od konca 19. stoletja do leta 1981, s posebnim poudarkom na dveh vzajemnih procesih, agrarni reformi in kolonizaciji, ki sta zaslužni za slovenski delež med vojvodinskim prebivalstvom, pri čemer posebej izpostavlja drobce etnoloških pričevanj iz osebnih zgodb ljudi, ki razkrivajo vzgibe in vzroke za izseljevanje iz domovine.

Ključne besede: migracije, izseljenci, kolonizacija, agrarna reforma, Slovenci v Vojvodini

1 Vojvodina kot predmet načrtnih naseljevanj

Vojvodina je bila od nekdaj privlačna pokrajina za bivanje. Posredni in neposredni vplivi geografskih lastnostih okolja, kot so plodne humusne ravnice in velika polja pašnikov, so pogojevali življenje in vplivali na pojav »metanastazičnih premikanj in tokov«, kot jih imenuje Cvijić. Govorimo o stoletnih premikanjih izseljencev iz matičnih ozemelj na območje Vojvodine in njenih treh pokrajin: v Srem, Bačko in Banat (Cvijić 1987).

Posamezna zgodovinska obdobja so pogojevala različne oblike preseljevanj v Vojvodino, tako v 14. in 15. stoletju zasledimo načrtno kolonizacijo, ki mu je po vojni z Osmani v 16. stoletju sledilo demografsko opustošenje teh krajev, da bi se nato zgodilo naseljevanje plemstva iz Nemčije in severa Ogrske (Domonji 2000, 18) ter naselitev 40.000 srbskih družin v Bački in Banatu za čas velike selitve Srbov leta 1690 pod vodstvom patriarha Arsenija Čarnojevića (Iskruljev 1925, 9).

Množično naseljevanje je bil tudi načrt nekdanjega avstrijskega cesarstva, nato Madžarske, o varovanju južnih predelov, ki so mejili z osmanskim cesarstvom (pozneje Srbijo) ter omejevanju političnega in ekonomskega vpliva Srbov, kar so dosegali z naseljevanjem pripadnikov različnih etničnih skupin, pri katerih nacionalna komponenta ni bila dokončno izražena (Bukurov 1957).

Številnejše je bilo naseljevanje kolonistov iz nemških oblasti po Bački in Banatu od leta 1720 do 1762. Leta 1790 so bili tudi v Sremu. Slovaški živelj, ki je prišel iz Karpatov okoli leta 1740, je naselil Bačko, pozneje Banat in Srem. Madžarske plemiče in koloniste so naselili na zemljo, ki so jo predhodno odtujili srbskim staroselcem, predvsem v Bački, pozneje pa so se številni preselili v Banat. Rusine na bačkih posestih najdemo od konca štiridesetih let 18. stoletja pa vse do leta 1765, ko so prešli v Srem. V drugi polovici 18. stoletja so se tam naseljevali tudi Romuni, ki so se predhodno samoiniciativno preseljevali iz Karpatov v Banat, od omenjenega obdobja pa načrtno. Srbi in Hrvati so prihajali iz Srbije, Bosne, Like in Dalmatinske Zagore (Iskruljev 1925; Domonji 2000).

V 18. in 19. stoletju so avstrijske in ogrske oblasti v Vojvodino naselile Nemce, Madžare, Slovake, Čehe, in naj ne čudi podatek, celo Francoze in Špance (Filipović 1958, 8–10).

Po koncu madžarske uprave je v Vojvodini prišlo do sprememb, med katerimi je bila največja začetek izvajanja agrarne reforme in kolonizacije v letih od 1918 do 1941. Slednja se je odvijala predvsem iz etnopolitičnih razlogov, saj so bile v Vojvodini v skupnem seštevku druge narodnosti številnejše kot pa srbska (Filipović 1958, 8–10).

Leta 1918, ko je nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, je bila v njen teritorialni okvir vključena tudi Vojvodina, ki so jo tedaj sestavljali Banat, Bačka in Baranja (Gaćeša 1995, 479). Državni popis prebivalstva, v katerem se je v etničnem pogledu spraševalo po veroiz-

povedi in maternem jeziku, in ne po narodnosti, 31. januarja leta 1921 navaja, da je Vojvodino naseljevalo 1.367.320 prebivalcev, 81 prebivalcev na kvadratni kilometer, kar jo je po naseljenosti uvrščalo na prvo mesto med območji v Kraljevini Jugoslaviji (Popović 1925, 68; Kržišnik - Bukić 1992, 175).

Po prvi svetovni vojni so se številni Madžari in Romuni izselili in odšli nazaj v svoje matične države, Nemci v Ameriko. Različne vrste kolonizacije so pripeljale številne priseljence iz sosednjih območij in držav (Filipović 1958). Največ je bilo srbskih vojnih prostovoljcev in invalidov iz Like, Srbije, Črne gore, Bosne in Hercegovine ter Makedonije (Domonji 2000, 19).

Da kolonizacija ni imela samo nacionalno-politično usmeritev, dokazujejo ekonomski vzroki naseljevanja revnih borcev iz zaostalih predelov, dinarskih krajev, Južnega Pomoravja, Makedonije in Slovenije (Filipović 1958, 8–10).

Dogodki druge svetovne vojne so pripeljali do izselitve Nemcev, ki so se večinoma odselili nazaj v Nemčijo. V matične države so se odselile tudi manjše skupine Madžarov, Judov, Čehov in Slovakov, ki so zapustili ogromna posestva in zemljišča. Tedaj je postalo očitno, da je kolonizacija »nujna obče-državna potreba«, kot jo je imenoval dr. Milenko Filipović (Filipović 1958, 8–10; Domonji 2000, 19).

Ta kratek zgodovinski sprehod dogajanj v Vojvodini je zgolj bežen oris velikih sprememb, ki so za seboj pustile pestro etnično sestavo današnje Avtonomne pokrajine Vojvodine. Pa si poglobljeje pogledimo, kako in v kakšnem deležu so se Slovenci znašli na tem ozemlju v posameznih zgodovinskih obdobjih.

2 Obdobje pred prvo svetovno vojno, ko »Sila kola lomi!«

Izseljevanje iz slovenskega etničnega prostora pred prvo svetovno vojno je bilo sestavni del evropskih migracij v devetdesetih letih 19. stoletja, ko govorimo o eksploziji prebivalstva v Evropi. Okoli leta 1870 se je začelo izseljevanje iz Avstro-Ogrske, ki je svoj najmočnejši tok doseglo v času od leta 1890 do prve svetovne vojne (Lukšič Hacin 1995, 27).

Okoliščine, vzroke preseljevanj, morebitni slovenski delež ter tedanja razmišljanja Slovencev nam prepričljivo ponazarjajo *Kmetijske in rokodelske novice* (v nadaljevanju *Novice*), ki so bile namenjene najširši slovenski javnosti. Življenjska situacija v 19. stoletju je bila zaznamovana z nenehnimi gospodarskimi krizami, zaradi katerih so propadali mali kmetje. Razni davki, zadolževanje, odškodnine za odkup zemlje in padec cen kmečkih pridelkov zaradi konkurence uvoženih produktov so bremenili njihov položaj. Poleg tega so še naravne nesreče (požari, pozebe, poplave in trtni škodljivci), propad železarstva, razvoj tehnologije,

železnica marsikomu odvzeli kruh, kar je ljudi prisililo v razmišljanje o odhodu iz domačega kraja (Novice 1865).

Ljudje so se po nasvete in pomoč, kam se izseliti in kako, obračali na *Novice*. Te so 26. julija 1865 poročale o dopisu iz konjiške okolice, v katerem bralec J. S. piše o tedanjem stanju med prebivalci: »Drugega skoraj ne ostaja, ko zapustiti milo domovino in si drugje domovja iskati ... Al' ni nas malo, polovica hribovskih prebivalcev je, kateri lakoto preživljajo in stokajo pod bremenom dolgov in davkov. Bilo je preteklo leto tako slabo, da marsikatera družina zdaj ves božji teden ne je nič močnatega, kar je, je brez zabele, in raztrgana hodi, da si ne upa v cerkev in nima živine, da bi gnoj delala: kako bo pa še za prihodnje, ko se nam še veliko slabše kaže ... Tako nam tedaj ne ostaja kar nič drugega, kot se izseliti.« V pismu uredništvu J. S. pravi, da jih od doma ženeta stiska in sila, v kateri so se mnogi znašli, nikakor pa naj ne bi šlo za »hrepenenje po izselitvi, nemški 'Auswanderungsfieber'... Domovina nam je, se ve, čez vse, al' glad in siromaštvo je najhujše na svetu.«

Jurij Matej Trunk (1912) je v delu *Amerika in Amerikanci* ugotavljal, da je bilo napačno mnenje, da je uboštvo sililo ljudi v odhod. »Pravo uboštvo ljudi tlači, oslabi, da nimajo moči za izseljevanje.« Kot je zapisal, so družine začele misliti na izseljevanje, ko niso mogle več živeti, kakor so bile navajene, ko so začutile pomanjkanje ali ko jih je prizadela kakšna nesreča, naraščanje novih življenjskih potreb, novi carinski zakoni ali drugo. Izselitev jim je pomenila »up jasnejših in slajših dni«.

Uredništvo *Novic* je že v prejšnjih izdajah svetovalo, da če že »sila kola lomi«, naj se raje kot v Ameriko ljudje preseljujejo v Srbijo ali Banat. Za Ogrsko, Hrvaško, Slavonsko, srbsko Vojvodino s Tamiškim Banatom in Erdeljo so celo poročali o olajšavah, ki so jih bili novi naseljenci deležni, ne glede na njihovo število. Po odloku cesarske vlade 23. 12. 1858 si je bilo treba v omenjenih deželah kupiti vsaj osem oralov zemlje, v zameno pa jim ni bilo treba plačati stroškov prevoza, zidanja hiše, spremljevalnih poslopij in drugih reči. Pri naselitvi večjega števila ljudi je odlok zahteval, da se naseljenci istega naroda in iste veroizpovedi naselijo v istem kraju. Ugodnosti so se nanašale tudi na oprostitvev zemljiškega, hišnega davka, davka od dohodkov, dolžnosti dela na cestah in pri vodah zunaj svoje soseske, a le za določen čas. Pa vendarle so *Novice* morebitne naseljence opozarjale na razlike v uporabnosti zemljišč. Na splošno so bile namreč površine zelo rodovitne, razen krajev med Donavo in Tiso, ki so bili deloma peščeni in manj rodovitni, deloma pa zelo rodovitni in manj obljudeni. Spraševali so se, kdo bo naseljence pravilno usmeril in jim povedal, kam se naseliti. Kot najugodnejšo za naselitev so označili Banat, južne podonavske kraje in bolj hribovske kraje onstran Tise proti Erdelji. Preden se je kdo odločil za selitev, so *Novice* svetovale preudaren premislek in zastavitev vprašanja: »Ali si ne more drugače nikakor več pomagati? ... Ali jim je mogoče še strpeti doma kaka leta ali ne?« V uredništvu so menili, da

je pri odločitvi o odhodu treba upoštevati več dejavnikov. Priznavali so, da je bil poglavitni nagon in motiv za željo po odhodu izboljšanje življenjskega standarda in stanu, vendar pa so pravili, da nekatere naloge in stiske utegnejo miniti ali pa ostati za vse dni. Nemaleokrat so opozarjali, da se ljudje iz tujine lahko vrnejo še bolj obubožani kot prej (Novice 1865, 237–8).

Minljivost stiske so nekateri skušali rešiti z odhodom v Vojvodino, a le na sezonsko delo, kot velja po navedbah Mihaela Küzmiča (2001) v drugi polovici 19. stoletja za protestantske madžarske Slovence, ki so prebivali na obmejnih agrarnih območjih in jim ukvarjanje s poljedelstvom ni zadostovalo za preživetje. Pri nekaterih se je sezonsko delo spremenilo v izseljenstvo.

Izseljevanje pred prvo svetovno vojno pa ni bilo omejeno zgolj na podeželski živelj. Lesjak, Gader, Reberšček, Zdovc, Benedikt, Majhenšek, Černelc, Župančič, Guček, Sterlet, Ogrinc ... to so slovenski priimki, ki jih najdemo na nagrobnikih starega pokopališča nekdanjega fruškogorskega rudnika rjavega premoga Vrdnik, nemi pričevalci nekdanje slovenske rudarske kolonije v Vrdniku. Slovenski rudarji so med oktobrom 1871 in oktobrom 1907 prišli v te kraje zaradi dela. Leta 1875 jih je prišlo kar 90, kot navaja France Cevc (2001, 314), sam Slovenec v Vojvodini in zbiratelj podatkov o rojakih v teh krajih. Okrog rudnika, kjer so z vse večjim prihodom delovne sile rastle rudarske kolonije, naj bi bil poleg srbskega jezika v naseljih Stara in Nova Kolonija povsem običajen tudi slovenski jezik. Slovenci so se v novem okolju precej dobro znašli, o čemer priča lastna rudarska godba na pihala z desetimi godbeniki, med katerimi so bili kar trije bratje Zdovc (Kržišnik - Bukić 1992, 189), kot tudi dejstvo, da je v rudniku delal visoko izobražen kader, med njimi Mihajlo Lesjak, električar, ki je sam konstruiral motor za pogon natresnih žlebov, ter Ivan Peter, ki je izdelal električni vrtalnik (NN 1946a, 1). Glavni direktor je bil nekaj časa inženir Janežič iz Ljubljane, pozneje pa inženir Gusti Šoštarčič iz ljubljanske fakultete za montanistiko, ki je bila edina v vsej Kraljevini Jugoslaviji. Cevc (2001) pravi, da »ni bilo jugoslovanskega rudnika, v katerem ne bi bil zaposlen kak rudarski inženir ali nadzornik Slovenec.«

Popis iz leta 1948 na območju Vrdnika, okraj Ruma, je med prebivalci naštel 476 Slovencev, leta 1953 pa 439 (Kržišnik - Bukić 1992, 189–90). Trend priseljevanja je postopoma pojenjal in leta 1968 ugasnil, ko so rudnik zaprli zaradi slabega povpraševanja po premogu, ki so ga začeli spodrivati naftni derivati. Po njegovem zaprtju so se delavci porazdelili, največ Slovencev je delo dobilo v sosednjem kamnolomu Rakovac, ki je že imel zaposlene Slovence, med njimi tehničnega direktorja Franca Zupančiča (Cevc 2001). Popis prebivalstva iz leta 1991 pokaže, da je v Vrdniku ostalo slabih 3,3 % Slovencev od skupno 3.495 prebivalcev (NN 2008). Med njimi tudi Viktor Hvala, »zadnji izvorni Slovenec v Vrdniku«, kot ga je poimenoval Željko Marković, ki je v *Dnev-*

niku 17. 10. 2008 zapisal njegovo zgodbo. Viktorjev oče (tudi) Viktor se je leta 1924, po prejetju odpovedi v tovarni porcelana, z ženo Ano in petimi otroki kot ekonomski migrant preselil v Vrdnik, kjer je že živila populacija Slovencev, pretežno zaposlenih v rudniku rjavega premoga. Sin Viktor, ki je pripovedoval zgodbo, se spominja, kako se je pri sedemnajstih letih prvič spustil v dvesto metrov globoko rudniško okno, s ponarejenimi papirji o polnoletnosti, ki jih je priskrbel oče. Marca 1958, ko je v rudniku izbruhnil velik požar, je bil Viktor nadzornik in del tričlanske reševalne ekipe.

Precej Slovencev se je v Vojvodini znašlo tudi ob nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, zlasti vojaške starešine, ki so jih premeštili v različne vojvodinske kraje, kjer je bila srbska vojska zdesetkana v obeh balkanskih in v prvi svetovni vojni (Cevc 2001).

3 Agrarna reforma in kolonizacija Vojvodine med obema svetovnjima vojnama

Agrarna reforma in kolonizacija sta bila »dva družbena procesa komplementarne narave« (Gačič 1995, 238), ki sta pogojevala obsežne migracije prebivalstva in odločilno vplivala na oblikovanje raznolikega demografskega okvirja (Đurđević 1995, 184), v katerem je bila Vojvodina tako objekt kot subjekt kolonizacije (Gačič 1984, 372).

Kolonizacija, »organiziran, zakonsko normiran migracijski proces«, se je izvajala na osnovi Uredbe o prostovoljcih, Odloka o začasnem naseljevanju prostovoljcev ter drugih pravnih predpisov. Kljub temu se je začela izvajati, še preden je bilo povsem določeno, kdo je lahko kolonist, kakšen je načrt naseljevanja in katera bo zemlja za naseljevanje (Gačič 1995, 367, 372). Uredba o prostovoljcih je na primer zahtevala, da si naseljenci zgradijo hiše v obdobju treh let po prejemu posesti. V nasprotnem primeru so izgubili pravico do lastnine nad posestjo, ki jo je prevzelo zvezno ministrstvo za agrarno reformo. Obstajala je tudi možnost začasnega naseljevanja prostovoljcev, kjer je država plačevala zakupnino zemljišča, v zameno za to, da jo je prostovoljec obdeloval (Gačič 1968, 157–65).

Med svetovnjima vojnama se je pojavil agrarni problem, posebej zaradi prevlade ogromnih zemljišč, ki so bila v lastništvu zemljiščne aristokracije, večinoma tujega etničnega porekla (Đurđević 1995). Z izvajanjem agrarne reforme, ki je potekala v skladu s predhodno sprejetimi določbami iz leta 1919, so se spremenili agrarno-posestni odnosi, a se je problem nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni (Gačič 1995). Osnovni cilj agrarne reforme, ki se je izvajala prek Agrarne direkcije v Novem Sadu (pozneje v Beogradu) in njenih županijskih direkcij, je bila likvidacija najemniškega odnosa v poljedelstvu, tako da je bil obseg razlastitve odvisen od individualnega odnosa lastnika do zemlje, ker je zakon pravil, da je zemlja pripadla tistemu, ki jo je obdeloval. Tako se

je kot osnovni socialno-politični cilj reforme izpostavilo izenačevanje agrarno-posestnih odnosov. Ker pa je agrarna reforma potekala vzporedno s kolonizacijo, je imela tudi nacionalno-politični cilj: ustvariti v koloniziranih naseljih slovansko večino (Gaćeša 1975, 68, 224; Đurđev 1995, 62).

Pri kolonizaciji Srema, ki je potekala od leta 1919 in se je večinoma končala do dvajsetih let 20. stoletja, z nekaterimi »sporadičnimi naseljevanji« še v tridesetih letih, je šlo, za razliko od Bačke in Banata, za kolonizacijo manjšega obsega z majhnim številom naseljencev in omejenimi možnostmi za njihovo premeščanje, kar je vplivalo na sistematičnost in trajnost v naseljevanju Srema. Naseljevanje je imelo izrazito socialno-ekonomsko komponento, saj so zemljo dobili tuji naseljenci, s čimer so onemogočili pridobitev veleposestniške zemlje domačim, sremskim agrarnim interesentom. Odvzeta veleposestniška posest se je porazdelila med kolonizacijske subjekte: 48 % te posesti je pripadlo 886 prostovoljcem, med njimi so bili trije Slovenci, dva iz Kranja in eden iz Krškega, 38 % mestnim agrarnim interesentom, 13 % kolonistom, optantom, avtokolonistom in beguncem, nekaj pa je ostalo javnega dobra (Gaćeša 1975). Rezultat agrarne reforme in kolonizacije Srema je bil najbolj očiten v ustanavljanju novih naselij in v spremembah nacionalne in socialne strukture Srema.

Agrarna reforma v Bački je bila obsežnejša, zahtevala je načrtno in sistemsko delovanje, zato je potekala v treh fazah. V prvi fazi (1919–1924) se je veleposestniška zemlja izdajala v enoletni zakup in pozneje v štiriletni. V drugi fazi (1924–1931) se je zakup odvzete veleposestniške zemlje obnavljal vsako leto, vse do izteka štiriletnega zakupa. In v zadnji fazi (1931–1941), so se pravno sankcionirali rezultati, doseženi do sprejetja Zakona o likvidaciji agrarne reforme (Gaćeša 1968). Ob začetku leta 1939 je bilo v Bački 52.615 agrarnih naseljencev, ki so dobili 53,18 % odvzete veleposestniške zemlje, medtem ko so veleposestnikom prepustili ostalo (Gaćeša 1968, 111, 241). Za razliko od sremske kolonizacije je bačka imela nacionalno-politično obeležje. Od naseljevanja se je namreč pričakovalo, da bo utrdilo etnično strateške pozicije severnih predelov predvojne Jugoslavije in preprečilo ekonomski naval nemškega življa. Kolonizacijski subjekti v Bački so bili prostovoljci (borci in neborci), kolonisti s splošnimi pogoji in optanti. Med novo nastalimi naselji je tako bila zanimiva Kolonija slepih Vetrnik, naseljena s 50 borci solunske fronte, ki so izgubili vid in med katerimi se omenja tudi naseljenc iz Celja (Gaćeša 1968, 203–4).

Kolonizacija Banata je sovpadala z izvajanjem agrarne reforme od leta 1919 do 1941, vendar sta se procesa odvijala v različnih intenzivnostih intervalih. Kolonizacijski subjekti so naseljevali predvsem posestva zasebnega lastništva, občinske, cerkvene posesti, državno dobro in Pančevački rit. Med 42 novimi naselji je pri Ečki 231 revnih družin prejelo zemljo za naseljevanje. Med družinami, ki so prihajale predvsem iz

drugih predelov Vojvodine in Srbije, je bila tudi ena družina iz Bosne in ena iz Slovenije (Gaćeša 1972).

Kot bomo videli v nadaljevanju, sta kolonizacija in agrarna reforma med obema vojnama dosegli zgolj polovične rezultate, zato so državne oblasti poskusile ponovno po drugi svetovni vojni (Gaćeša 1968, 281).

4 »Od Rač pri Mariboru in Rajhenburga do Arandjelovca«, slovenski izgnanci na poti v Vojvodino med drugo svetovno vojno

V tem obdobju je bilo v Srbijo izgnanih nekaj tisoč Slovencev. Prvotni načrt iz leta 1941 je predvidel deportacijo 260.000 Slovencev na ozemlje med Donavo in Kragujevcem. Pozneje je prišlo do znižanja predvidenega števila na 179.000, prostorsko pa so v okvir naseljevanja vključili še Paveličevo Neodvisno državo Hrvaško. Načrt je predvidel deportacijo v štirih valovih. S prvim valom so se želeli lotiti slovenske inteligence, z drugim bi deportirali osebe, ki so se naselile na Spodnjem Štajerskem po letu 1914, z izjemo rasno dragocenih in politično nekompromitiranih oseb in zaposlenih v rudarstvu. Tretji val naj bi zajel obsavski in obsotelski pas, na katerem bi se naselili Kočvarji in drugi Nemci, s četrtem valom pa bi se znebili tistih, ki ne bi bili sprejeti v štajerski Heimatbund (Roš 1967, 14).

Po sprejetju osnovnih namenov so sklenili, da v prvem valu nasilno izselijo 5000 Slovencev iz Spodnje Štajerske. Za nekatere so določili vstopno postajo Rače pri Mariboru, za druge Rajhenburg ter izstopno srbsko postajo Arandjelovac. Sklenili so, da bosta vozila dva vlaka tedensko s po tristo ljudmi, v zadnjem tednu pa dnevno dva vlaka. Med prvim in drugim štajerskim valom so transportirali približno 4000 slovenskih intelektualcev iz Gorenjske. Za njih je bila vstopna postaja Šentvid pri Ljubljani, izstopna Arandjelovac. Podrobnejših podatkov o transportih iz Gorenjske ni. Po Franu Rošu naj bi odšlo šest transportov s povprečno štiristo osebami. Transporti v Srbijo so potekali preko Zagreba, Slavonskega Broda, Sarajeva in Višegrada. Vstopna postaja v okupirani Srbiji je bila Vardište. Večina transportov je šla skozi Arandjelovac, kjer so se po dvodnevnem počitku razporedili za nadaljnja potovanja proti drugim srbskim krajem (Roš 1967, 15, 19, 23).

Spremljati število izgnanih v Srbijo je bilo težko, saj so se natančno beležile samo osebe, prispele z železniškim transportom. Po teh podatkih je Srbija iz rajha sprejela 6720 slovenskih izgnancev. Prispele Slovence so v skupinah pošiljali predvsem v osrednje in južne srbske kraje (Ferenc 1968, 235, 421). Drugačni so nemški uradni podatki, ki pričajo o 6694 izgnanih: kar 38 % je bilo otrok, 33 % moških in 29 % žensk. Šlo naj bi večinoma za inteligenco, ljudi s prostimi poklici, državne in zasebne nameščence, manj je bilo delavcev in kmetov. Duhovnike in redovnike so poslali v samostane, od svetnih so Gorenjci odšli v Sremske

Karlovce, drugi na Hrvaško. Večina se je kmalu preselila v Ljubljansko provinco, tako da je bilo izseljenih oseb 7117.

Fran Roš (1967, 22–4) kot glavni razlog za različne podatke o izgnancih omenja partizansko dejavnost, ilegalno in obrambo, s čimer so se izognili aretaciji in deportaciji. Skoraj petina vseh prispelih Slovencev je v začetku leta 1941 zapustila Srbijo, saj so mnogi dobili dovoljenje za naselitev v ljubljanski provinci. Druge je sprejel Banat, sicer še formalno pod Srbijo, vendar zaradi močne nemške manjšine podrejen nemški okupacijski oblasti.

Ohranjeni transportni sezname pričajo, da je bilo od 6. do 10. julija 1941 pet transportov v Srbijo. Med njimi se za datum 10. 7. vpisuje končna postaja Sremski Karlovci za 169 oseb, deportiranih iz Gorenjske, in 500 oseb, deportiranih iz taborišča Šentvid nad Ljubljano. V Sremskih Karlovcih najdemo tudi pregnano duhovščino. Za njimi so poslali družine, sorodnike, ki so bili v taborišču v Slavonski Požegi. Duhovnike so razmestili po enajstih različnih pravoslavnihih samostanih. Konec avgusta 1941 so jih čez Zagreb poslali v Ljubljano, od tu pa jih je večina odšla v cistercijanski samostan v Stični. V sremskih pravoslavnihih samostanih je tako ostalo devet duhovnikov (Ferenc 1968).

Državno ravnateljstvo za obnovo oktobra 1941 navaja, da je bilo v Sremski Mitrovici razvrščeno 34 družin slovenskih izgnancev in v Šidu 30 družin. Gre za dva kraja v Sremu, ki je tedaj spadal pod neodvisno državo Hrvaško (Ferenc 1968, 449–50).

Drago Predan iz Celja, sam izgnan v Srbijo, za območje Banata priča, da so tu že v predvojnem času živeli Slovenci. Čeprav na ta del ozemlja ni bil usmerjen noben transport izseljencev, se je tu naselilo nekaj sodnikov, finančnih in drugih nameščencev, saj so bile življenjske razmere ugodnejše. Septembra 1942 sta z bratom in družinama prišla iz Vrnjačke Banje v Belo Crkvo v vzhodnem Banatu. Drago Predan je urejal račune o plačilu trošarine na alkoholne pijače, brat pa je delal v carinarnici. »Ob prihodu v Belo Crkvo so tamkajšnji srbski učitelji izkazali najljubeznivejšo pozornost«, ki se je kazala v opremljeni enodružinski hiši. »Poiskali so nas Slovenci, da nas pozdravijo, tako sodnika dr. Tribnik in Verlič, nameščenci Rupnik, Bohanec, Simončič, Remec, Rebec in še drugi« (Roš 1967, 391). Domačini so ga povabili k sodelovanju pri zgraditvi nove ljudske oblasti, nakar so se priključili vsi Slovenci. Približno štirideset Slovencev iz Bele Crkve je v začetku oktobra 1944 ustanovilo organizacijo Osvobodilne fronte, ki ji je predsedoval Drago Predan. Zagotovili so si gostilniške prostore, t. i. »Slovenski dom«, kjer so se shajali, politično in kulturno udejstvovali. Predan je pozneje postal tudi dirigent sindikalnega mešanega pevskega zbora. Osnovali so društvo in ga poimenovali po Francu Rozmanu – Stanetu. Konec novembra so iz Slovenije prišli slovenski partizani, ki so bili določeni za šolanje v vojaških šolah Sovjetske zveze. Ravno v Beli Crkvi so čakali na rusko transportno letalo. »Obiskali smo jih in toplo so nas sprejeli.

Drug drugemu smo pripovedovali, kar smo v letih vojne doživeli.« Pred koncem vojne je v Belo Crkvo prišel transport Bizeljčanov, s katerimi so skupaj čakali na osvoboditev Slovenije. Številni so v Banatu začeli obnavljati vinograde in sadovnjake. Na mestni osnovni šoli so za otroke Bizeljčanov odprli slovenski oddelek, kjer sta poučevali Lea in Frančiška Predan (Roš 1967, 460–1).

Svoj delež so slovenski izgnanci prispevali tudi na sremski fronti. Vključeni v slovenski bataljon so sodelovali v bojih pri vasi Komletinci, kjer so bili ranjeni štirje borci, padlo pa jih je štirinajst. Januarja 1945 je na vzpetini nad Opatovcem v boju padlo 71 borcev, številni so bili pogrešani, nekateri ujeti. V slovenskem bataljonu, ki mu je nekaj časa poveljeval Albin Dolščak, naj bi padlo najmanj 147 Slovencev (Ferenc 1968, 434). Po pričevanjih Marte Kolarjeve iz Celja sta se njena otroka novembra 1944 javila v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Sin je bil udeleženec ofenzive iz Srbije v Slovenijo, hčerka pa je ustanovila in vodila domove otrok ubitih staršev v Banatu (Roš 1967, 337, 467).

Slovenski izgnanci v Srbiji so se vrnil v domovino v skladu z načrtom odseka za repatriacijo, po katerem so se vrnil sprva izgnanci iz stare Srbije, sledili so Banat in Srem ter Beograd (Ferenc 1968, 435).

5 »Delati hitro in zanesljivo«, kolonizacija po drugi svetovni vojni

Kot omenjeno, je kolonizacija Vojvodine sledila tudi po drugi svetovni vojni od leta 1945 do 1948. »Organizirano metanastazično premikanje« iz vseh jugoslovanskih območij, kot jo imenuje Gaćeša (1995, 463), je Vojvodini prineslo novo strukturo prebivalstva.

Državno in partijsko vodstvo nove Jugoslavije je leta 1945 v začasni vladi Demokratične federativne Jugoslavije ustanovilo ministrstvo za kolonizacijo (Gaćeša 1995, 464), ki je z dvema dokumentoma, Deklaracijočasne vlade DFJ in Zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji (v nadaljevanju zakon), postavilo pravno-politični okvir in pogoje za naseljevanje. Neposredne priprave so zajemale niz organizacijskih del, od prevoza in sprejema do nastanitve kolonistov v vojvodinska naselja (Gaćeša 1984, 298).

Izvedba je bila v rokah ministrstva za poljedelstvo, osnoval pa se je tudi zvezni Agrarni svet DFJ. Po zakonu so razlaščenozemljo tvorili (NN 1945, 3) presežki obdelovalne zemlje poljedelskih posesti z zakonom določenega maksimuma; presežki posesti nad 5 hektarjev, kadar lastniki niso bili poklicno poljedelci in zemlje niso obdelovali sami s svojo družino, temveč z zakupom ali najeto delovno silo; obdelovalna zemlja državljanov nemškega rajha in oseb nemške narodnosti, ki se je od 21. novembra 1944 zasegla po odločitvi AVNOJ-a; obdelovalna zemlja narodnih sovražnikov in drugih oseb, zasežena na podlagi odločitve ljudstva, ter zemlja, ki jo je država ločila od svojega lastništva in

se je podelila siromašnim obdelovalcem zemlje. Med razlaščno zemljo, ki je v celoti prešla v državno lastništvo z vsemi stavbami na njej, živino in drugim poljedelskim inventarjem, brez odškodnine lastnikom, so bile: velike posesti v skupni površini nad 45 hektarjev ali 25 do 35 hektarjev obdelovalne zemlje (njive, travniki, sadovnjaki, vinogradi), ki so se izkoriščale z zakupom ali najemom delovne sile; posesti v lasti bank, podjetij, delničarskih družb in drugih zasebnopravnih in pravnih oseb, določenih z zakonom (izjema so bili deli zemljišč, ki so se lastnikom pustili za industrijske, znanstvene, kulturne in druge družbeno koristne namene); zemljiške posesti cerkev, samostanov in vseh vrst verskih ustanov ter posesti, ki so med vojno iz katerega koli razloga ostale brez lastnika ali brez pravnega naslednika (NN 1945, 3).

Za prvo obdobje je veljal slogan »delati hitro in pravilno«, kar je pomenilo zbrati vsa tehnična sredstva za delo, delovno silo ter že v sami pripravi biti natančen in dobro seznanjen z zakonom, da bi ga bilo mogoče pravilno in smiselno izvajati. Drugo obdobje je zajemalo razdeljevanje zemlje (Gvozdenac 1946), ki je bila v okviru zakona vpisana v zemljiško knjigo kot privatna lastnina osebe, ki jo je obdelovala.

Razlaščena zemlja se je najprej razdelila med agrarnimi interese prvenstveno v njihovem kraju prebivanja ali njihovi federalni enoti ter med borci jugoslovanske armade, ki so se prijavili in obvezali, da bodo z družino obdelovali posest. Za borce invalide, z družino ali brez nje, ki niso bili sposobni obdelovati dobljene zemlje, so bile oblikovane posebne kolonije na specifičnih zemljiščih, primernih za vzgajanje različnih kulturnih rastlin. V takšnih kolonijah so bile zgrajene šole, domovi in obrtniške delavnice, po potrebi z individualnimi stanovanjskimi stavbami in vrtovi (NN 1945, 3).

V mestih so potekale t. i. konference za delitev zemlje, na katerih so se interese sestajali z agrarnimi komisijami, ki so sestavile svoje predloge. Časopis *Slobodna Vojvodina* je tedaj poročal, da so se v Banatu in Bački na takih konferencah ljudje »skoraj v vseh primerih« strinjali s predlogi komisije, katerih del so bili tudi predstavniki agrarnih interesentov sami, ki so zagotavljali pravično razdeljevanje zemlje, »hiš, postelj, posteljnine, posodja in oblačil. Pri razdelitvi se upošteva številnost družine. Komisije, ki opravljajo ta posel, pogosto ponoči ne spijo in pogosto iščejo pomoč.« Interese so obljubljali, da bodo dosegali čim večjo stopnjo poljedelske proizvodnje in tako zadovoljevali potrebe ljudi v prehrani, zato so prihajali na konference »kot na slavje«, saj je bila dodelitev zemlje »uresničitev večnega sna delovnih ljudi na podeželju, ki so jim bili odvzeli zemljo« (NN 1946b, 1). O kolonistih, ki so prihajali iz krajev, kjer so živeli v drugačnih razmerah in v največ primerih s seboj niso prinesli ničesar, ne pohištva ne poljedelskega orodja (Čalar 1946, 1), je *Slobodna Vojvodina* poročala: »Prihajajo na plodno vojvodinsko zemljo, da jo sprejmejo in obdelujejo. Zemlja postane njihova. Prejeli jo bodo v večno uživanje. Država družinam kolo-

nistov poleg zemlje daje tudi hišo, živino, pohištvo in obleko. Toliko kot imajo vsega na voljo.«

V tem obdobju ločimo dve vrsti kolonizacije: notranjo, premikanje in preseljevanje skupin v okviru ene federalne enote oziroma narodne republike, ter zvezno ali zunanjo, ki je zahtevala premike iz vseh jugoslovanskih enot v Vojvodino (Gaćeša 1984, 283). Od celotnega števila kolonistov jih je kar 95,4 % prišlo z drugih območij Jugoslavije, notranjih kolonistov je bilo 4,3 %, kolonistov iz tujine pa 0,3 % (Đurđev 1995, 65).

Dejansko naseljevanje se je zgodilo po koncu vojne, julija in avgusta leta 1945, ko so popisali zapuščene hiše in ugotavljali razsežnosti agrarne zemlje, ki je na voljo. Sprva so koloniste napotili v Novi Sad in druga središča, kjer so jih seznanili z osnovami, kot so številčna in geografska razporeditev naseljencev (Beljanski 1986). V obdobju od leta 1945 do 1948 je bilo v Vojvodini naseljenih 37.544 družin iz vseh jugoslovanskih republik s skupno 225.264 člani¹ (Gaćeša 1995).

Po popisu prebivalstva 15. maja 1948 je bilo razmerje med priseljenim prebivalstvom in staroselci v Vojvodini 63,9 % : 36,1 %. Celotna Srbija tedanje FLRJ je imela 78 % staroselcev in 22 % priseljencev. Delež priseljencev pojasnjuje dejstvo, da je Srbija sprejemala selitvene tokove iz vseh ljudskih republik tedanje FLRJ, med katerimi je bil najmočnejši tok iz Hrvaške s kar 38 % vseh selitev, Bosna in Hercegovina je dala 33 % migrantov, Črna gora 15 %, Makedonija 10 % in Slovenija 4 % (Bukurov 1957). Deleže dodatno pojasnjuje načrt naseljevanja z »naseljeniški kvotami«, po katerih je iz Bosne in Hercegovine prišlo 12.000 borčevskih družin, iz Hrvaške 9000, Črne gore 7000, iz Srbije s Sandžakom 6000, ravno toliko iz Vojvodine, iz Slovenije 3000 družin in iz Makedonije 2000. Družine slovenskih borcev so se naselile v Banatu (Gaćeša 1984, 294).

Vojvodina je sprejela več priseljencev kot katera koli ljudska republika, kar dve tretjini priseljencev celotne Srbije ali tretjino medrepubliških migrantov. Iz Slovenije jih je sprejela 0,4 %. Znotraj njenega ozemlja so se izpostavile nekatere administrativne enote s pretežno priseljenim prebivalstvom, kot je bil Novi Sad z absolutno večino priseljenega prebivalstva (Bukurov 1957).

5.1 Kolonizacija Slovencev in prvi prihod v Gudurico

Razporeditev borcev na območju Vojvodine je urejal dokument, sestavljen s strani Agrarnega sveta in Komisije za naseljevanje borcev, ki so jo tvorili po en predstavnik ljudske vlade posameznih federalnih enot jugoslovanske države. Ljudska vlada republike Slovenije je 28. no-

¹ V stroki je splošno sprejemljiva ocena, da je naseljska družina po drugi svetovni vojni imela v povprečju šest članov (Stipetić 1954).

vembra 1945 za delegata za naseljevanje Slovencev s sedežem v Vršču imenovala Katarino Špur. Razporeditev je zahtevala, da se borci kolonisti iz Slovenije naselijo v bačko-palanačkem in kulskem okraju, predvidena naseljska kvota pa je znašala 3000 družin (Gačéša 1984).

Kolonizacija se je začela s pozivom Ministrstva za poljedelstvo Ljudske vlade republike Slovenije 16. septembra 1945, še pred začetkom same agrarne reforme in notranje kolonizacije v Sloveniji. Na poziv se je do konca leta »z območja vse Slovenije in dela slovenskega Primorja ... odzvalo 1776 borcev, invalidov in žrtev fašističnega terorja ...«. Očitno je bilo, da predvideni plan naseljevanja ne bo izpolnjen. Krivdo za polovičen uspeh so pripisovali propagandi slovenskega partijskega vodstva, ki je nasprotovalo izseljevanju iz slovenskega Primorja, kjer je bilo največje zanimanje za kolonizacijo, češ »kdo ve, tam lahko pride do plebiscita«. Nato je LR Slovenija spremenila svojo kvoto za 1500 družin, s tem da je med preostalimi 1500 mesti moralo ostati 900 mest za borce iz slovenskega Primorja, ki bodo obdelovali zemljo. 20. januarja 1947 se je LR Slovenija odpovedala tudi tem mestom in kvoto s prvotnih 3000 mest zmanjšala na 600 (Gačéša 1984, 256–7, 324). Neizpolnjene kvote je Komisija za agrarno reformo in kolonizacijo pri Vladi FLRJ 16. aprila 1947 porazdelila med druge ljudske republike (Gačéša 1984, 343).

Po zaključenih pripravah v Sloveniji je prva skupina slovenskih kolonistov odšla proti Vojvodini in 1. novembra 1945 prispela v Gudurico. Kmalu po njihovi nastanitvi je Ministrstvo poljedelstva Ljudske vlade republike Slovenije zahtevalo od ministrstva za kolonizacijo, da pospeši odhod slovenskih kolonistov v Vojvodino, vendar so naleteli na obrazložitev, da to »trenutno ne pride v poštev ..., ker so bila na dnevnem redu preseljevanja iz BiH, Hrvaške in Črne gore. Promet je bil preobremenjen s transportom kolonistov.« Drugi transport je 24. 11. 1945 v Veliko Gredo pripeljal 58 družin z 221 člani, ki so se razporedili v Plandište in Veliko Gredo. S tretjim transportom je 28. 1. 1946 prispele 73 družin z 291 člani, od katerih se jih je največ naselilo v Sečenovo, Vršac, Veliko Gredo in Gudurico (Gačéša 1984, 4, 325–326).

Za avgust leta 1946 uradni podatki glavne komisije za naseljevanje borcev v Vojvodino navajajo naselitev 623 slovenskih družin z 2625 člani, in sicer: v Veliki Gredi, Vršču, Gudurici, Mariolani, Sečenovu in Sonti (Bačka) (Gačéša 1984, 324). Po popisu iz leta 1948 je 1538 kolonistov iz Slovenije naseljevalo 15 vojvodinskih naselij v občinah: Apatin, Bač, Indija, Vršac, Pečinci, Plandište, Pančevo, Sremska Mitrovica, Sombor, Vršac in Zrenjanin (Đurđev 1995, 87–89).

Podatki o številu naseljenih slovenskih kolonistov po drugi svetovni vojni se razlikujejo od avtorja do avtorja. Zanimiva je metoda dr. Brani-slava Đurđeva (1995), ki je upošteval politično-teritorialno razdelitev Jugoslavije na okraje iz leta 1948, za Vojvodino delitev na občine iz leta 1971 in na demografske rajone II. stopnje iz leta 1961. Tako je Sloveni-

jo razdelil na dva demografska rajona: vzhodno in zahodno Slovenijo, pri čemer je bilo več kolonistov iz vzhodne kot zahodne Slovenije. Iz vzhodne Slovenije jih je bilo največ iz krškega in lendavskega okraja, iz zahodne pa ljubljanskega in goriškega okraja.

Samo Ministrstvo za poljedelstvo in gozdarstvo LR Slovenije je Komisiji za agrarno reformo in kolonizacijo pri Vladi FLRJ posredovalo naslednje podatke: preseljenih je bilo 591 družin z 2836 člani, v razmerju 49 % moških in 51 % žensk. Od tega se je do začetka leta 1948 v Slovenijo vrnilo 131 družin, med katerimi je bil odstotek moških in žensk enak kot pri preseljenih. Tako naj bi bilo takrat v Vojvodini 460 slovenskih družin po poreklu največ iz murskosoboškega (90 družin), lendavskega, krškega, jeseniškega, novomeškega, črnomaljskega in ptujškega okraja (20 družin) (Gačeša 1984, 326–7).

5.2 »Prehrana je (bila) preveč enostavna!« – v slovenskem naseljenem rajonu v Banatu

Slovenski kolonisti so se v 96 % primerov naselili v južni Banat. Od skupnega števila se jih je kar 95,3 % oziroma 1517 naselilo v občini Vršac in Plandište (Đurđev 1995). Po nekaterih navedbah je bila kolonizacija zaključena septembra leta 1946 s preseljevanjem 801 družine v slovenski naseljenki rajon v južnem Banatu, ki je zajemal Veliki Gaj, Vlajkovac, Veliko Središte, Veliko Gredo, Vršac, Gudurico, Jermenovce, Mariolano, Sečenovo, Stari Lec (okraj Vršac), Boko in Hrvatsko Neuzino (okraj Jaša Tomić) (Gačeša 1984, 324).

Osnova za naselitev južnega Banata so bili ogromni kompleksi rodovitne zemlje, ki so jo dobili kolonisti, večinoma borci NOB, ki so izgubili premoženje ali so imeli malo zemlje, ter poljedelski delavci, ki so uresničili svojo željo imeti lastno zemljo, kar je posebej veljalo za prišleke iz Prekmurja in Bele krajine. Bili so primeri, da so prišli ljudje, ki prej niso nikoli obdelovali zemlje, a jih je njihova tedanja gmotna situacija prisilila, da zgrabijo ponujeno priložnost. Transporti za odhode v Vojvodino so se oblikovali že v Sevnici, od koder so z vlakom prihajali v Vršac, od tu pa je potekalo nadaljnje razporejanje po naseljih, pri čemer se je upošteval kraj, od koder so kolonisti prišli. Sami so organizirali, že v Sevnici ali pa kar med potjo, kmečke zadruge in izbrali zastopnike, ki so pozneje sodelovali pri komisijah za podeljevanje osnovnih stvari. V vsakem naselju je bila komisija, ki je, upoštevajoč število družinskih članov, delila kolonistom zemljo, živino, hiše, opremo, oblačila in hrano. S seboj niso prinesli ničesar, saj so bili naseljenci žrtve fašizma, ki jim je po vojni malo ostalo (Pak 1963, 400–1).

Številčni pregled izseljevanja po podatkih, ki jih je zbral Mirko Pak (1963) na podlagi knjige državljanstva, ki je vodena od leta 1950 dalje za 1495 Slovencev, nam oriše tedanje družbeno-gospodarske razmere posameznih slovenskih okrajev. Iz ljubljanskega okraja je zaradi močne

propagande in socialnih problemov odšlo kar 80 družin, večinoma iz Cerknice in Ljubljane. Mirko Pak pravi, da se ni čuditi velikemu številu kolonistov tudi iz drugih slovenskih mest, saj je bilo dosti krajev s slabo razvito industrijo ali sploh brez nje. Iz celjskega okraja je odšlo 55 družin, predvsem iz Celja, iz trboveljskega okraja 52, večinoma iz Brežic. Kolonisti iz okrajev Murska Sobota in Novo mesto so se najhitreje in v največji meri vračali v domovino ali odšli drugam. Iz novomeškega okraja je odšlo 64 družin, predvsem iz Šentruperta, Lopate in Bojanje vasi, iz murskosoboškega okraja 42 družin, prednjačil je jugovzhod Prekmurja. Kolonisti iz teh krajev so se v največjem številu vračali v domovino. Po podatkih Paka je leta 1946 kar 40 družin odšlo nazaj v Prekmurje. Zaradi hitrega procesa povratništva njihov prihod ni bil zabeležen. Drugačne so bile priložnosti v Mariboru, kjer je industrija zaposlila številno prebivalstvo. Od tu tudi razlog, da so mnogi kolonisti iz Banata odšli za leto ali dve v Maribor in se nato vrnili v Banat. Tako so si zagotovili dvojni zaslužek. Iz mariborskega okraja je zabeležen odhod 40 družin. Iz kranjskega so se izseljevale družine predvsem z Jesenic, iz koprškega okraja pa so odhajale predvsem iz Kopra in Žirja, medtem ko je iz goriškega in kočevskega okraja zaznano najmanjše število kolonistov. Za njih so bili rezervirani domovi v Banatskem Plandišću, a jih je prišlo manj, kot se jih je prijavilo. Majhen delež kolonistov iz koprškega, kočevskega, goriškega okraja Pak (1963) pripisuje določitvi zahodne meje takoj po drugi svetovni vojni in izpraznjenosti Kočevskega.

Kot smo že omenili, so v Banatu, poleg priseljencev iz preostale Srbije, Makedonije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Trsta, Slovenci naselili t. i. slovenski naseljski rajon, ki je v največji meri zajel naselja Gudurico, kamor so kolonisti prispeli v petih transportih med novembrom 1945 in majem 1946, Veliko Gredo, ki so jo naselili v šestih valovih od novembra 1945 do marca 1946, ter Banatsko Plandište, ki je bilo naseljeno v času od septembra 1945 do septembra 1946 (Pak 1963, 408–10).

Pozneje so se kolonisti selili iz naselja v naselje in spremenili sliko naselitve. Zgodilo se je, da so zapustili zemljo v enem naselju in dobili prav toliko zemlje v naselju, kamor so se preselili. Ob tem je preseljevanje Slovencev potekalo znotraj štirih naselij, naseljenimi s slovenskimi kolonisti. Na ta način se je obdržala strnjjenost, ki jim je lajšala življenje v novem okolju. Dokaz so glavne ulice v Gudurici, med kolonizacijo izključno slovenske: Prešernova, Župančičeva, Cankarjeva, Gordanova, ulica Komandanta Staneta ter Titova in Prešernova ulica v Veliki Gredi. Izjema je bil Vršac, kjer zaradi terena strnjeno naseljevanje ni bilo mogoče (Pak 1963, 402).

Podeljevanje zemlje v naštetih banatskih naseljih je bilo različno. Štiričlanska družina je največ zemlje dobila v Banatskem Plandišću (štiri hektarje in 68 arov), sledi Velika Greda, Vršac, najmanj zemlje pa

so dobili v Gudurici (Pak 1963, 401). Bistvenega pomena v prvih letih bivanja na novi zemlji je bilo že omenjeno ustanavljanje kmetijskih zadrug. V Banatskem Plandištu sta obstajali dve, ki sta se pozneje združili v eno. V Veliki Gredi sta februarja 1946 nastali zadrugi Tone Tomšič in Stane Rozman, ki sta bili zadolženi za podeljevanje zemlje in organizacijo skupnega dela na poljih, kar je bila posledica pomanjkanja strojev in živine. Podobno sta se v Vršču leta 1946 organizirali dve, Titan in Triglav, ki sta bili namenjeni izključno Slovincem. Leta 1956 je zadrugo zapustila večina Slovencev in poiskala delo drugje. Tudi v Gudurici sta obstajali Zvezda in Heroj Stane, ki sta se pozneje preoblikovali v enotno Slogo za Slovence, ki je do decembra 1946 štela 40 družin. Povsod so bile zadruge pomemben gospodarski člen, saj so se v njihovem okviru reševali številni problemi. Na primer v Gudurici so s pomočjo zadrug uspeli elektrificirati naselje (Pak 1963, 414).

Začetne težave, s katerimi so se družine spopadale, so bile pomanjkanje stavbnih objektov, premalo živine, saj je ena glava prišla na več družin, pomanjkanje obdelovalnih strojev in tudi težave s prehrano (Pak 1963, 401). Bojan Lovše, takratni delegat Ljudske vlade Slovenije, s sedežem v Vršču, je obvestil glavno komisijo za naseljevanje borcev o določenih problemih z nastanitvijo in oskrbo kolonistov: »primanjkuje sol, sladkor, petrolej, prehrana je preveč enostavna, še posebej ob pomanjkanju krompirja, fižola in zelenjave« (Gačša 1984, 325). V Gudurici so sklicali sestanek, kjer so Slovincem predlagali, naj uživajo več mastne hrane, da bi preprečili tuberkulozo in okrepili svoje fizične sposobnosti. Drugačno podnebje, med drugim veter, pomešan s prahom, je bilo precejšnja ovira za življenje. Po več letih bivanja v teh krajih so se nekateri pritoževali, »da jih veter duši, poleti pa jim velika vročina krati spanec.« Nasvet o uživanju bolj mastne hrane so podprli zdravstveni organi, zato ga je večina upoštevala. Težave so imeli tudi z drugačnim načinom obdelovanja, orodjem in sredstvi, kot so jih bili vajeni v Sloveniji. Mnogi pred prihodom niso obdelovali zemlje ali pa se kot nekdanji poljedeljski delavci niso takoj znašli. Malo je bilo tistih, ki so se zaposlili kot uslužbenci, pa vendarle je bil v Gudurici od leta 1946 do 1952 župan Slovenec (Gačša 1984, 415).

Poleg zadrug so kolonisti osnovali tudi prosvetna društva in šole, v katerih so poučevali slovenski učitelji kolonisti. V Gudurici so že leta 1946 ustanovili prve štiri razrede slovenske osnovne šole z okrog 60 učenci. Ti oddelki so obstajali vse do leta 1955. Tudi v Vršču, Veliki Gredi in Banatskem Plandištu so kmalu organizirali štirirazredne slovenske osnovne šole z dvema učiteljema, ki pa so jih do leta 1954 vse ukinili. Glavna vzroka za to sta bila pomanjkanje slovenskih učiteljev in dejstvo, da so slovenski otroci že obvladali srbski jezik in tako niso več čutili potrebe po slovenski šoli. Maja 1946 so v Gudurici ustanovili kulturno-umetniško društvo »Sterija«. Njihova najbolj igrana igra je bila Hlapec Jernej in njegova pravica. Obstajala sta tudi mešani in

moški pevski zbor. Za potrebe kulture so obnovili eno od stavb, v kateri so postavili oder in kulise. V kraju so odprli tudi čitalnico z okrog 300 knjigami, večinoma podarjenih iz Ljubljane. Leta 1946 so v Vršču ustanovili kulturno-umetniško društvo »France Rozman«, ki je nastopalo po okoliških krajih. Istega leta so priredili javno trgatve. Društvo je delovalo do leta 1958. Do leta 1953 sta kulturni društvi delovali tudi v Veliki Gredi in Banatskem Plandištu, nato je delovanje društev zaradi množičnega odseljevanja Slovencev v Slovenijo zamrlo (Gačecša 1984, 416).

Hitra adaptacija Slovencev na novo okolje se je kazala v mešanih porokah. Za Vršac, Veliko Gredo in Gudurico so podatki o poročenih Slovencih in Slovenkah naslednji: Slovenci so se najraje poročali s Srbkinjami (18 primerov), s Slovenkami (15), manj z Madžarkami, Hrvatcami. Slovenke so temu več ali manj sledile: poročene s Srbom (27), s Slovincem (12), z Madžarom (7), s Črnogorcem (3), po dve z Romunom in s Hrvatom, po ena z Makedoncem, Nemcem in Albancem. Največ porok (45,9 %) je bilo s Srbi in med samimi Slovenci (27,5 %), s preostalimi narodi pa precej manj. Največ so se poročale Slovenke, ki so tako ostale v Banatu, moški pa so odhajali v Slovenijo. Zato so Slovenke, ki se niso poročale s Slovenci, ostajale v Banatu. Postale so del moževe družine in se niso več dojemale kot slovenske kolonistke (Pak 1963, 417).

Prav tako je zanimiva poklicna struktura kolonistov. V Gudurici so se znašli kmetje, poljski delavci, vrtnarji, delavci, po dva sodarja, čevljarja, kolarja in rudarja ter po en uslužbenec, zidar, kovač, lesni manipulant, mesar, mizar, mehanik (Pak 1963, 292). V Vršču in okolici so se naselili kmečki kolonisti, ki so prihajali predvsem iz revnih viničarskih družin iz Slovenskih goric (Zupančič 2001, 292). Naseljevali so se tudi delavci, uslužbenci, obrtniki, dva zidarja in po en krojač, bolničarka, mizar, brivec, železničar, učitelj, trgovski pomočnik in gostilničar. Dobiti zaposlitev v Vršču je bila izjemno težka naloga, zato so se obrnili na okoliške kraje, kjer so se pretežno zaposlovali v zadrugi in na državnem posestvu. Precej pa jih je tudi po končani osemletki odšlo v Slovenijo (Pak 1963, 292).

Do leta 1947 se je zemljiščni fond, namenjen kolonizaciji, ter fond hiš za nastanitev povsem izčrpal, tako je tudi število zainteresiranih oseb padlo na minimum. Komisija za agrarno reformo in kolonizacijo pri vladi FLRJ se je 22. 6. 1947 odločila, da se kolonizacija ustavi. Konec leta 1947 govorimo o formalnopravnem zaključku kolonizacije Vojvodine. Nadaljnji obstoj organov, ki so kolonizacijo izvajali, je postal nesmiseln. Tako je bila 24. 4. 1948 ukinjena Komisija za agrarno reformo in kolonizacijo pri Vladi FLRJ, 20. 5. 1948 pa še Glavna komisija za naseljevanje borcev v Vojvodini (Beljanski 1986, 3).

6 Povratništvo ali spontano odseljevanje iz Vojvodine

Pogodbe o kolonizaciji so kolonistom prepovedale prodajo zemlje in hiše ali dajanje v zakup, darovanje, deljenje in podobno, petnajst do dvajset let po prejemu. Zemlja kolonistov, ki so pred tem rokom odšli, je pripadla zadruzi, hišo pa je prevzela občina, zato je dosti kolonistov ostalo v Banatu do preteka roka. Vseeno so bili primeri, da so se vsi, razen stare matere ali očeta, vrnili v Slovenijo. Stari starši so ostali v Banatu, obdržali zemljo in jo pozneje po petnajstih do dvajsetih letih prodali in se s tem prihodkom vrnili v Slovenijo. Primeri povratništva so se zgodili že takoj po končani kolonizaciji. Podatki o kraju in času odhoda so skopi, saj se večina ni odjavila, predvsem pa ne v prvih letih po kolonizaciji. Prav tako je nemogoče določiti število odseljenih, saj so ponekod odhajali posamezno, drugod v večjem številu ali pa s celo družino (Pak 1963, 417, 422).

Do marca leta 1948 se je vrnilo 9,3 % gospodinjstev in 9 % vseh zunanjih kolonistov. Med vsemi republikami je bila Slovenija vodilna po odstotku kolonistov povratnikov: 31,3 %. Pri kolonistih iz okrajev Kočevje, Lendava, Mozirje je bilo povratništvo celo 50-odstotno. Nanj je vplivalo precej dejavnikov, kot so ekonomska razvitost kraja odselitve in kraja priselitve, oddaljenost, drugačno naravno okolje, nezmožnost prilagoditve ... Nekateri so ob povratku pričakovali boljše razmere doma, a jih niso našli. Povratništvo, ali obdobje spontanega odseljevanja, kot mu lahko pravimo, je trajalo precej dlje kot faza organiziranega priseljevanja. Nekaj časa je bil to prevladujoč tip migracij v Vojvodini (Đurđev 1995).

Iz južnobanatskih naselij Velika Greda, Banatsko Plandište in Dužine se je po podatkih Paka (1963) vrnilo največ slovenskih kolonistov. To območje je namreč težavno za aklimatizacijo, saj gre za obširna ravninska območja z bolj celinskim podnebjem, kar pomeni, da so bila poletja vroča, zrak suh in vroč, po mesec ali več ni bilo dežja, pozimi pa je pihala *košava*. Proces vračanja se je lahko začel kmalu po prihodu v Vojvodino ali po nekaj mesecih ali letih. Prve dneve so se iz južnobanatskih naselij vračali domov Prekmurci, ki so se najtežje ustalili, saj so bili vajeni sezonskega odhajanja na delo. Zgodilo se je tudi, da so si posamezniki prišli ogledat kraj naselitve in spoznat razmere, nato pa odšli po svoje družine. Precej se jih iz Slovenije ni več vrnilo.

Tako je znan čas odhoda za 295 družin z 904 člani od leta 1945 do 1960. Največ se jih je odselilo leta 1946. Povratniki so kot kraj povratništva izbirali večja industrijska središča v Sloveniji: Ljubljano, Maribor, Celje, Koper in Jesenice, prav tako pa so se vrnili v domače kraje. Zaposlili so se kot nekvalificirani delavci na primer v Litostroju in drugih podjetjih v Sloveniji. Kar enajst družin se je leta 1947 in 1948 vrnilo v Apače pri Radgoni, ki so bile tedaj eno od izpraznjenih agrarnih območij v Sloveniji (Pak 1963, 423).

Zaradi industrije je bilo največ povratnikov v ljubljanski (180 oseb) in mariborski okraj (136 oseb). Kar polovica 'mariborskih' povratnikov je prišla posamezno. Povratništvo v prvotne kraje bivanja po letu 1950 je potekalo tako, da so kolonisti predhodno poslali enega člana družine, ki je uredil stvari, pripravil bivališče in priskrbel zaposlitev. Po številu sprejetih povratnikov so si sledili celjski, murskosoboški, koprski, kranjski, novomeški in trboveljski okraj. Najmanj se jih je vrnilo v kočevski ter goriški okraj (Pak 1963, 424–5).

Podatki o povratništvu po mnenju dr. Branislava Đurđeva (1995, 66) niso povsem verodostojni, saj verjetno niso zabeleženi vsi primeri kolonistov povratnikov. Lahko so se namreč vrnili posamezniki ali pa celotne družine. France Cevc (2001, 316) navaja, da se je do leta 1960 izselilo 295 družin z nekaj več kot 900 člani. V južnem Banatu naj bi v začetku leta 1960 tako živelo le še 182 slovenskih družin (Gačeša 1984, 327) oziroma 22,2 % vseh kolonistov, ki so prišli v južni Banat (Pak 1963, 417–8).

7 Obdobje po kolonizaciji

V vseh teh obdobjih ne smemo pozabiti, da so se v vrtincu organiziranih in sporadičnih preseljevanj znašli tudi ljudje, ki so se selili, in se vedno bodo, iz povsem osebnih vzgibov. Zgodba Terezije Bezneć, rojene leta 1921 v Bodoncih pri Murski Soboti, ki se je poročila s Štefanom Beznećem in preselila v Vojvodino, je samo ena izmed mnogih, ki bo njunim potomcem in nam ostala kot pričevanje slovenskih izseljencev: »Poročila sva se leta 1948, kmalu po mojem prihodu v Novi Sad. V kratkem času mi je priznal, da se ne more več vrniti v Slovenijo. Imel je probleme s sinus in ga je v Sloveniji na ostrem zraku pogosto bolela glava. Zdravniki so mu svetovali, da bo za njega najboljše, da živi v Vojvodini. Ker ni mogel živeti v Sloveniji in ker sem jaz želela živeti z njim, sem tu ostala« (Stojanović 2006, 10).

Tok priseljevanja v Vojvodino iz Slovenije je bil, v primerjavi z drugimi, med 'slabšimi', na kar sta dodatno vplivala procesa povratništva in druge migracije, ki sta prispevala, da se je med Vojvodino in Slovenijo postopoma oblikovala negativna migracijska bilanca (Đurđev 1995, 102).

Največ slovenskih priseljencev po letu 1946 je odšlo v Vršac. To niso bili kolonisti, temveč uslužbenci in kvalificirani delavci, ki so se zaposlovali v tamkajšnji industriji. V največ primerih so to bili posamezniki brez družin, ki so prišli h kakšni slovenski družini ali pa so iskali priložnost, da se vselijo v hišo kakšnega kolonista, ki se je vrnil v Slovenijo, ali pa so odkupovali obdelovalno zemljo od zadrug (Pak 1963, 402).

Spolna struktura vojvodinskega prebivalstva, rojenega v Sloveniji, pokaže, da je bilo leta 1948 priseljenih več moških kot žensk. Do naslednjega popisa se je delež izenačil, medtem ko je popis leta 1961 po-

kazal, da je bilo več žensk kot moških. Leta 1948 je v Sloveniji opazna manjša stopnja maskulinitete, od tu pogostejše preseljevanje moških v Vojvodino. Zasuk v poznejših letih po mnenju Đurđeva (1995, 112) lahko pripišemo stopnji ekonomske emancipacije žensk v Sloveniji.

Po starostni strukturi so medrepubliške migracije v Vojvodino zvale mlajše Makedonce, Črnogorce in Srbe, rojene zunaj Srbije, medtem ko so bili starejši letniki Hrvati in Slovenci (Bukurov 1957, 53). Popis iz leta 1961 je zajel samo prebivalstvo, katerih mesto priseljevanja in starost sta bila znana. Za naseljence, rojene v Sloveniji, so na vzorcu 4825 poznanih starosti ugotovili srednjo starost 37,38 let (Đurđev 1995).

Za zaključek si še oglejmo število prebivalcev v Vojvodini, ki so se v povojnih popisih izjasnili kot Slovenci (Đurđev 1995, 139–40): leta 1948 0,44 % celotnega prebivalstva Vojvodine (7223 oseb), leta 1953 0,35 % (6025 oseb), leta 1961 0,30 (5633 oseb), leta 1971 0,24 % (4639 oseb) in leta 1981 0,17 % (3456 oseb). Padec naseljevanja slovenskega etničnega življa v Vojvodino je očiten od popisa do popisa. Ob dejstvu, da Slovenci v Vojvodino niso prihajali samo iz Slovenije, temveč tudi iz preostale Srbije, Kosova in Metohije, Makedonije, Črne gore, Hrvaške in Bosne in Hercegovine (izjema leto 1961), moramo upoštevati tudi, da se iz Vojvodine niso vračali nazaj samo v Slovenijo, temveč tudi v našeta območja (Đurđev 1995, 145).

Po zadnjem popisu prebivalstva Republike Srbije iz leta 2011 se je v Vojvodini 1815 oseb po narodnosti opredelilo kot Slovenci, kar predstavlja 0,09 % celotnega prebivalstva pokrajine (Gavrilović 2017). Slovenci v Vojvodini se danes medsebojno povezujejo v petih društvih: Društvo Slovencev »Kredarica« v Novem Sadu, Društvo Slovencev »Triglavl« v Subotici, Društvo Slovencev »Planika« v Zrenjaninu, Društvo Slovencev »Kula« v Vršču in Društvo Slovencev »Emona« v Rumi.

Literatura

- Beljanski, Milenko. 1986. *40 godina posle agrarne reforme i kolonizacije*. Sombor : Prosveta.
- Bukurov, Branislav. 1957. *Poreklo stanovništva Vojvodine*. Novi Sad : Matica srpska.
- Cevc, France. 2001. »Slovenci v AP Vojvodini (ZR Jugoslavija).« V *Slovensko izseljenstvo, Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*, ur. Milica Trebše Štolfa in Matjaž Klemenčič, 313–318. Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica.
- Cvijić, Jovan. 1987. *Balkansko poluostrvo. Sabrana dela, knjiga 2*. Beograd : SANU.
- Čalar, M. 22. 3. 1946. Kolonisti Elemira vredno rade svoju zemlju. *Kolonista – nedeljni prilog Slobodne Vojvodine* I (5) : 1.
- Domonji, Pavel. 2000. V *Nacionalne zajednice i etničke grupe u Vojvodini. Osnovni podaci*, ur. Jovan Zelenović, 7–22. Novi Sad : Pokrajinski sekretarijat za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, upravo i propise.

- Đurđev, Branislav S. 1995. *Posleratno naseljavanje Vojvodine. Metodi i rezultati demografske analize naseljavanja Vojvodine u periodu 1945–1981*. Novi Sad : Matica srpska.
- Ferenc, Tone. 1968. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor : Obzorja.
- Filipović, Milenko S. 1958. *Proučavanje naseljavanja Vojvodine*. Novi Sad : Matica srpska.
- Gaćeša, Nikola L. 1968. *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941*. Novi Sad : Matica srpska.
- Gaćeša, Nikola L. 1972. *Agrarna reforma i kolonizacija u Banatu 1919–1941*. Novi Sad : Matica srpska.
- Gaćeša, Nikola L. 1975. *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919–1941*. Novi Sad : Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Gaćeša, Nikola L. 1984. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–48*. Novi Sad : Matica srpska.
- Gaćeša, Nikola L. 1995. *Radovi iz agrarne istorije i demografije*. Novi Sad : Matica srpska.
- Gavrilović, Dušan (ur.) 2017. *Statistički godišnjak Republike Srbije 2017*. Beograd : Republički zavod za statistiku.
- Gvozdenac, Dragan. 1. 2. 1946. Druga etapa u izvodjenju agrarne reforme u Vojvodini – nadeljivanje zemlje. *Slobodna Vojvodina V (390) : 3*.
- Iskruljev, Toša. 1925. *O Vojvodini i njenoj kolonizaciji*. Novi Sad : Zastava.
- Kržišnik - Bukić, Vera. 1992. O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991. *Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja 26–27: 172–199*.
- Küzmič, Mihael. 2001. »Slovenski protestanti in izseljenstvo.« V *Slovensko izseljenstvo, Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*, ur. Milica Trebše Štolfa in Matjaž Klemenčič, 149–158. Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica.
- Lukšičin Hacin, Marina. 1995. *Ko tujina postane dom*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče.
- Neznan avtor, 25. 8. 1945. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. *Slobodna Vojvodina I (185) : 3-4*.
- Neznan avtor, 26. 1. 1946a. Rudari Vrdnika su pobedili u takmičenju rudara Srbije. *Slobodna Vojvodina V (385) : 1*.
- Neznan avtor, 16. 4. 1946b. Sprovođenje agrarne reforme u Vojvodini. Širom Banata i Bačke održavaju se zborovi za podelu eksproprisane zemlje. *Slobodna Vojvodina V (455) : 1*.
- Pak, Mirko. 1963. Kolonizacija Slovencev v Banatu. *Geografski zbornik 8: 395–428*.
- Popović, Dušan. 1925. *Vojvodina. Prilozi proučavanju naše zemlje i našeg naroda*. Beograd : Rodoljub.
- Roš, Fran. 1967. *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945*. Maribor : Obzorja.

- S.J., 26. 7. 1865. O preseljevanju Slovencev v tuje dežele. *Kmetijske in rokodelske novice*: 237.
- Stipetić, Vladimir. 1954. *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.-1948.* Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stojanović, Srdjan. 2006. Sestavki učencev dopolnilnega pouka slovenščine: Moja babica Terezija Bez nec. *Kredarica : bilten društva Slovencev v Novem Sadu* VI (21) : 10.
- Trunk, Jurij Matej. 1912. *Amerika in Amerikanci.* Celovec : Samozaložba.
- Zupančič, Jernej. 2001. »Slovensko izseljenstvo v Evropi po drugi svetovni vojni.« V *Slovensko izseljenstvo, Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice.* ur. Milica Trebše Štolfa in Matjaž Klemenčič, 291-299. Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica.

Dijana Lukić
Univerzitet u Ljubljani
Filozofski fakultet
Slovenija
dijana.lukic@gmail.com

„SKORO DA NEMA DRUGE, NEGO NAPUSTITI MILU DOMOVINU I
TRAŽITI DRUGDE DOM“ ILI KRATAK PREGLED MIGRACIONIH TOKOVA
SLOVENACA U VOJVODINU

Migracije su bile i zauvek ostaju neizbežan deo ličnog i kolektivnog života. U ljudskoj je prirodni težnja za migracijom, bilo kao deo svesnog ili nesvesnog procesa, posledica planiranih ili neplaniranih politika, socio-ekonomskog razvoja ili drugih karakteristika sredine, bilo prosto kao rezultat određenih ličnih potreba i želja pojedinca. Vojvodina je oduvek bila privlačna teritorija za naseljavanje i prožimanje različitih etničkih grupa, i deo tog demografskog bogatstva, koje se danas pokazuje u obliku multipripadnosti i transnacionalne identifikacije, bili su i jesu takođe Slovenci. Ovaj tekst predstavlja deo obimnije istorijsko-etnološke obrade Slovenaca u Vojvodini, koja je nastala na osnovu autorkinog terenskog rada u Novom Sadu, u periodu od oktobra 2007. do februara 2008. godine, i bila je u celini objavljena u diplomskom radu „Slovenci v Vojvodini: društvo Slovencev 'Kredarica' v Novem Sadu“ (Odeljenje za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani, 2009). Autorka prikazuje istoriju naseljavanja Slovenaca u Vojvodini od kraja 19. veka do 1981. godine, stavljajući poseban akcenat na dva uzajamna procesa – agrarnu reformu i kolonizaciju, koji su zaslužni za slovenački udeo među vojvođanskim stanovništvom, pri čemu naročito ističe fragmente etnoloških svedočanstava iz privatnih priča pojedinaca, koje otkrivaju motive i uzroke emigracije iz zavičaja.

Gljučne reči: migracije, iseljenici, kolonizacija, agrarna reforma, Slovenci u Vojvodini

Dijana Lukić
University of Ljubljana
Faculty of Philosophy
Slovenia
dijana.lukic@gmail.com

“THERE IS ALMOST NO OTHER CHOICE BUT TO LEAVE
THE BELOVED FATHERLAND AND SEEK FOR ANOTHER
HOMELAND”: A BRIEF OVERVIEW OF THE INFLUX OF
SLOVENIAN IMMIGRANTS IN VOJVODINA

Migrations have been and will forever remain an inevitable part of personal and collective life. The desire for migration is rooted in human nature – be it part of a conscious or unconscious process, a consequence of planned or unplanned policies, socio-economic development or other characteristics of the environment, or rather a result of some personal needs and desires of an individual. Vojvodina has always been an attractive territory for settlement and interweaving of various ethnic groups, and Slovenians have also been part of this demographic richness, which is today reflected in multiple ethnic affiliations and transnational identification. This paper is part of a more extensive historical and ethnological study on Slovenians in Vojvodina, based on the author's field research conducted in Novi Sad, between October 2007 and February 2008. The complete study was presented in the graduation thesis *Slovenians in Vojvodina: Slovenians' Association Kredarica in Novi Sad* (Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, 2009). The author traces the history of the settlement of Slovenians in Vojvodina from the late 19th century until 1981, putting special emphasis on two inter-related processes – the agrarian reform and colonization, which largely explain the share of Slovenians in the population of Vojvodina. In this context, special attention is paid to the fragments of ethnological testimonies extracted from private stories of individuals which reveal the motives and causes of emigration from their homeland.

Keywords: migrations, emigrants, colonization, agrarian reform, Slovenians in Vojvodina

Slovenačka polka na Fruškoj gori: slovenački rudari u rudniku uglja u Vrdniku

Sažetak

Prvi slovenački doseljenici u selo Vrdnik stigli su sedamdesetih godina XIX veka, kao stručna radna snaga za potrebe eksploatacije novootvorenih kopova rudnika uglja, u vlasništvu zagrebačke preduzetničke porodice Pongrac. U manjim talasima, doseljavanja slovenačkih rudara nastavljena su i početkom XX veka, prateći ekspanziju rudnika, koji je doživeo svoj vrhunac u razdoblju između dva svetska rata. U ovom radu će biti dat kratak istorijski prikaz doseljavanja (i iseljavanja) slovenačkog stanovništva, sa akcentom stavljenim na karakteristike njihovog života u višenacionalnom industrijsko-agrarnom Vrdniku, kao i na materijalna svedočanstva o kulturnom životu rudarske zajednice u celini.

Ključne reči: industrijsko nasleđe, Slovenci, istorija rudarstva, Vrdnik

Među novije trendove na polju heritologije svakako spada i valorizacija industrijskog nasleđa i njegovih kulturnih i turističkih potencijala. U fokusu muzealizacije ovog nasleđa prvenstveno se nalaze materijalni tragovi industrijalizacije – mehanizacija, industrijska arhitektura, prostorno-arhitektonske celine. Antropološkim produbljivanjem koncepta industrijskog nasleđa, u okviru istraživanja ulazi i nematerijalna baština vezana za kulturu proletarijata, kao karakteristične društvene grupe formirane u epohi industrijalizacije (Petrović 2013, 96–120).¹

¹ Kritički osvrt na globalne i lokalne aspekte negovanja industrijskog nasleđa, iz kojeg je apstrahovano nasleđe radničke klase, videti u: T. Petrović, *Museum and Workers: Negotiating Industrial Heritage in the Former Yugoslavia*, *Narodna umjetnost*, 50/1, 96–120.

Interesovanje za industrijsko nasleđe u Republici Srbiji novijeg je datuma, čime se može objasniti gotovo potpuno odsustvo ozbiljnijeg proučavanja prošlosti rudnika mrkog uglja „Vrdnik“, kao jednog od najznačajnijih industrijskih lokaliteta na teritoriji AP Vojvodine. Široj stručnoj i naučnoj javnosti je u velikoj meri nepoznato kompleksno nasleđe fruškogorskog naselja Vrdnik, koje postepeno iščezava.² Samim tim, do danas je izostalo sistematsko i stručno proučavanje rudarske zajednice u Vrdniku, koja je nakon više od jednog veka prisutnosti ostavila duboke tragove u ovom naselju, a koji su opstali do danas, pedeset godina nakon zatvaranja rudnika.

Ovom prilikom akcenat će biti stavljen prvenstveno na slovenački segment rudarske zajednice u Vrdniku, mada je teorijski, ali i istorijski, neopravdano interpretirati prošlost i nasleđe slovenačkih rudara van okvira rudarske zajednice u celini. Naime, karakteristiku radničke klase u periodu razvijene industrijalizacije, a naročito rudarskih kolektiva, predstavlja izražen nadnacionalni identitet. Rudarenje i rudari su zajednica poziva, koja „iako sastavljena od pripadnika različitih naroda, zajedničkim 'profesionalnim' težnjama, specifičnostima poziva, terminologijom koju koristi, odnosom prema radnom habitatu i upravi, poprma elemente identiteta 'nadređenog etničkome“ (Matošević 2011, 57).

Kratak istorijat rudnika mrkog uglja „Vrdnik“

Najranije pominjanje nalazišta uglja u Vrdniku potiče iz izveštaja inspektora iločkog vlastelinstva J. Handela, pisanih 1782. godine. Rudnik se nalazio u posedu manastira Ravanica, koji je prvi i počeo sa njegovom površinskom eksploatacijom, godine 1804. Franc Šams, petrovaradinski apotekar i geolog amater, obišao je 1806. godine nalazište uglja kod Vrdnika i tom prilikom konstatovao da ugljenokop izgleda zapušteno, primitivno i van nadzora rudarskih stručnjaka. Takođe, konstatovao je da je problem transporta uglja teško rešiv zbog lošeg prilaznog puta do „provalije“ ili „uvala“ u kojoj se nalazi potkop (Šams 2013, 102–103). Prepiska mitropolita Ste-

² Zapravo, prve inicijative za osnivanje Muzeja rudarstva u Vrdniku mogle su se čuti neposredno nakon zatvaranja rudnika, tokom sedamdesetih godina XX veka, ali se nikada nije stiglo dalje od tih predloga. Poslednju inicijativu za formiranje muzeja pokrenuo je 2014. godine Sekretarijat za kulturu i informisanje AP Vojvodine, ali su sa političkim promenama usledili i novi prioriteti, koji su ovaj projekat stavili ad acta.

fana Stratimirovića sa Carskom rudarskom direkcijom (od 1806. do 1808. godine), u kojoj se traži stručna pomoć i angažovanje iskusne radne snage, svedoči o zainteresovanosti Karlovačke mitropolije za ozbiljniju eksploataciju ugljenokopa. U prvoj polovini XIX veka, razvoj kapitalističke privrede u Habsburškoj monarhiji bio je tek u začetima. Privredni, socijalni i politički uslovi za razvoj industrijske eksploatacije ruda bili su još uvek nepovoljni, što se odrazilo i na rudnik u Vrdniku. Od 1817. godine rudnik je prestao sa radom, a novi pokušaji njegove eksploatacije javljaju se tek nakon što je vlastelinska porodica Pejačević iz Rume 1845. godine kupila od manastira Ravanica koncesiju na rudnik.

Počeci modernizacije rudnika vezuju se za dolazak iskusnog industrijalca, zagrebačkog plemića slovenačkog porekla – Gvida Pongraca, koji je od porodice Pejačević preuzeo kontrolu nad rudnikom 1871. godine, a puno vlasništvo stekao 1883. Gvido Pongrac i njegov sin Gustav obezbedili su savremenu mehanizaciju, a nakon terenskog istraživanja vrdničkog basena pristupilo se intenziviranju iskopavanja uglja i otvaranju dubinskih okana. Osavremenjivanje eksploatacije podrazumevalo je i angažovanje stručne i iskusne radne snage. Već tokom sedamdesetih godina XIX veka, u Vrdnik se doseljavaju rudari iz raznih krajeva Austrougarske. Među novim stanovnicima Vrdnika najbrojniji su bili Slovenci, a potom Hrvati, Bosanci, Česi, Mađari i pojedini pripadnici drugih naroda. Kako bi privukao što veći broj rudara, Gustav Pongrac je morao da obezbedi minimalne uslove za njihovu egzistenciju. Tokom 80-ih godina on izgrađuje prvu rudarsku koloniju (Stara kolonija), rudarsku ambulantu i osnovnu školu na hrvatskom jeziku, za potrebe obrazovanja dece iz rudarskih porodica. Od presudnog značaja za komercijalnu eksploataciju rudnika bila je izgradnja pruge Vrdnik–Ruma, koja je značajno olakšala i ubrzala transport uglja.

Zapavši u ekonomske probleme, Gustav Pongrac je bio prinuđen da proda vlasništvo nad rudnikom vladi Ugarske. Kao državni rudnik, Vrdnik je nastavio da prosperira, a izgradnjom Nove kolonije poboljšani su uslovi života sve brojnijeg rudarskog kolektiva. Na Novoj koloniji podignuta je još jedna osnovna škola za novonaseljene mađarske porodice. Izgradnjom termoelektrane omogućena je elektrifikacija Vrdnika, dalja modernizacija mehanizacije i prelazak sa parnog na električni pogon, što je dodatno pospešilo eksploataciju kopova. U godinama mađarske uprave dolazi i do izgradnje čuvene „Kasine“ – secesijskog zdanja podignutog u centru Vrdnika, koje je postalo središte rudarskog društvenog života (Dom rudara). Za sve

brojniju upravu rudnika podignut je i niz od deset komfornih vila, poznat u Vrdniku kao „činovnički“ ili „gospodski red“.

Formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije), kontrolu nad rudnikom preuzima nova država. Zbog učestalih štrajkova, rudnik je u jednom momentu stavljen pod vanrednu vojnu upravu, kako bi se stabilizovao proces proizvodnje i pacifikovao radnički bunt, uzrokovan teškim socijalnim stanjem i revolucionarnim kretanjima u srednjoj Evropi nakon završetka Prvog svetskog rata.

U međuratnom razdoblju rudnik je nastavio da se razvija, otvarana su nova okna za eksploataciju uglja, a produkcija je bila u usponu. U Glavnom – južnom oknu radilo se na dubini od 270 metara, što je bilo najdublje okno na celom Balkanskom poluostrvu (Ostojić 1989, 84). Prilikom daljeg produbljivanja ovog okna, 5. oktobra 1931. godine, naišlo se na termalne vode koje su ga u potpunosti poplavile. Ova velika havarija i zahuktala ekonomska kriza smanjile su produktivnost rudnika, u kojem je 1934. godine radilo svega 540 radnika (Vulin 2010, 83).

Tokom Drugog svetskog rata rudnik je bio pod kontrolom Nezavisne države Hrvatske. Zbog njegovog značaja za privredu NDH, čitav Vrdnik je sve do povlačenja okupatora, oktobra 1944. godine, bio pretvoren u čvrsto utvrđenje, kako bi se omogućila nesmetana eksploatacija uglja.

U novoj, Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji rudnik je nastavio sa radom kao privredno preduzeće od 1946. godine. Već prvih godina rudari su pokazali veliki entuzijizam u obnavljanju zemlje i 1947. se posebno isticali svojim udarničkim podvizima. Od 1950. godine rudnik je u vlasništvu Narodne Republike Srbije, a čitavo preduzeće proširuje svoju delatnost i na izvođenje rudarsko-građevinskih radova i u drugim rudnicima FNRJ (Vulin 2010, 84). Krajem 50-ih godina je produkcija rudnika bila u opadanju, što je uzrokovalo ponovno smanjenje broja zaposlenih, kojih je 1958. bilo 701, a na kraju 1960. godine – svega 595. Pokušaji produktivnije eksploatacije tokom 60-ih nisu urodili plodom zbog sve težeg terena i pristupa uglju i drugih pratećih problema (pojava gasova i vode u oknima, smanjenje kvalifikovane radne snage, negativno poslovanje celokupnog preduzeća, niske plate i loš kvalitet uglja). Svi ovi faktori uticali su na to da se rudnik zvanično ugasi i prekine sa radom 1968. godine (Vulin 2010, 99–100).

Današnje stanje industrijskog nasleđa rudnika mrkog uglja „Vrdnik“

Pedeset godina nakon zatvaranja rudnika mrkog uglja, u Vrdniku nije ostalo mnogo očiglednih tragova koji ukazuju na njegovu značajnu industrijsku prošlost. Stara mehanizacija je nakon zatvaranja rudnika premeštena u druge, aktivne rudnike, rudarska okna su zapelačena, pruga Vrdnik–Ruma je ukinuta, a šine i pragovi izvađeni. Stara i Nova kolonija i dalje su nastanjene, ali su na većini objekata izvršene adaptacije koje su izmenile originalan izgled ovih naselja, građenih po univerzalnim, utilitarnim principima srednjoevropske industrijske arhitekture. Termoelektrana, koja se nalazi u Centralnom registru spomenika kulture (Centralni registar spomenika kulture, SK 1292), u potpunosti je uništena 1999. godine. Nakon blažeg oštećenja uzrokovanog NATO bombardovanjem, objekat je devastiran od strane lokalnog stanovništva. Novija mehanizacija, „gospodski red“ i još neki objekti bez značajne kulturno-istorijske vrednosti danas su formalno u privatnom vlasništvu, nakon privatizacije Rudničko-građevinskog preduzeća „Vrdnik“.

Kao najreprezentativniji relikv prvog talasa industrijalizacije Vrdnika, do danas se očuvala zgrada „Kasine“, koja je i nakon zatvaranja rudnika imala društvenu funkciju. U jednom delu objekta nalazi se kancelarija Mesne zajednice, potom kancelarije nevladinih organizacija, a na spratu su biblioteka i plesna dvorana. U prethodnih nekoliko godina sprovedena je i rekonstrukcija čitavog objekta pod stručnim nadzorom Zavoda za zaštitu spomenika.

O multikulturnoj prošlosti Vrdnika možda i najviše svedoči „Rudarsko groblje“, koje se nalazi u neposrednoj blizini Specijalne bolnice za rehabilitaciju i hotela „Termal“. Zbog izgradnje banjsko-turističkih objekata, groblje nije očuvano u celosti. Projekat njegove obnove, rađen početkom 2008. godine, finansirao je pokrajinski Sekretarijat za energetiku i mineralne sirovine. Izradu i postavljanje metalne ograde i kapije finansirao je Sekretarijat za kulturu, a radovi na uređenju groblja kompletno su okončani krajem 2009. godine.

U projektu Zavoda za kulturu Vojvodine, sprovedenom tokom 2014. godine pod nazivom „Novi kreativni prostori Vojvodine“, pored zgrade „Kasine“, kao objekti od potencijalnog kulturno-turističkog značaja u Vrdniku detektovane su zgrada stare škole na Novoj koloniji i zgrada stare rudarske konjušnice, iznad hotela „Termal“ (Dević i dr. 2015, 17–18). Karakteristično za verski život svih rudarskih zajednica u centralnoj Evropi jeste negovanje kulta Svete Varvare, patrone rudara i zaštitnice „dobre smrti“. Prva kapela Svete

Varvare pominje se 1895. godine, ali nije precizirana njena lokacija. Prema nekim izvorima, kapela se nalazila neposredno pored ulaza u Južno okno. Nova kapela je otvorena u krilu osnovne škole u Novoj koloniji. Nakon zatvaranja rudnika 1969, u sporazumu sa školskom upravom, prostor kapele je u celosti prepušten školi u zamenu za napušteni objekat bivše rudarske ambulante. Kapela je tom prilikom ponela naziv Blaženog Nikole Tavelića, ali je među katolicima u Vrdniku ostao običaj da na ovom mestu obeležavaju Dan Svete Varvare. Kapela je i danas poznata pod tim imenom, a zaslugom sremskog vikara Đure Gašparovića ona je i obnovljena devedesetih godina XX veka (Dević i dr. 2010, 110–113). Proslava Dana Svete Varvare kontinuirano se obeležava od 80-ih godina i ima ekumenski karakter. Svečanoj misi, pored katolika, često prisustvuju vernici pravoslavne i muslimanske vere, predstavnici Srpske pravoslavne crkve, Mesne zajednice i Rudarsko-građevinskog preduzeća (RGP) „Vrdnik“ (Dević i dr. 2010, 114).

Ono što će ostati kao trajno nasleđe Rudnika mrkog uglja jesu brojne porodice nastale iz mešovityh brakova, sklapanih kako unutar rudarske zajednice tako i sa starosedelačkim, mahom srpskim stanovništvom Vrdnika. Potomci, ali i još uvek živi radnici rudnika trude se i danas da održe i da reaktiviraju sećanje na industrijsku prošlost Vrdnika. To posebno dolazi do izražaja na Dan rudara, koji se u Vrdniku obeležava svake godine 6. avgusta, i koji ima svoju zvaničnu i nezvaničnu manifestaciju. Uz podršku lokalnih organa samouprave, memorijalno Udruženje rudara „Vrdnik“ ceremonijalno obeležava ovaj datum, uz polaganje venaca na „rudarskom groblju“ i prateći kulturni program. Paralelno sa oficijelnom svečanošću, u naselju Stara kolonija se istoga datuma održava i neoficijelno slavlje, u organizaciji samih stanovnika kolonije, mahom potomaka vrdničkih rudara.

Slovenačka zajednica u Vrdniku

Doseljavanje Slovenaca u Vrdnik vezano je za preuzimanje rudnika od strane Gvida Pongraca. Prema posrednim svedočenjima autora monografije *Nepokoreni – hronika Vrdnika i okoline*, Milenka Ostojića, prva organizovana grupa od 90 Slovenaca naselila se ovde 1875. godine na poziv „birmanca“ (osoba zadužena za regrutaciju radne snage) – Mihajla Lesjaka. Na osnovu raspoloživih izvora teško je rekonstruisati kako je dalje teklo naseljavanje rudnika, ali značajan dokument je *Popis vrdničke bratovštine* (sindikalnog udruženja), u kojem se nalazi spisak 131 radnika zaposlenog u Pongracovom

rudarskom preduzeću do 1907. godine, kada dolazi do državnog preuzimanja rudnika (Marković 2014, 368). Na spisku se nalaze brojna slovenačka imena, poput Adolf Babnik, Josip Zdouc, Agošton Seničar, Matija Kranjc, ali je teško ustanoviti njihov konačan broj bez pratećih informacija o mestu porekla, jeziku, etničkoj pripadnosti.

Rudarsku zajednicu karakteriše velika mobilnost, relativno lako menjanje mesta boravka, u zavisnosti od sveukupnih uslova života pri određenom rudniku. Tako su se, krajem Prvog svetskog rata i sa formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, brojni rudari iselili iz Vrdnika i vratili u matične države. Ova migracija je uzrokovala veliku nestašicu radne snage, tako da je tokom dvadesetih godina usledio novi talas doseljavanja, prvenstveno iz rudarstvu vičnijih krajeva Kraljevine SHS – Slovenije, Istre i Bosne i Hercegovine. O ovim turbulentnim promenama svedoče i popisi stanovništva. Pri popisu iz 1910. godine, u Vrdniku je živelo 4.012 stanovnika. Nakon Prvog svetskog rata, tačnije – 1921. godine, zabeleženo je svega 2.644 stanovnika, da bi već 1931. broj opet narastao na 4.040 (Ostojić 1989, 21). Ovako velike oscilacije svedoče i o visokom procentu vrdničkog stanovništva koje je bilo direktno vezano za funkcionisanje rudnika.

Teško je danas ustanoviti koliko je među ukupnim brojem rudara bilo Slovenaca. Jedan od mogućih izvora su matične knjige članova mesne bratinske blagajne Vrdnik, koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Srema u Sremskoj Mitrovici.³ Među rubrikama koje su se vodile za svakog člana dati su i podaci o mestu rođenja. Takođe, navođeno je i bračno stanje radnika, kao i broj dece. Na osnovu ovih informacija moguće je, makar delimično, rekonstruisati etničko poreklo rudara. Problem je u tome što su, u vreme kada su vođene ove Matične knjige – krajem dvadesetih godina XX veka, mnogi rudari već bili pripadnici druge ili čak treće generacije nastanjene u Vrdniku. Pritom, ne treba isključiti ni brojne mešovite brakove do kojih je sigurno dolazilo.

Ipak, kada se posmatra društveni život vrdničkih rudara, može se steći utisak da je upravo slovenačka zajednica bila ta, možda i zbog svoje brojnosti, koja je ostavila najviše traga u njihovoj svakodnevici. Kako u svojoj knjizi navodi M. Ostojić, običaj *maškara* upravo su Slovenci doneli u Vrdnik. Po njegovom svedočenju, maškare su se održavale četiri dana pre Poklada, kada se pravila lutka od slame

³ Istorijski arhiv Srem. Sremska Mitrovica. F. br. 345 Rudnik mrkog uglja „Vrdnik“ (1804–1968), Matične knjige, Del. br. 118–123.

koja je simbolizovala pokojnika (uvek je imao ime Matija), koju je maskirana kolona rudara vodila na nosilima. Čitav događaj bio je simulacija posmrtno povorke, u kojoj su bile stalne uloge „popa“, „đavola“ i „merača rake za pokojnika“. Kolona bi se zadržavala ispred izabranih kuća i kopala raku za „pokojnika“ sve dok domaćin kuće ne bi dao prilog u novcu ili hrani. Manifestacija bi se završavala na Staroj koloniji, gde bi se lutka palila i nastavljalo slavlje uz pratnju rudarske muzike (Ostojić 1989, 71–73).

Rudarska zajednica u Vrdniku imala je svoj „rudarski orkestar“ još od 1891. godine, a ova tradicija očuvala se do zatvaranja rudnika, 1968. godine. Ovaj orkestar je svirao tzv. bleh-muziku na limenim instrumentima i priređivao redovne koncerte na Dan rudara, Dan Svete Varvare, Prvi maj i druge značajne datume. Koncerti su se održavali po ulicama Vrdnika i u zgradi „Kasine“, gde se nalazi i plesna hala, a orkestar je predvodio i sve značajne rudarske procesije. Članovi orkestra mahom su bili Slovenci, a to svedoče i malobrojne preostale notne sveske koje se danas čuvaju u Srpskoj čitaonici u Irigu, a koje su pisane na slovenačkom jeziku.

Iriška Srpska čitaonica uspela je da sačuva i mali broj knjiga iz nekada brojnog fonda Rudarske čitaonice iz Stare kolonije, uništene tokom Drugog svetskog rata. Inače, na čelu ove čitaonice su se do početka rata nalazili uglavnom Slovenci – Rudolf Babnik, Ivan Stilin i Ivan Benedikt.

Nakon rata, na inicijativu rudara Rudolfa Gregorčiča, formira se prvo slovenačko udruženje – Kulturno-prosvetno društvo (KPD) „Franc Rozman“, nazvano po čuvenom slovenačkom narodnom heroju, stradalom 1944. godine. KPD „Franc Rozman“ (kasnije KUD „Franc Rozman“) delovalo je od 1945. do 1968. godine i razvijenom delatnošću privuklo je u svoje redove i brojne druge stanovnike Vrdnika, bez obzira na njihovu etničku pripadnost. Sedište KUD-a „Franc Rozman“ bilo je u Staroj koloniji, u objektu u kojem je bila smeštena prva rudarska škola. Zahvaljujući pomoći Ministarstva kulture i prosvete Republike Slovenije, u „Francu Rozmanu“ se brzo razvila biblioteka i čitaonica sa brojnim naslovima, dobijen je i radio-aparat „Kosmaj“, kao i instrumenti za orkestar – poklon kolektiva fabrike instrumenata iz Meneša, kod Ljubljane. Zgrada „Franca Rozmana“ postalo je mesto za održavanje svih značajnih rudarskih proslava, ali i događaja koji su od opšteg značaja za Vrdnik i okolinu. Reporter Ž. Marković svedoči o posebno zabavnim proslavama berbe grožđa i doćecima Nove godine na koje su dolazili i ljudi iz okolnih mesta, a da pritom nikome nije smetalo *to što su se uz zvuke*

harmonika, ispod spiralnih raznobojnih traka od krep-papira i celofana, pod vejavicom od konfeta, najčešće čule i igrane slovenačke polke. (Marković 2014, 760–761).

KUD „Franc Rozman“ je uspostavio prisne odnose sa političkim establišmentom tadašnje Socijalističke Republike Slovenije, a najvidljiviji rezultat tih odnosa bile su učestale ekskurzije Vrdničana u Sloveniju, kao i uzvratne posete Slovenaca Vrdniku. Ove ekskurzije bile su organizovane prvenstveno za omladinu, koja je tim putem imala prilike da, tokom letnjih i zimskih raspusta, gostuje u slovenačkim turističkim odmaralištima. Brojni Vrdničani, bez obzira na etničku pripadnost, imali su priliku da gostuju npr. u Poljani kod Škofje Loke, u Žalama, Ormošu, mestu Poljče kod Ljubljane (Marković 2014, 761–762).

Slovenačka zajednica u Vrdniku bila je vodeća i u afirmisanju planinarstva. Prvo posleratno planinarsko društvo na Fruškoj gori „Zmajevac“ osnovano je 1. aprila 1948. godine, a osnivači su bili Teofil Molčko, Mihajlo i Rozina Lesjak, Špira Ožegović, Elza Molčko, Rudolf Gregorčič, Todor Ilkić, Alojz Bevc i drugi. Prvi predsednik bio je, takođe, Slovenac Špiro Paklar. Ovo Planinarsko-sportsko društvo je, uz finansijsku pomoć rudnika, 1955. godine obnovilo razrušeni planinarski dom „Zmajevac“ na Fruškoj gori, koji je i danas u funkciji (Marković 2014, 763).

Nakon zatvaranja rudnika 1968. godine, deo rudara ostao je da radi u Rudarsko-građevinskom preduzeću Vrdnik, koje se specijalizovalo za izvođenje stručnih radova na kopovima širom Jugoslavije, pa čak i u nemačkim rudnicima u Rurskoj oblasti. Većina rudara je, međutim, napustila Vrdnik u potrazi za novim radnim mestom. Deo Slovenaca vratio se u svoju domovinu, a mnogi su se zaposlili u rudnicima u Srbiji – najviše u rudarskom kompleksu Rembas kod Resavice i u Aleksinačkim rudnicima.

Poredeći popise stanovništva iz godina 1971. i 1981, zabeležen je primetan pad broja stanovnika u Opštini Irig, pod koju potpada Mesna zajednica Vrdnik. Sličan pad zabeležen je i među pripadnicima slovenačke manjine. Na popisu 1971. godine, u Opštini Irig je zabeleženo 329 Slovenaca (2,41%), a 1981. godine – svega 212 Slovenaca (1,71%). Međutim, treba uzeti u obzir da etnička pripadnost nije imala veliki značaj u rudarskim kolektivima, u kojima je sklapano dosta međuetničkih brakova, pa se zato indikativnim može smatrati i podatak da je na popisu 1971. godine bilo 314 (2,3%) deklariranih Jugoslovena, a 1981. godine – čak 1.128 (9,08) (Stanovništvo 1982, 12). Prema drugim procenama, 1980. godine je u Vrdniku od 2.593

stanovnika bilo njih 314 (7,7%) slovenačke etničke pripadnosti (Dević 2010, 109).

Na osnovu popisa stanovništva 2011. godine, na području Vojvodine primetan je drastično smanjen procenat Slovenaca, koji danas čine svega 0,09% ukupnog stanovništva. Ovo je uzrokovano dugoročnim procesima depopulacije, započetim 60-ih godina XX veka (Knežević 2014, 434). Glavnim faktorima depopulacije smatraju se nizak natalitet slovenačke zajednice i brojne migracije u matičnu državu (Knežević 2014, 438- 439). Ipak, u slučaju Vrdnika treba uzeti u obzir i procese asimilacije, uzrokovane brojnim mešovitim brakovima. Mnogi današnji i bivši Vrdničani čuvaju sećanje na svoje slovenačke pretke, a u Rumi je formirano i Slovenačko društvo „Emona“, u kojem se okupljaju i brojni potomci slovenačkih rudara iz Vrdnika.

Slojevito kulturno nasleđe Slovenaca iz Vrdnika i rudarske zajednice u celini ostalo je do danas u velikoj meri neistraženo. Od značajnijih izvora za kulturno-istorijsko proučavanje ove tematike treba izdvojiti privatnu kolekciju porodice Ostojić iz Vrdnika, nastalu sakupljačkim radom zavičajnog istoričara Milenka Ostojića. Brojni materijalni aspekti ove baštine nalaze se i po drugim privatnim kolekcijama potomaka vrdničkih rudara, poput porodice Lesjak iz Sremske Kamenice. Evidentan je kontinuitet održavanja rudarskih običaja, koji je do danas ostao prisutan u Staroj i Novoj koloniji, još uvek nastanjenom malobrojnim naslednicima rudarske zajednice. Ovaj fenomen svakako zahteva ozbiljniju pažnju stručnjaka i preduzimanje etnokulturoloških istraživanja. Mnoga lična sećanja, kroz svoje reportaže i monumentalnu monografiju „Vrdnik – međunarodna priča“, uspeo je da zabeleži novinski reporter i Vrdničanin Željko Marković. Od institucija koje nam mogu pružiti više informacija i eventualnih materijalnih svedočanstava na temu slovenačke zajednice u Vrdniku treba izdvojiti Srpsku čitaonicu u Irigu i Istorijski arhiv Srema u Sremskoj Mitrovici, koji poseduje obimnu, mada nesređenu i nekompletnu arhivsku građu o Rudniku mrkog uglja „Vrdnik“.

Izvori

Istorijski arhiv Srema, Sremska Mitrovica
Srpska čitaonica u Irigu

Literatura

- Centralni registar spomenika kulture. Dostupno na: http://www.heritage.gov.rs/latinica/nepokretna_kulturna_dobra.php (15. 09. 2017).
- Dević, Antun i Blaž Zmajić. 2010. *Župa Irig*. Novi Sad : Samizdat.
- Dević, Vojislav, Biserka Komnenić, Hristina Mikić. 2015. *Novi kreativni prostori Vojvodine*. Novi Sad : Zavod za kulturu Vojvodine.
- Knežević, Aleksandar. 2014. Demographic characteristics of Slovenians in Vojvodina at the beginning of the XXI century. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 148: 433–442.
- Marković, Željko. 2014. *Vrdnik, međunarodna priča*. Novi Sad : Samizdat.
- Matošević, Andrea. 2011. *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*. Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Ostojić, Milenko. 1989. *Nepokoreni. Hronika Vrdnika i okoline*. Ruski Krstur : SUBNOR i dr.
- Petrović, Tanja. 2013. Museum and Workers: Negotiating Industrial Heritage in the Former Yugoslavia. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 50/1 : 96–120.
- Stanovništvo. 1982. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981 godine : osnovna obeležja po opštinama. *Statistički bilten* 101. Novi Sad : Pokrajinski zavod za statistiku, SAP Vojvodina.
- Vulin, Dragica. 2010. Rudnik mrkog uglja Vrdnik (1804–1968). *Glasnik istorijskog arhiva grada Novog Sada* 4: 80–102.
- Šams, Franc. 2013. *Istorija Srema i Petrovaradina*. Novi Sad : Muzej grada Novog Sada.

Vojislav Martinov
Muzej Vojvodine
Novi Sad, Srbija
vojislav.martinov@muzejvojvodine.org.rs

SLOVENSKA POLKA NA FRUŠKI GORI: SLOVENSKI RUDARJI V RUDNIKU OGLJA V VRDNIKU

Prvi slovenski priseljenci so v vas Vrdnik prispeli v sedemdesetih letih 19. stoletja, in sicer kot strokovna delovna moč za potrebe eksploatacije na novo odprtih kopov rudnika oglja v lastništvu zagrebške podjetniške družine Pongrac. V manjših valovih se je priseljevanje slovenskih rudarjev nadaljevalo tudi v začetku 20. stoletja, sinhrono z razmahom rudnika, ki je svoj vrhunec doživel v obdobju med dvema svetovnjima vojnama. V članku je podan kratek zgodovinski prikaz priseljevanja (in izseljevanja) slovenskih prebivalcev, s poudarkom na karakteristikah njihovega življenja v večnacionalnem industrijsko-agrarnem Vrdniku, kot tudi na materialnih pričevanjih o kulturnem življenju celotne rudarske skupnosti.

Ključne besede: industrijska dediščina, Slovenci, zgodovina rudarstva, Vrdnik

Vojislav Martinov
Museum of Vojvodina
Novi Sad, Serbia
vojislav.martinov@muzejvojvodine.org.rs

SLOVENIAN POLKA ON FRUŠKA GORA: SLOVENIAN MINERS IN THE COAL MINE IN VRDNIK

The first Slovenian immigrants arrived in the village of Vrdnik in the 1870s as professional labour force for the exploitation of the newly established coal mines, owned by the Zagreb-based entrepreneurial family Pongrac. Smaller waves of Slovenian miners continued to arrive in the early 20th century, following the expansion of the mine, which reached its peak between the two world wars. This paper presents a brief historical overview of the immigration (and emigration) of the Slovenian population, while highlighting the characteristics of their life in the multiethnic industrial and agricultural Vrdnik, as well as on the material evidence of the cultural life of the mining community as a whole.

Keywords: industrial heritage, Slovenians, history of mining, Vrdnik

Slika 1. Rudarski orkestar u Vrdniku (Srpska čitaonica, Irig).

Slika 2. Grupni portret članova rudarske čitaonice (Srpska čitaonica, Irig).

ZBIRKA SKLADB ZA PIHALNI ORKESTER

VII. ZVEZEK
KORAČNICE

Žalostinka – Žalna koračnica
priređil Drago Lorbek
(Po ruski pesmi in pesmi K. Pahorja)
(24 glasov in vodilni glas)

Fridriška Glasbo

Vrdnik

Dub

LJUBLJANA 1947
Državna založba Slovenije

1. „Sveslovenski marsi.“ Fr. Pokornj. Klarinet I B

Trio

Trio 2 x

RUDARSKA GLASBA
VRDNIK

Slika 3. Notna sveska i zapis rudarskog orkestra (Srpska čitaonica, Irig).

Gordana Petković

Muzej grada Novog Sada

Novi Sad, Srbija

gordana.petkovich@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.18485/slovenika.2017.3.1.4>

UDK: 94(=163.6)(439)"1939/1945"

94(=163.41:=163.6)(497.1)"1939/1945"

Pregledni rad

Akcija spasavanja dece srpske i slovenačke nacionalnosti iz logora Šarvar u Drugom svetskom ratu

Sažetak

Ovaj rad se bavi akcijom spasavanja zatočenika, a pre svega dece iz mađarskog logora Šarvar u Drugom svetskom ratu, koju je predvodio dr Irinej Ćirić, episkop bački. Akcija je obuhvatala ukupno 2.800 dece, od kojih je njih 206 bilo slovenačke nacionalnosti, 180 majki sa odojčadima i oko 647 staraca. Da bi se prikazao značaj celokupne akcije, opisan je i rad Dečje bolnice u Novom Sadu, kao i drugi vidovi pomoći logorašima od strane srpskih pravoslavnih crkvenih opština Eparhije bačke. Rad je zasnovan na dokumentima koji se čuvaju u arhivi Srpske pravoslavne crkvene opštine novosadske i u Muzeju Vojvodine. Na taj način se nastoji predstaviti jedan poseban, ali nedovoljno proučavani vid saradnje srpskog i slovenačkog naroda u periodu Drugog svetskog rata.

Ključne reči: Drugi svetski rat, logor Šarvar, Irinej Ćirić, akcija spasavanja dece, Novi Sad

Izvestan broj radova u srpskoj / jugoslovenskoj istoriografiji bavio se stradanjem srpskog stanovništva, uglavnom iz Bačke, u mađarskim logorima tokom Drugog svetskog rata.¹ Malo je poznato da su u tim logorima, među logorašima, bili i internirani Slovenci.

Drugi svetski rat, koji je zahvatio i Kraljevinu Jugoslaviju, u aprilu 1941. godine doveo je do njenog raspada i podele jugoslovenske

¹ Ova tema je obrađena u sledećim radovima: Zvonimir Golubović, *Šarvarska golgota 1941-1945*, Novi Sad 1995; *Zločini okupatora u Vojvodini*, knj. 1, Novi Sad 1945; Vladimir Rotbart, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945*, Novi Sad 1988; Danilo Urošević, *Srbi u logorima Mađarske*, Novi Sad 1995, 1. izdanje i 2. izdanje 2016.

teritorije među članicama fašističke koalicije – Nemačkom, Italijom, Mađarskom i Bugarskom, dok je u Zagrebu 10. aprila proglašena Nezavisna država Hrvatska.² Mađarska vojska okupirala je Bačku, Baranju, Međumurje i Prekomurje, i odmah je počela da primenjuje represivne mere, od kojih je jedna bila i interniranje stanovništva u logore. Internacijom su bili obuhvaćeni Srbi koji su se naselili u Bačkoj i Baranji po završetku Prvog svetskog rata, kao i Slovenci naseljeni u Prekomurju, izbegli sa teritorije koja je po Rapalskom ugovoru (1920) pripala Italiji.³

Među mađarskim logorima najozloglašeniји je bio radni logor Šarvar.⁴ To je bio najveći mađarski logor i, prema nekim podacima, u njega je tokom Drugog svetskog rata bilo internirano između 8.500 i 9.500 zatočenika. U Šarvaru je bilo zatočeno i oko 600 Slovenaca, koji su poticali iz mesta Pince-Marof, Benica, Petišovci, Kamovci i Dolga vas (Ravnik 2010, 226).

Logor Šarvar je dobio naziv prema gradiću koji se nalazio zapadno od Budimpešte, na magistralnom železničkom pravcu Budimpešta–Sombathelj. Početkom 20. veka Šarvar je bio industrijsko mesto, sa šećeranom i fabrikom svile. Međutim, posle Prvog svetskog rata fabrika svile je promenila vlasnika i ubrzo je ugašena. Upravo se u ovoj bivšoj svilari tokom Drugog svetskog rata nalazio sabirni logor za izbegle Poljake,⁵ a zatim logor za internirane Jugoslovane

² Nezavisna država Hrvatska obuhvatala je područje nekadašnje Banovine Hrvatske i Vrbaske banovine, odnosno, područje koje danas zauzima Republika Hrvatska, osim Istre, Rijeke, Zadra i ostrvâ Krk, Cres, Lošinj, Lastovo i Vis.

³ Jože Vidič (o kome će više reći biti u nastavku teksta) u vezi s tim kaže: „To so bile izbeglice sa teritorija »Soškog fronta 1915/17« koji se niso želeli vratiti na porušene domove na teritoriju koja je po rapalskom ugovoru pripala Italiji ili koji su kasnije iz ekonomskih razloga ili zbog fašističkog terora napustili svoje domove i prešli u Jugoslaviju.“

⁴ Logori sličnog karaktera su u Mađarskoj osnovani u više mesta (Barč, Nadkanjiža itd.) (Rotbart 1988).

⁵ Na početku Drugog svetskog rata, posle vojničkog sloma Poljske (1939), veliki broj poljskih vojnika prebegao je u Mađarsku, u želji da izbegne nemačko zarobljeništvo. Oni su smešteni u sabirne logore, a jedan od njih nalazio se u Šarvaru, u zgradi bivše svilare (Rotbart 1988, 44–45).

(Rotbart 1988, 44–45). Kada su juna 1941. godine stigli prvi internirani kolonisti iz Bačke, u logoru je bilo svega nekoliko Poljaka.⁶

Zvanično ime logora bilo je Mađarski kraljevski logor za interniranje – Šarvar. Sastojao se od devet fabričkih hala u kojima su bili smešteni internirci, zgrade uprave logora, zgrade za stražare i jedna baraka koja je služila kao kuhinja. Uslovi su bili loši – fabričke hale od betonskih zidova, malo svetlosti, neudobni, minimalni drveni ležajevi, veliki broj logoraša u jednoj hali (Golubović 1995, 125–136). Zbog ovakvih okolnosti, kojima se mogu pridodati loša ishrana i nehigijenski uslovi, veliki broj logoraša je oboleo i umro. Smatra se da je tokom rata u Šarvaru i drugim okolnim logorima umrlo oko 1.200 logoraša, među kojima je bio i veliki broj dece (Rotbart 1988, 45).⁷ Najviše logoraša umrlo je u zimu 1941/42. godine. Glad, hladnoća i bolesti najviše su pogodili decu i majke sa bebama (Rotbart 1988, 45).

Značajnu ulogu u pokretanju i sprovođenju akcije spasavanja zatočenika iz logora Šarvar imala je Srpska pravoslavna crkva i Eparhija bačka, na čelu sa episkopom dr Irinejem Ćirićem.⁸ Srpska pravoslavna crkva je tokom Drugog svetskog rata pretrpela velike ljudske i materijalne gubitke. Njene eparhije nalazile su se u različitim okupacionim režimima, tako da su se pod mađarskom vlašću našle dve eparhije – Budimska i Bačka. Mađarske okupacione vlasti priznale su Srpsku pravoslavnu crkvu, ali su njenu imovinu, i eparhijsku i manastirsku, stavile pod sekvestar. Istovremeno, pokušavali su da

⁶ Među Poljacima su bila trojica lekara – dr Armejski, dr Boževski i dr Volf, koji su u logoru ostali još neko vreme i pružali medicinsku pomoć logorašima (Rotbart 1988, 45).

⁷ U posebnom delu šarvarskog groblja sahranjeno je oko 750 osoba (Rotbart 1988, 45).

⁸ Irinej (Ivan) Ćirić (Sremski Karlovci, 1884. – Novi Sad, 1955), episkop bački. Rođen je u uglednoj karlovačkoj porodici, od oca Isidora i majke Eveline. Školovao se u mestu rođenja, Novom Sadu, Moskvi i Beču, gde je doktorirao (1908). Zamonašio se iste godine u manastiru Hopovo. Za episkopa timočkog izabran je 1919, a zatim je premešten u Eparhiju bačku (1922), kojom je upravljao 33 godine. Bio je angažovan u radu više međunarodnih crkvenih pokreta, u kojima je predstavljao Srpsku pravoslavnu crkvu. Bavio se slikanjem, poezijom, prevodenjem i crkvenim pojanjem. Tokom Drugog svetskog rata izabran je za člana Gornjeg doma mađarskog parlamenta, ali nije prisustvovao zasedanjima. Posle rata, 17 meseci je proveo u kućnom pritvoru (Petković 2015, 7–61).

obrazuju autokefalnu Mađarsku pravoslavnu crkvu, ali su pokušaji ostali bezuspešni zahvaljujući otporu koji su pružili episkop bački Irinej Ćirić i episkop budimski Georgije Zubković.⁹

U Novom Sadu je, ubrzo po započetoj akciji interniranja kolonista iz Bačke, formiran Odbor u okviru Srpske pravoslavne crkvene opštine, koji je iskoristio ideju favorizovanja crkve od strane okupatora, poslavši svoje predstavnike vlastima i istakavši da bi humanitarna akcija trebalo da se obavi preko crkve, na osnovu čega je dobijeno odobrenje da se internircima može dostaviti pomoć u vidu hrane, odeće, obuće i lekova.¹⁰ Prva akcija dostavljanja pomoći obavljena je u junu 1941. godine, u vreme dok su se internirci nalazili u logoru na novosadskom aerodromu. Sa ovakvom praksom je nastavljeno, tako da je pomoć nadalje odnošena u logor Šarvar. Među logorašima, najugroženija su bila deca i majke sa bebama, te je njima pomoć bila dragocena, ali je bilo još značajnije izbaviti ih iz logora. Napravljen je plan da se deca izvode iz logora, uz saglasnost mađarskih okupacionih vlasti, i da se razmeštaju u porodicama širom Eparhije bačke.¹¹

Najveći doprinos ovoj akciji, posle episkopa Irineja Ćirića, dali su Jovan Ćulum, predsednik, i Kosta Hadži, sekretar novosadske Crkvene opštine. Oni su često odlazili u logor Šarvar radi dostavljanja pomoći, ili u Budimpeštu radi obavljanja poslova, koji su bili u vezi sa interniranim osobama, u Ministarstvu unutrašnjih dela. O tome svedoče sačuvani računi o izdacima prilikom njihovih putovanja – troškovi puta, smeštaja, troškovi za slatkiše kupljene za decu, troškovi večere za lekare Poljake, kao i večere za službenike logora, zatim novac doktorima u logoru za preglede, fotografisanje grupa u logoru, prilog Opštini Šarvar za tamošnju sirotinju.¹² Jedan do-

⁹ Arhiv Eparhije bačke. Izveštaj o radu pravoslavnoga episkopa Eparhije bačke za vreme okupacije u ratu 1941–1944. godine. (br. 581 od 25 (12) oktobra 1949. u Novom Sadu).

¹⁰ Muzej Vojvodine. Intervju sa Kostom Hadžijem (inv. br. 26. 012).

¹¹ Muzej Vojvodine. Intervju sa Kostom Hadžijem (inv. br. 26. 012).

¹² Prilikom boravka u Šarvaru u aprilu 1942, Jovan Ćulum je dao prilog od 300 penga Opštini Šarvar za tamošnju sirotinju. Priznanica o tom prilogu čuvana je u kasi novosadske Crkvene opštine „kao poseban dokument za dnevnu upotrebu kod vlasti“. Arhiv Crkvene opštine Novi Sad (u daljem tekstu: Arhiv CO Novi Sad), Šarvar – obračun izdataka, 15. april 1942.

kument je posebno važan jer nam pruža podatak o tome da je prvi transport dece iz logora u Šarvaru krenuo ka Novom Sadu, u pratnji Jovana Ćulumu, početkom aprila 1942. godine.¹³ Čim je Ministarstvo unutrašnjih dela dozvolilo da se iz logora izvedu muška deca do 14 i ženska deca do 15 godina starosti, i razmeste po porodicama srpske nacionalnosti u Bačkoj, odmah je za Novi Sad, početkom aprila, krenulo 186 dece. Iz Šarvara je u Bačku stiglo ukupno 16 transporta, sa 2.812 dece, 188 odojčadi i 184 porodilje (Rotbart 1988, 51). Najviše dece smešteno je u Novom Sadu (710), Somboru (598), Srbobranu (112), Subotici (110), Bačkoj Palanci (106), Molu (102), Stapar (95), Zmajevu (95) i Senti (74), ali ih je bilo i u mnogim drugim mestima u Bačkoj.

Akcija spasavanja dece iz Šarvara obuhvatila je i slovenačku decu. Episkop Irinej je smatrao da njih treba primiti i razmestiti po porodicama.¹⁴ Prema dostupnim podacima, srpske porodice u Bačkoj primile su 206 slovenačke dece. Prema Rotbartu, u mestima u kojima su bila smeštena slovenačka deca, pravoslavni sveštenici su najčešće vodili računa da ona redovno pohađaju rimokatoličku versku nastavu i da poštuju i praktikuju obrede predviđene rimokatoličkim dogmama (Rotbart 1988, 51–52).

Jože Vidič, rođen u slovenačkom selu Kamovci, preživio je rat upravo zahvaljujući ovoj akciji spasavanja koju su sproveli episkop bački dr Irinej Ćirić i crkvene opštine Eparhije bačke. U logor Šarvar je dospao kao dete od šest godina. Iz rodnog sela je, preko Lendave, sa porodicom krenuo za Šarvar 23. juna 1942. godine, zajedno sa 588 stanovnika drugih sela. Vožnja do logora je trajala više od 24 sata, a ljudi su prevoženi stočnim vagonima. Prema sećanju J. Vidiča, kada je omogućeno da deca mlađa od 15 godina mogu izaći iz logora, majka mu je, želeći da ga ubedi da ode, doslovno rekla: „Ako ostaneš u logoru, umret ćeš kad dođe zima“. Jože je pristao na odlazak u nepoznato. Na put je krenuo sa kartončićem obešenim o uzicu oko vrata, na kojem je pisalo „Ó Szivac (Stari Sivac)“.¹⁵ Putovanje od Budimpešte preko Subotice i Vrbasa do Sivca trajalo je oko 42 sata. Po pristizanju u Sivac primio ih je paroh, i tu su deca dobila hranu,

¹³ Put u Šarvar po prvi transport dece trajao je od 31. marta do 6. aprila 1942. Arhiv CO Novi Sad. Putni troškovnik, 8. april 1942.

¹⁴ Arhiv CO Novi Sad. Pismo „Joci“ (Jovanu Ćulumu, prim. aut.) od nepoznatog pošiljaoca (najverovatnije od Koste Hadžija, prim. aut.), Novi Sad, 2. jul 1942.

¹⁵ Prema sećanju J. Vidiča.

prvi put od polaska na put. Jože je smešten u kuću porodice Miro-savljev, kod udovice Marije, koja je imala petnaestogodišnjeg sina Vladu. U kući Mirosavljevih je pomagao oko vinograda i kućnih poslova. Posle gotovo dve godine, Jože je premešten u drugu porodicu, gde je boravila i njegova sestra Pavla. U Starom Sivcu je Jože stekao prijatelje srpske, nemačke i mađarske nacionalnosti. Tu je naučio da piše, čak i ćirilicu, a učio ga je prijatelj Duško Živanov, sa kojim je o Božiću i Uskrsu odlazio u pravoslavnu crkvu. Jože Vidič se vratio u Sloveniju u avgustu 1945. godine. Njegova sećanja su i danas vrlo živa, a česte posete Šarvaru i Sivcu, sve do današnjih dana, govore o tome koliki je trag na njemu ostavio ovaj period. Jože Vidič smatra da je episkop bački Irinej Ćirić, po broju ljudi spasenih iz logora, zaslužniji od Oskara Šindlera, ali da ta činjenica nije u dovoljnoj meri poznata.¹⁶

Zahvaljujući inicijativi i podršci episkopa Irineja, tokom ratnih godina je u Novom Sadu radila Bolnica srpskih pravoslavnih crkvenih opština Eparhije bačke. Može se slobodno reći da je to bila druga faza akcije spasavanja dece iz logora. Bolnica je osnovana isključivo sa jednim ciljem – da leči decu iz logora Šarvar i drugih mađarskih logora koja su bila obolela od tuberkuloze. Funkcionisala je zahvaljujući prvenstveno redovnim prilozima crkvenih opština Eparhije bačke, zatim dobrovoljnim prilozima vernika, ali je dobijala i značajnu novčanu pomoć od Kraljevske ugarske vlade.¹⁷ Po dobijanju dozvole od strane mađarskih vlasti, episkop Irinej je, na predlog novosadske i subotičke crkvene opštine, doneo odluku „da se svim crkvenim opštinama odobrava zajedničko otvaranje i izdržavanje jedne ovakve bolnice“, a da će doprinos crkvenih opština i zadužbina njenom finansiranju odrediti Eparhijski upravni odbor.¹⁸ Iako je dozvola za otvaranje stigla, bolnica u Novom Sadu nije odmah mogla početi sa radom, jer nisu bili obezbeđeni svi tehnički uslovi.

¹⁶ Detaljnije o iskustvu J. Vidiča videti u: Mojca Ravnik, „Sprejeli so nas za svoje“. Otroci internirancev iz taborišča Sárvár na mađarskemu v reji pri kmetih v Bački med 2. svetovno vojno, *Traditiones*, 39/1, 2010, 225 – 238.

¹⁷ Prema podacima, ukupan prihod Bolnice iznosio je 550.000 penga, od kojih su 300.000 dale crkvene opštine Eparhije bačke, 196.000 mađarska vlada, 44.000 je bilo od priloga pojedinaca, 10.000 od eparhijskog poljoprivrednog dobra u Sirigu, a 3.000 penga iz drugih izvora (Hadži 1944, 170–174).

¹⁸ Arhiv CO Novi Sad. Dopis upućen CO Mol (br. D. 68/1942, od 5. juna 1942).

Poteškoće su bile brojne, ali je najvažnije bilo obezbediti adekvatan prostor. Potreba za otvaranjem bolnice, u kojoj bi se lečili internirci iz mađarskih logora, bila je velika. I mađarskim vlastima je bilo u interesu da se oslobode bolesnih logoraša.

Episkop Irinej je sazvao konferenciju za 24. jul 1942. godine, kojoj su prisustvovali predstavnici senčanske, srbobranske, subotičke i novosadske crkvene opštine, kao i predstavnici nekadašnjih udruženja – Kola srpskih sestara, Hrišćanske zajednice i Srpske ženske zadruge. Na ovoj konferenciji je dogovoreno sve što je bilo važno za funkcionisanje bolnice – od materijalnih troškova, preko pitanja osoblja i upravljanja, do objekata u kojima će biti smeštena deca (Sava, episkop šumadijski 1992).

Pravilnik o upravi i rukovođenju Bolnicom srpskih pravoslavnih crkvenih opština Bačke eparhije predviđao je da na lečenje mogu biti primana deca iz logora koju su pregledali lekari Srpske pravoslavne crkvene opštine, pa i ona deca koja su puštena na slobodu, uz nalaz lekara i odobrenje bolničke uprave.¹⁹ Svi bolesnici su imali besplatnu negu i lečenje, dok bolničko osoblje nije smelo primiti nijednu nagradu ili poklon od bolesnika ili rođaka. Bolnicom je upravljao Bolnički odbor, koji se sastojao od 15 članova iz redova crkvenih opština i ženskih udruženja, a imenovao ga je Eparhijski upravni odbor Eparhije bačke, sa episkopom Irinejem na čelu. Bolnički odbor je, zapravo, upravljao svim poslovima bolnice – vršio je nadzor nad svim njenim službenicima, brinuo o prikupljanju materijalnih sredstava za izdržavanje Bolnice, postavljao i otpuštao bolničko osoblje, određivao plate i u svakom pogledu brinuo o tome da Bolnica udovolji svim svojim zadacima. Takođe, Bolnički odbor je svakog meseca podnosio izveštaje o radu Bolnice Eparhijskom upravnom odboru, a episkopu Irineju je dostavljao prepise zapisnika sa svojih sednica.²⁰ Izvršni organi ovog Odbora bili su njegov predsednik i sekretar. Pravilnik je predviđao i Nadzorni odbor, sastavljen od pet članova iz redova crkvenih opština, koji je kontrolisao materijalno poslovanje, sve račune i inventare. Upravnik Bolnice je bio iz redova stručnog osoblja – lekar koji je vršio „celokupnu stručnu upravu“ i nadzor nad

¹⁹ Arhiv CO Novi Sad. Pravilnik o upravi i rukovođenju Bolnicom srpskih pravoslavnih crkvenih opština Bačke eparhije (UO br. 946/1942, od 17. avgusta 1942).

²⁰ Arhiv CO Novi Sad. Obaveštenje episkopu Irineju o dostavljanju prepisa zapisnika sednice Bolničkog odbora, održane dan ranije (br. D. 194/1943, od 17. februara 1943).

bolničkim osobljem. Svako odeljenje, a bilo ih je tri, imalo je svog šefa, zaduženog za nadzor nad stručnim osobljem u svom odeljenju, za red, disciplinu i higijenu.²¹

Već sredinom avgusta 1942. godine ustanovljeno je Uputstvo svim odeljenjima i ambulanti o postupku u vezi sa brojnim stanjem. Uputstvo je sadržalo stroga pravila oko prijema i otpusta pacijenata, postupanja sa dokumentacijom, kao i za svakodnevno utvrđivanje brojnog stanja pacijenata. Uputstvo su, u ime novosadske Crkvene opštine, potpisali njen predsednik Jovan Ćulum i sekretar Kosta Hadži.²²

Mnogo truda i materijalnih sredstava trebalo je obezbediti da Bolnica započne sa radom. Prilozi u novcu i drugim potrepštinama koje su davali pojedinci i crkvene opštine bili su brojni, mađarske okupacione vlasti su ustupile deo opreme, ali je i pored toga nedostajalo određenih sredstava. Različiti pokušaji i načini crkvenih opština i pojedinaca, uz pomoć kojih su se nabavljala neophodna sredstva za Bolnicu, zabeleženi su u dokumentima sačuvanim u arhivi novosadske Crkvene opštine.

Episkop bački Irinej obišao je, već 2. avgusta 1942. godine, sva tri bolnička odeljenja, interesujući se za zdravstveno stanje dece i za prilike u bolnici. Episkopa i njegovu pratnju dočekali su upravnik dr Jovan Popović i svi lekari (*Nova pošta*, br. 170, 4. avgust 1942). Za prvog upravnika Bolnice postavljen je dr Jovan Popović,²³ šef Prvog odeljenja (Ženskog) bio je dr Đorđe Ognjanović,²⁴ čuveni novosadski fiziolog, dok je Drugo odeljenje (Muško) vodio dr Milutin Simić,²⁵ Treće (Dečje) – dr Stojan Kaluđerski,²⁶ pedijatar. Pored ovih lekara, koji su ujedno bili i šefovi odeljenja, u dokumentima se nalaze

²¹ Arhiv CO Novi Sad. Pravilnik o upravi i rukovođenju Bolnicom srpskih pravoslavnih opština Eparhije bačke (UO br. 946/1942. od 17. avgusta 1942).

²² Arhiv CO Novi Sad. Uputstvo svim odeljenjima i ambulanti o postupku oko brojnog stanja (D. 97/942, od 14. avgusta 1942).

²³ Popović dr Jovan (Bačko Gradište, 1881. – Beograd, 1972), lekar socijalne medicine.

²⁴ Ognjanović dr Đorđe (Sremski Karlovci, 1898. – Novi Sad, 1957), lekar-internista, primarijus.

²⁵ Simić dr Milutin (Lovra kod Budimpešte, 1895. – Novi Sad, 1976), lekar-infektolog, primarijus.

²⁶ Kaluđerski dr Stojan (Stari Vrbas, 1905. – Novi Sad, 1976), lekar-pedijatar, primarijus.

i imena drugih lekara koji su bili angažovani: dr Anđa Jovanović, dr Ksenija Kalenić Drašković, kao i studentkinje medicine – Dragica Selaković, Ljubica Gubaš Turčan, Dušanka Šilić i Mira Živojinović Radojčić. U ovoj akciji su svesrdnu pomoć Dečjoj bolnici pružili dr Branko Ilić,²⁷ dr Branko Kešanski, dr Jovan Nenadović, dr Radivoj Kalenić i dr Vladimir Jakovljević iz Novog Sada, kao i drugi lekari.²⁸

Često se dešavalo da na molbe građana, koji su u svojim porodicama imali decu iz logora i za njih molili prijem u Bolnicu, odgovor bolničke uprave bude negativan zbog popunjenosti kapaciteta. Međutim, dok još i nije bilo problema te vrste, početkom juna 1942. godine, Uži odbor novosadske crkvene opštine organizovao je terensku službu, koja je bila dužna da obilazi bolesnu decu iz Šarvara smeštenu u Novom Sadu.²⁹

Prema kućnom redu Bolnice, bolesnici su „bili dužni da se strogo pridržavaju lekarskih propisa i dnevnog reda: vremena ustajanja, ležanja, šetnje, kupanja, zanimanja“. Radi sprečavanja širenja zaraze moralo se strogo voditi računa o higijeni (o čistoći u sobama, upotrebi pribora za ličnu higijenu, upotrebi toaleta), dok su posete malim bolesnicima bile moguće samo uz dozvolu lekara i u tačno određeno vreme. Prema kućnom redu, a iz zdravstvenih, vaspitnih i psiholoških razloga, svako dete je – u zavisnosti od stanja bolesti, uzrasta i interesovanja – imalo obavezu da se bavi nekim korisnim zanimanjem ili rasonodom. Školska deca su se tako bavila, uz pomoć lokalnih učitelja, čitanjem, pisanjem, računanjem i veronaukom.³⁰ Decu je gotovo svakog dana obilazio glumac Milan Ajvaz. On je vreme sa bolesnom decom provodio u razgovoru, a jednom prilikom je priredio i predstavu „Knez Ivo od Semberije“, u kojoj su devojke sa Ženskog odeljenja „igrale... za interni svet“.³¹

²⁷ Ilić dr Branko (Žabalj, 1889. – Novi Sad, 1966), lekar-ginekolog, gradonačelnik Novog Sada i kolekcionar.

²⁸ Imena lekara navedena su na osnovu sačuvanih dokumenata u fondu Arhiva crkvene opštine novosadske, koja svedoče o radu Dečje bolnice.

²⁹ Početkom juna 1942. u Novom Sadu je bilo smešteno između 20 i 30 dece, koja su prethodno bila u logoru. Arhiv CO Novi Sad (D. 73/942, od 6. juna 1942).

³⁰ Arhiv CO Novi Sad. Kućni red Bolnice srpskih pravoslavnih crkvenih opština Eparhije bačke (D. 155/942).

³¹ Arhiv CO Novi Sad. Izveštaj sekretara Bolničkog odbora o radu Bolnice u mesecu martu 1943.

Dnevnik ishrane je vođen svakog dana, a sadržao je broj lica koja su dobijala obroke (pacijente i osoblje), kompletan jelovnik za pet obroka, potpis ekonoma, kao i potpise predsednika novosadske Crkvene opštine Jovana Ćuluma i sekretara Koste Hadžija – u znak potvrde da su jelovnik videli.³² Pored Dnevnika ishrane vođena je i Knjiga obračuna utrošene hrane, i to za svaki dan pojedinačno, sa podacima o broju lica koja su se hranila (ponekad ih je bilo i preko 160 dnevno), sa detaljnim spiskom svih upotrebljenih namirnica i njihovim količinama. Ovi spiskovi su, takođe, potpisivani od strane istih lica. Na spiskovima namirnica, pored povrća, mesa i voća, ponekad su se našli i bombone i keks.

Do kraja rata je kroz bolnicu prošao 441 bolesnik, od kojih je njih 40 umrlo (Zločini okupatora... 1945, knj. 1, 244). Po završetku rata je bolnica prestala sa radom.

Eparhija bačka sa episkopom i uz pomoć svojih crkvenih opština nastojala je da spase što veći broj interniranih, prvenstveno dece, iz šarvarskog logora. Veliki broj dece je izbavljen iz logora i lečen u Dečjoj bolnici, a zatim razmeštan po porodicama. Međutim, bilo je još mnogo odraslih koje je trebalo izbaviti. Radi realizacije ovog važnog posla sačinjen je poziv (raspis), od strane Užeg odbora Srpske pravoslavne crkvene opštine novosadske, namenjen crkvenim opštinama. U njemu su se nalazila uputstva o načinu na koji se vršilo izbavljanje. Uži odbor je obavestavao crkvene opštine o postojanju posebnog spiska, sa oko 420 lica, na kojem su se nalazili muškarci od preko 60 godina, njihove žene, žene koje su bile same (bez obzira na godine), kao i muškarci nesposobni za rad (bez obzira na godine). Spisak je bio umnožen i poslat velikim crkvenim opštinama u Suboticu, Sombor, Sentu, Palanku, Kulu i Srbobran, a one su bile dužne da ga dostave na uvid građanima. Postupak je bio sledeći: lice koje je želelo da smesti u svoju porodicu nekoga sa spiska dostavljalo je tu informaciju svojoj crkvenoj opštini, a ona je zatim sve podatke dostavljala novosadskoj Crkvenoj opštini. Zvanična molba sa izjavom, potpisanom od strane domaćina, upućivana je Ministarstvu unutrašnjih dela.³³ Na ovaj način je iz logora izbavljeno i smešteno u porodice više od 600 starijih lica (Rotbart 1988).

³² U Arhivu CO Novi Sad sačuvano je više ovakvih dnevnika ishrane.

³³ Arhiv CO Novi Sad. Raspis Užeg odbora CO Novi Sad crkvenim opštinama, 1943. (nije datiran i nema broja).

Logorašima su pomagali brojni pojedinci, koji su slali pakete sa hranom, odećom i obućom. Sredinom 1942. godine, novosadska Crkvena opština poslala je u logor veliku količinu pomoći – 8 vagona slame, 4 vagona kiselog kupusa, 2 vagona pasulja i druge hrane, što je doprinelo značajnom poboljšanju ishrane (Rotbart 1988, 52). Episkop bački Irinej nije propustio da se zahvali pravoslavnim vernicima na pomoći koju su pružali unesrećenim sunarodnicima.

Velika zasluga za pokretanje i sprovođenje akcije spasavanja iz logora Šarvar pripada dr Irineju Ćiriću, episkopu bačkom. Zahvaljujući njegovoj inicijativi, okupile su se brojne crkvene opštine i pojedinci, koje su zajedničkim delovanjem sprovele humanitarnu akciju spasavanja dece i ostalih iz zatočeništva. Krajem decembra 2015. godine, u Novom Sadu je postavljena izložba o ovom uglednom i zaslužnom arhijereju Srpske pravoslavne crkve.³⁴ Izložbu je posetio izvestan broj bivših logoraša i starijih Novosađana koji su upamtili dane stradanja u Drugom svetskom ratu.³⁵ U okviru izložbe organizovan je susret nekolicine preživelih logoraša. Susretu su prisustvovali Dragica Čamdžić iz Sremske Kamenice, Jovan Dejanović, nekadašnji gradonačelnik Novog Sada, Nikola Kolar iz Kovilja, Jože Vidič iz Lendave i dr Kosta Hadži stariji, sin negdašnjeg sekretara Srpske pravoslavne crkvene opštine novosadske, pominjanog Koste Hadžija. Susret je bio veoma dirljiv i potresan – ne samo za bivše logoraše nego i za posetioce ovog programa.³⁶ Nekadašnji zatočeniци govorili su o svojim iskustvima u logoru, iako su njihova sećanja fragmentarna jer su tada svi bili deca, kao i o boravku u porodicama u koje su dospeli iz logora i u njima proveli vreme rata.

³⁴ Izložba *Irinej Ćirić, episkop bački (1884–1955)* održana je od 8. do 21. decembra 2015. u Kulturnom centru Novog Sada. Autorka izložbe i kataloga je mr Gordana Petković, viši kustos, istoričar Muzeja grada Novog Sada.

³⁵ Konstatacija je izneta na osnovu ličnih zapažanja autorke izložbe.

³⁶ Jože Vidič je spremno podelio svoja sećanja sa autorkom izložbe i kataloga, za priliku otvaranja izložbe doputovao je iz Slovenije u Novi Sad i bio je aktivan učesnik u pratećem programu posvećenom nekadašnjim logorašima, na čemu mu se još jednom zahvaljujemo.

Gordana Petković i Jože Vidič na izložbi *Irinej Čirić, episkop bački (1884–1955)*

Izvori – neobjavljeni

Arhiv Eparhije bačke, Fond pravoslavnog episkopa bačkog.
Arhiv Srpske pravoslavne opštine novosadske, Fond Dečje bolnice.
Muzej Vojvodine, Zbirka arhivskih dokumenata.

Izvori – objavljeni

Zločini okupatora u Vojvodini 1941 – 1944, knj. 1 1945. Novi Sad : Predsedništvo Narodne skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine.

Literatura

Golubović, Zvonimir. 1995. *Šarvarska golgota 1941–1945*. Novi Sad : Matica srpska.

Hadži, Kosta. 1944. „Crkvene opštine na delu Hristove ljubavi“. *Kalendar Srpske pravoslavne eparhije bačke za prestupnu godinu 1944*. Ujvidek : Uprava Eparhije bačke.

Irinej, episkop bački. 1941. *Arhijerejska poslanica o Božiću 1941(1942)*. Novi Sad : Uprava Eparhije bačke.

- Nova pošta. 1942. *Nova pošta* br. 170, 4. avgust.
- Petković, Gordana. 2015. *Irinej Ćirić, episkop bački (1884–1955)*. Novi Sad : Muzej grada Novog Sada.
- Ravnik, Mojca. 2010. „Sprejeli so nas za svoje“. Otroci internirancev iz taborišča Sárvár na madžarskem v reji pri kmetih v Bački med 2. svetovno vojno. *Traditiones* 39/1 : 225–238.
- Rotbart, Vladislav. 1988. *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941–1945*. Novi Sad : Dnevnik – Institut za istoriju Vojvodine.
- Sava, episkop moravički. 1964. „Dr Irinej Ćirić, episkop novosadsko-bački“, *Bogoslovlje*, sv. 1 i 2.
- Sava, episkop šumadijski. 1992. *Spasavanje i zbrinjavanje srpske dece tokom Drugog svetskog rata*. Beograd : Kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije. Crkva 1992.
- Urošević, Danilo. 2016. *Srbi u logorima Mađarske : u Barču i Šarvaru 1941–1945*. 2. izdanje. Novi Sad : Arhiv Vojvodine ; Budimpešta : Srpska samouprava u Budimpešti – Srpsko udruženje „Zora“.

Gordana Petković
Muzej mesta Novi Sad
Novi Sad, Srbija
gordana.petkovich@gmail.com

AKCIJA REŠEVANJA OTROK SRBSKE IN SLOVENSKE NARODNOSTI IZ TABORIŠČA SÁRVÁR MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Članek je posvečen akciji reševanja ujetnikov, predvsem otrok, iz madžarskega taborišča Sárvár, ki jo je med drugo svetovno vojno vodil dr. Irinej Ćirić, bački episkop. Akcija je skupno zajela 2.800 otrok, med katerimi je bilo 206 otrok slovenske narodnosti, 180 mater z dojenčki in približno 647 starcev. Da bi prikazala pomen celotne akcije, avtorica opiše tudi delovanje Otroške bolnišnice v Novem Sadu in druge vrste pomoči, ki so jo taboriščnikom nudile srbske pravoslavne cerkvene občine Bačke eparhije. Članek temelji na dokumentih, ki jih hranijo v arhivu Srbske pravoslavne cerkvene občine v Novem Sadu in v Muzeju Vojvodine. Na ta način avtorica poskuša predstaviti posebno, vendar nezadostno proučeno obliko sodelovanja srbskega in slovenskega naroda v obdobju druge svetovne vojne.

Ključne besede: druga svetovna vojna, taborišče Sárvár, Irinej Ćirić, akcija reševanja otrok, Novi Sad

Gordana Petković
City Museum of Novi Sad
Novi Sad, Serbia
gordana.petkovich@gmail.com

ACTION TO SAVE SERBIAN AND SLOVENIAN CHILDREN
FROM THE SÁRVÁR CAMP IN WORLD WAR II

The paper deals with the action of rescuing detainees, primarily children, from the Hungarian camp Sárvár in World War II. The action was led by Dr Irinej Ćirić, the Orthodox Bishop of Bačka. A total of 2,800 children were saved in the action and 206 of them belonged to the Slovenian ethnic group. They were accompanied by 180 mothers with infants and about 647 elderly people. In order to highlight the significance of the action, the paper also describes the work of the Children's Hospital in Novi Sad, as well as other forms of support provided by Serbian Orthodox communities of the Eparchy of Bačka. The paper is based on documents from the archives of the Serbian Orthodox Community of Novi Sad and the Museum of Vojvodina. It seeks to present a distinct, though insufficiently studied form of collaboration between Serbs and Slovenians during World War II.

Keywords: World War II, Sárvár Camp, Irinej Ćirić, action to save children, Novi Sad

Silvija Krejaković

Narodni muzej Kraljevo
Srbija

silvija.krejakovic@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.18485/slovenika.2017.3.1.5>

UDK: 94:314.151.3-054.73(=163.6)(497.11)"1941/1945"
316.72(497.11:497.4)"19/20"

Pregledni rad

Eho ratne traume: na dugim prugama između Maribora i Kraljeva

Sažetak

U radu se analiziraju korelacije između Maribora i Kraljeva, uspostavljene na međuljudskim odnosima u prošlosti. Rad prati genezu tih odnosa, od migracija Slovenaca koji su svoje stanište u međuratnom periodu, ili izbegličko utočište u Drugom svetskom ratu pronalazili na području Kraljeva, do eha traumatične prošlosti kroz posleratne manifestacije: „Povelje“ o bratimljenju Maribora i Kraljeva, vozove „Bratstva-jedinstva“, memorijale u Spomen-parku u Kraljevu. Akcentuju se uzroci kolektivnih prinudnih migracija i fokusira socijalno i društveno najugroženiji demografski sloj tokom okupacije. To su bile žrtve ratnih aspiracija i odluka sila moći na koje žrtve nisu mogle uticati, a usled kojih su izgubile bližnje, dom, imovinu, status. Slovenačke izbeglice su sa žiteljima Kraljeva i okoline, među kojima i sa svojim sunarodnicima, predratnim stručnim radnicima i službenicima u kraljevačkim fabrikama i pri železničkom čvoru, podelile okupacione nedaće – život u oskudici i strah od ubistava na kućnom pragu ili u masovnim odmazdama, od kojih je najpogubnija bila u kraljevačkom Lageru, u oktobru 1941. godine. Akcentovani lični, porodični fragmenti u kolektivnoj slici zajedničke traumatične prošlosti posmatraju se i kroz refleksije u kasnijim odnosima ljudi sa dva udaljena područja.

Ključne reči: migracije, vozovi, Drugi svetski rat, Slovenija, izbeglice, Kraljevo, streljanje, lager

Uvod

Suživot slovenačkog i srpskog stanovništva u teškim uslovima okupacije, kada su – usled ekspanzionih ciljeva Trećeg Rajha da teritoriju Slovenije pripoji i njeno stanovništvo germanizuje ili protera – izgnanici našli utočište u Srbiji, predstavlja polazište poslera-

tnih manifestacija prijateljstva između dva naroda. Bratimljenje na nivou gradova, između Kraljeva i Maribora, uspostavljeno je na ličnim i porodičnim vezama između nekadašnjih izgnanika i njihovih domaćina, kao i na sačuvanom sećanju na njihove bližnje, streljane u masovnoj odmazdi na kraljevačkom stratištu, u oktobru 1941. godine.¹ Eho zajedničke traumatične prošlosti odzvanjao je u ratnim i posleratnim generacijama, kada su, od 1961. godine, u susretima novinara mariborskog lista „Večer“ i svetozarevačkog „Novog puta“ uspostavljane trase manifestacije „Voz – vlak bratstva i jedinstva“.² Posle dve decenije, nekadašnjom trasom izbegličkih transporta krenulo je oko 640 putnika iz Ljubljane, uz bivše izgnanike koji su se u vozu pridruživali na gotovo svim stanicama do Zidanog Mosta, u ovoj posebnoj misiji prijateljstva (Radović, Marković 2016, 19). Sa beogradske železničke stanice, u svečarskoj atmosferi, prilikom dočeka 15. septembra 1961. godine, kompozicije su krenule dalje prugama Šumadije do stanica u Svetozarevu (Jagodini), Čupriji, Stalaču, Vrnjačkoj Banji, Kraljevu i Čačku. Putovanje „Voza“ kroz Srbiju, dočekivanog cvećem i dobrodošlicama, onovremena „Borba“ opisala je kao dirljiv susret starih prijatelja i poznanika, čije se prijateljstvo stvaralo u najtežem vremenu i nad zajedničkim humkama: „U Kraljevu su gosti za vreme trodnevnog boravka položili vence na groblje žrtava fašističkog terora. Posle posete porodicama obišli su fabriku *Magnohrom*, a zatim Matarušku Banju i manastir Žiču.“ (*Borba*, 19. septembar 1961). Kada je put Maribora, u uzvratnu posetu, krenulo 1962. godine oko 350 učesnika, mnogima su u sećanju ostali pažnja, poštovanje i ljubav koji su im upućeni i sažeti u rečima književnika Frana Roša: „Hvala vam braćo Srbi na svemu što ste učinili za nas. Naša krv se u najtežim trenucima mešala sa vašom krvlju. Zato se mi danas tako toplo osećamo. Nalazimo se u večnom zagrljaju i ne-

¹ Detaljni poimenični pregledi slovenačkih izbeglica i slovenačkih žrtava masovne odmazde, na osnovu istraženih izvora, publikovani su u radovima: Krejaković S., Strle U. (2011). Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu, *Dve domovini / Two Homelands* 33: 73–88; Krejaković S. (2009). Словенци избеглице у Краљеву у време окупације (1941–1944). *Наша прошлост* 10: 139–155.

² Ideju o uspostavljanju voza i susretima nekadašnjih izgnanika i njihovih domaćina osmislili su novinari Branko Senica, Jože Gal, Franjo Roš, Stanko Čretnik, Dragoljub Mladenović. Navedeno prema: Radović R., Marković J. (2016). *Voz bratstvo-jedinstvo (1961–1989)*, katalog izložbe. Kraljevo : Istorijski arhiv Kraljevo.

ma te sile koja će razrušiti naše bratstvo i jedinstvo“ (Marinković i dr. 1973, 237).

Od godine 1966. uspostavljeni su dolasci vozova iz Slovenije za 14. oktobar, kako bi delegacije iz slovenačkih gradova, bivši prognanici i rodbina streljanih talaca 1941. godine prisustvovali programima komemorativne svečanosti u kraljevačkom Spomen-parku. Nedugo potom, 1970. godine, na Komemorativnoj sednici SO Kraljeva, održanoj 14. oktobra, u prisustvu potpredsednika Savezne skupštine Miloša Minića, kao i delegacija iz 52 opštine u Jugoslaviji, te republičkih delegacija iz Slovenije i Srbije, potpisana je *Povelja o bratimljenju* opština Kraljevo i Maribor.³ Iz Kraljeva je ka Mariboru 1976. godine krenulo 1.100 predstavnika 31 opštine u Srbiji, među kojima su njih 28 bile potpisnici *Povelje o bratimljenju* sa opštinama u Sloveniji. Vozovi su naizmenično, najpre godišnje, a potom svake druge-treće godine, ukupno njih 18 do sredine osamdesetih, bili manifestacije prijateljstva, bratstva dva naroda i dva grada. Istovremeno, zajedničke omladinske brigade bratimljenih gradova učestvovala su na velikim radnim akcijama – manifestacijama društvenog i idejno-političkog organizovanja mladih u izgradnji Jugoslavije (Janićijević 1999). Poslednji „Vlak“ stigao je u kraljevačku stanicu 13. oktobra 1989. godine. Usledili su politički i, potom, vojni sukobi političkih elita, kada su i vozovi, uprkos zakletvama „da nikada neće stati“, kao i pojmovi *bratstva i jedinstva* i *Jugoslavije*, otputovali u istoriju. Oružani napadi na vojsku JNA na tlu Slovenije, u kojima je poginuo vojnik iz Kraljeva, posebno su emotivno doživljeni kao izdaja zajedničkih vrednosti, utemeljenih nad zajedničkim humkama i kao „prijateljstvo u plamenu“ (Stanojević 1991, 1). Skupština Opštine Kraljevo donela je Odluku da se gradu Mariboru vrati *Povelja o bratimljenju* i da se sa Opštinom Maribor prekinu sve kulturne i druge veze koje proističu iz *Povelje*.⁴

³ Istorijski arhiv Kraljevo (dalje IAK), fond: SO Kraljevo, ib. 239, *Zapisnik sa sednice*, 14. 10. 1970. Potpisnici *Povelje* bili su predsednik Skupštine opštine Maribor Mirko Zlender i predsednik Skupštine opštine Kraljevo dr Milenko Mojsilović.

⁴ U obrazloženju Odluke navedeno je: „Obzirom da niste pokazali ni malo milosti prema toj deci – vojnicima JNA, ni malo humanosti, ne poštujući ni osnovna načela Ženevske konvencije, definitivno smo shvatili da mrzite sve što je srpsko pa naša *Povelja* gubi svaki smisao.“ Narodni Muzej Kraljevo (dalje NMK), Odluka Skupštine opštine Kraljevo sa sednice Veća mesnih zajednica, kopija dokumenta, br. 06-91, 2. jula 1991.

Kada je oružje iz poslednjih oružanih sukoba utihnulo, zahvaljujući retkim, uporednim terenskim istraživanjima na oba područja, stiče se realnija slika o međusobnim odnosima i kontaktima, koji su počeli kao individualna i porodična dopisivanja nekadašnjih izgnanika i njihovih domaćina, prerasli u bratimljenje dva grada, manifestovano kroz naizmenične grupne posete vozom, podržavano zvaničnim ideološkim stereotipima o „većitom bratstvu i jedinstvu“ – do njihovog kraha (Pavlović 2016). Obnavljanje pokidanih i uspostavljanje novih veza između dva grada realizuje se posle političkih promena u Srbiji, na inicijativu pojedinaca i udruženja *Prijateljstvo za nova vremena* u Kraljevu. Činilo se da kao eho odzvanja zajednička prošlost i inicira kulturnu i privrednu saradnju, koju uspostavljaju delegacije dva grada. Simboličnu potvrdu da su u međusobnim odnosima prevladale tačke oslonca na zapamćenu zajedničku prošlost nad tačkama razdora predstavljala je dodela najvišeg priznanja Opštine Kraljevo – *Diplome počasnog građanina* – Borisu Soviču, županu Maribora, 2004. godine.⁵ U uzvratnoj poseti, 14. oktobra 2007. godine, delegacija na čelu sa županom grada Maribora Francom Kanglerom prisustvovala je komemorativnoj sednici, a potom položila venac na Spomen-groblju.⁶ Kao izraz posebnog poštovanja „za dugogodišnje angažovanje na uspostavljanju partnerskih odnosa između Kraljeva i Maribora i velike pomoći Maribora Kraljevu u periodu obnove nakon zemljotresa“, Francu Kangleru je na svečanoj sednici održanoj na Dan Kraljeva, 7. oktobra 2012. godine, dodeljeno zvanje počasnog građanina grada Kraljeva.⁷ Naime, kada je Kraljevo 3. novembra 2010. godine pogodio zemljotres, odlukom gradskih većnika, grad Maribor je već 29. novembra, među prvima, uputio sredstva za obnovu gradske bolnice i za pomoć ugroženim građanima u Kraljevu.⁸ Gest humanosti i solidarnosti je grad Maribor ponovio 2014. godine – slanjem spasilačkih ekipa u Obrenovac,

⁵ Služba protokola grada Kraljeva, dokumentacija o dodeli nagrada i priznanja Opštine Kraljevo i grada Kraljevo, neinventarisano.

⁶ *Ibarske novosti*, Kraljevo, 19. 10. 2007, 2.

⁷ *Štajerske novice*, Maribor, 8. 10. 2012.

⁸ Plakat: *Humanitarna pomoć* od 40.000 eura koju Mestna občina Maribor, Odlukom gradskog veća od 29. 11. 2010, dodeljuje Opštini Kraljevo pogođenoj zemljotresom, dokumentacija Udruženja „Prijateljstvo za nova vremena“ u Kraljevu.

kao i slanjem materijalne pomoći ugroženima u poplavama u Srbiji, među kojima je bilo i meštana kraljevačkog područja.⁹

Polazište: istorijska mapa

Zapitanost nad uzrocima uspostavljenih korelacija neophodno upućuje na sagledavanje prošlosti. Kraljevo je privredno uznapredovalo posle Prvog svetskog rata, a neprestani demografski rast 30-tih godina prošlog veka načinio ga je etnički i verski heterogenom sredinom, u kojoj su se prožimali narodi, jezici, kulture, i to ponikli iz svih oblasti zajedničke države i van nje. Među žiteljima Kraljeva je 1931. godine zabeleženo i 655 rimokatolika, ili gotovo 10% gradskog stanovništva, pretežno Slovenaca, i u manjem broju Čeha, Slovaka i Hrvata (Virijević 2006, 42–43). Prvim migracijama Slovenaca u Kraljevo u međuratnom periodu doprineli su uslovi rada i zarada u fabrikama aviona i vagona, potom stručne razmene i saradnja sa srodnim fabrikama u Sloveniji, ali i državna politika integralnog jugoslovenstva. Kao izraz bliskosti sa sredinom u koju su došli, kraljevačka župna Crkva Sv. Mihaela osveštana je 18. novembra 1933. godine, da u bogosluženju okupi rimokatoličke vernike (župa je obuhvatala teritoriju od Stalaća i Užica do Raške i Gornjeg Milanovca). Tom prilikom su osveštana i zvona – poklon kralja Aleksandra Karađorđevića. Pomenuta crkva bila je mesto utehe u ratnim godinama koje su usledile (Jovanović 2015, 44–51). Kraljevo, među najvažnijim železničkim čvorovima, mesto gde su se ukrštale pruge ka Skoplju i Beogradu, sa fabrikama za remont pri železnici i u avio-industriji, predstavljalo je stecište stručnih radnika i službenika različitog porekla i delatnosti. Postalo je, neumitno, veliko izbegličko utočište – najpre slovenačkog stanovništva, potom i izgnanika iz NDH, te preseljenika sa Kosova i Metohije.

Usled okupacionih podela teritorija nekadašnje Dravske banovine, kao ekspanzionih ciljeva nemačkog nacizma i italijanskog fašizma i prisilne germanizacije, prugama ka Srbiji krenuli su transporti slovenačkih izgnanika. Železničke kompozicije su prema *smernicama za preseljavanje Slovenaca* trasirale put u neizvesnost. Ujedno su stavljale slovenačko stanovništvo pred grube i detaljne preglede i rasno ocenjivanje. U strogo kontrolisanom izbegličkom prtljagu

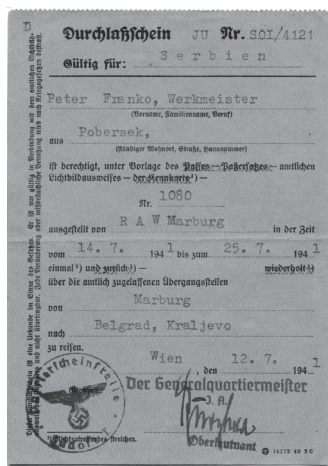
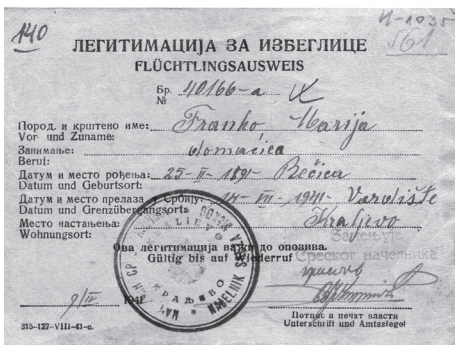
⁹ Dokumentacija Udruženja „Prijateljstvo za nova vremena“ u Kraljevu, plakat: *Humanitarna pomoć* od 40.000 eura dodeljena Kraljevu Odlukom gradskog veća Maribora od 8. 6. 2014, u potpisu: župan dr. Andrej Fištavec.

moglo se naći 30 kilograma ličnih stvari, odeća i pokrivač, hrana za 8 dana, lična dokumenta i 400 dinara gotovine (Milošević 1981, 34–35). Kada je u prvom izbegličkom transportu iz Štajerske, iz sabirnog logora u Mariboru, 7. juna 1941. godine deportovano u Srbiju 4.669 osoba, za mnoge je izbeglice, posle privremenog prihvata u Jagodini, Čupriji, Paraćinu, Vrnjačkoj Banji, Arandjelovcu, Trsteniku, Kragujevcu, daljim rasporedima, poslednja stanica bila u Kraljevu. Za njima su, svake nedelje, na mučno i dugo putovanje kretala po dva transporta sa oko 300 izgnanika u svakom (Marinković i dr. 1978, 20).

Prihvat prvih slovenačkih izgnanika u Kraljevu organizovao je *Odbor za zbrinjavanje izbeglica*, formiran tokom juna 1941. godine, samoinicijativom materijalno imućnijih, a humanizmom podstaknutih građana. Oni su se brojnim apelima i ličnim primerom angažovali na prikupljanju priloga u novcu, hrani, odeći i ogrevu.¹⁰ Pomoć ugroženima ovim putem bila je izuzetno važna u vreme kada institucije na državnom nivou (*Komesarijat za izbeglice i preseljenike*) još nisu stvorile ni jedinstveni plan rasporeda naseljavanja izbeglog stanovništva (Milošević 1981, 258). Podsticaj koji su mogli imati građani razorenih srpskih gradova i seosko stanovništvo da prihvate prve transporte slovenačkih izbeglica nije precizno objašnjiv, osim što se može tražiti u poštovanju različitosti od ranije prisutne slovenačke kolonije i u saosećanju zbog egzistencijalne ugroženosti od strane zajedničkog neprijatelja. Druga etapa iseljavanja Slovenaca sprovedena je do kraja jula 1941. godine. Tada je sabirni logor u Meljskoj kasarni u Mariboru trebalo predati nemačkim vojnim vlastima. Zbog toga je dolazilo do užurbanih hapšenja civila u širem području Maribora, u okruzima Celje, Trbovlje i Ptuj, kao i u Rogaškoj Slatini, odnosno – sve od Maribora do slovenačkog dela Zagorja. Iz Maribora je u periodu od 11. do 26. jula krenulo 14 transporta sa oko 6.000 izgnanika u logor u Slavonskoj Požegi. Tu se nalazilo raskršće pruga koje su vodile ka Slavoniji i zapadnom Sremu, kao delu NDH, i preko Bosne. U Slavonskoj Požegi je iz izbegličkih transporta zaustavljeno 3.300 Slovenaca. Oni su upućeni dalje ka Srbiji (Hamović 1994, 393). Vojni izveštaji okupacionih snaga iz

¹⁰ Narodni muzej Kraljevo (dalje NMK), zbirka: *arhivalije*, dokument: *Apel za pomoć izbeglicama*, Odbora za zbrinjavanje izbeglica u Kraljevu, sa potpisima članova, inv. br. 1096. U sadržaju dokumenta „umoljava se“ prilog od 1.000 dinara, koji je potrebno do 10. 6. 1941. dostaviti Odboru preko Crvenog krsta, u porti Pravoslavne Crkve „Sv. Trojice“ u Kraljevu.

Slovenije navode: „Slovinci se upućuju u Srbiju gde ih stanovnici bratski dočekuju. Slovenačka kolonija u Srbiji, koja je pre rata imala oko 200.000 ljudi, od kojih 40.000 u Beogradu, vrlo je bogata i imućna i prikupila je, pojedinačno upisujući, velike iznose za pomoć tim prognanicima. Izgleda takođe da u Srbiji ima obilje hrane i da zbog toga taj priliv ljudstva nije izazvao poremećaj u ekonomiji.“¹¹

Dokumenti Marije i Petera Franka, izbeglica iz Maribora: vozna karta na relaciji Marburg–Beograd, Kraljevo, izdata 12. 7. 1941. (NMK, inv. br. 1033), i legitimacija za izbeglice (NMK, inv. br. 1035)

Okupaciona štampa navodi da je do jula 1941. godine u Kraljevo pristiglo 1.500 izbeglica.¹² Broj izgnanika se šest meseci kasnije po-

¹¹ Zbornik NOR-a VII JNA, VI-1, dok. br. 101: „Bilten obaveštajnog odeljenja komande italijanskog 11. armijskog korpusa od 12. jula 1941. godine“, 267–268.

¹² Novo vreme, god. I, 5. jul 1941.

peo na 2.230.¹³ Popisi izbeglica, koje su po teritorijalnom rasporedu uradili odbori (sreski i okružni) Komesarijata za izbeglice i preseljenike pri srpskoj vladi, pouzdano i precizno utvrđuju broj izbeglica, zatim pregled mesta i oblasti iz kojih su izgnani, kao i onih mesta u koje su izbegli pristizali. Ove evidencije statistički su pokazatelj etničke, socijalne, starosne i verske strukture, a posredno govore o napuštenim domovima, izgubljenom imetku, napuštenim zanimanjima, navikama, izgrađenim međuljudskim odnosima.¹⁴ Na teritoriji Kraljeva (Ribnica, Grdica, Adrani), do 9. septembra 1942. godine bile su evidentirane 993 izbegličke porodice, sa ukupno 2.837 članova („preseljenici“ sa Kosova – 272 domaćinstva; iz Makedonije 227; iz NDH – 245; iz Sandžaka – 46), među kojima i 41 porodica iz Slovenije (Krejaković 2009, 69–85). Rudi Štajnbüher je svoja dragocena sećanja na egzodus u Kraljevu obogatio prikazom položaja proteranih Slovenaca, svojih prijatelja i kolega (Steinbücher 1988).¹⁵ On se, sa stečenim predratnim iskustvom železničkog činovnika u Mariboru, zaposlio u kraljevačkoj Železničkoj radionici. Ovo je iskustvena priča o životu u okupiranom Kraljevu, gde su uslovi za život, smeštaj, prehranu i zapošljavanje bili sve teži sa svakim danom okupacije, naročito kada usled ustaničkih napada na nemački garnizon dolazi do blokade grada, racije i streljanja njegovog stanovništva u oktobarskoj masovnoj odmazdi. Dodatna vrednost njegovih memo-

¹³ *Novo vreme*, god. II, 12. februar 1942.

¹⁴ U stalnoj postavci NMK-a izloženi su dokumenti izbegličke porodice Franko iz Maribora: *nemačka propusnica za put u Srbiju*, izdata 11. 7. 1941. (inv. br. 1033); *lekarska potvrda za dozvolu putovanja*, izdata nakon pregleda 21. 6. 1941. (inv. br. 1031); *izbegličke legitimacije* Marije i Petera Franka, datovane 9. 4. 1942. (inv. br. 1035); *platna knjižica Železničke radionice*, Petera Franka, od 1. 5. 1942. do 1. 9. 1944. (inv. br. 1032).

¹⁵ U knjizi su, među streljanim Slovencima, navedene i osobe za koje etnička pripadnost nije pouzdano utvrđena: Hauberg Josip, rođen 14. 5. 1909. Beograd, elektičar, Žel. ložionica; Bobić Zvonimir, 1914. Split, mehaničar Fabrike aviona; Žuža Danilo, Ljubinja, limar Fabrike aviona; Kirn Albert, od oca Franja, 24. 5. 1898. Donji Vakuf; Katič Franjo, 21. 11. 1900, Kolonić, Bosanski Petrovac; Laci Horvat, 30. 6. 1899. Velika Kanjiža (tada mađarska okupaciona zona). Podaci navedeni prema: NMK, spiskovi (april/maj 1942): Železničke ložionice (inv. br. 91); Železničke radionice (inv. br. 99 i 119; Fabrike aviona (inv. br. 109-111); Načelstva Žičkog sreza (inv. br. 89).

ara je u tome što približava likove, sudbine, živote streljanih kolega Slovenaca, o kojima su sačuvani samo šturi podaci u istorijskim izvorima (Krejaković 2013).

Ratni zločin protiv čovečnosti, koji su počinile jedinice nemačkog Vermahta, sprovodio se usled isključive ideologije nacizma o vrednosti sto života civila u Srbiji naspram jednog ubijenog nemačkog vojnika i pedeset života civila za jednog ranjenog vojnika. U istorijskim izvorima, pre svega u spiskovima streljanih u oktobru 1941. godine, sastavljenim prema naredbi Okružnog načelstva, zabeležena su imena i podaci o „voljnim i nevoljnim“ migrantima – onima koje su povoljni socijalni uslovi u međuratnom periodu, ili nepovoljne okolnosti ratnog izgnanstva, doveli u Kraljevo.¹⁶ Sudbine Slovenaca objedinjene su u zlohudom vremenu sa sudbinama ostalih talaca, zatvorenih u lokomotivskoj hali i streljanih u krugu Železničke radionice. U slučaju personalizacije podstaknute analizom istorijskih izvora, suočeni smo, međutim, i sa zamkama koje se tiču etničke pripadnosti – pritajeno usidrenim u specifičnim banovinskim teritorijalnim podelama predratne Jugoslavije i okupacionim promenama granica (Krejaković i dr. 2011). Među najmanje 2.194 civilne žrtve, čija su imena utvrđena istraživanjem izvora, pale u ratnom zločinu u oktobru 1941. godine, koji je brutalno promenio istoriju grada, strukturu njegovog stanovništva, ali pre svega razorio lične i porodične živote, streljano je 50 Slovenaca (Krejaković 2013). Podaci u izvorima, prema kojima je 21% ukupnih lagerskih žrtava obavljalo stručne poslove u *Fabrici aviona*, 31% u *Železničkoj radionici (Fabrika vagona)*, *Železničkoj ložionici* i u službama na železnici, odgovaraju i socijalnoj strukturi slovenačkih žrtava (Krejaković 2013). Samo nekolicina Slovenaca spasila se od streljanja koristeći slabosti birokratskog sistema nemačke Komande mesta i svoje znanje nemačkog jezika, a bar dvojici, Zmagu Hrenu i Matku Rotaru, uspelo je da pobegnu sa stratišta. Njihova sećanja su dragocena direktna svedočanstva o streljanju (*Kraljevo oktobra 1941 – kaziva-*

¹⁶ NMK, zbirka arhivalija: Spisak stradalih lica Žičkog sreza u vreme komunističkih nereda, Okružno načelstvo u Kraljevu, 28. maja 1942. (inv. br. 89). U provenijenciji ovog nadleštva (nadležnost nad više srezova, među kojima u Žičkom – Kraljevo sa širom okolinom), navedenim spiskom su objedinjeni svi prethodno dostavljeni spiskovi iz fabrika, škola, ustanova, koji beleže osnovne poimenične podatke o svojim ljudskim gubicima, sa podacima o nezaposlenim civilima koji su „streljani u lageru“, ili su stradali na druge načine.

nja preživelih 1966, 31–35; 88–92). Kako je najveći broj streljanih u oktobru 1941. godine bio starosti između 25 i 45 godina života, celovitu sliku civilnog stradanja u oktobru 1941. u Kraljevu upotpunjuju i posredni fragmenti zločina počinjenog protiv čovečnosti: porodice koje su izgubile hranitelje, ratna siročad, opustošena privreda...

Edo Gnuišek se je sa prstima obe ruke naslonio na staklo prozora i čuo sam kad je rekao: „Sine moj!“ Ja sam stojao na hodniku i čekao. I čuo sam kao što sam čuo već toliko puta dnevno. Čuo sam grmljenje mitraljeza i zatim pojedinačne pucnjeve. Tad sam mislio da će mi pući srce. Mnogo lakše, mnogo lakše bilo bi mi, ako bi ti meci prošli kroz moje telo. Dane, mesece, godine i godine nisam se mogao otarasiti te slike (Steinbücher 1988, 88).

Krah humanosti od 1941. godine, kada je – osim lagerskog – u skoro svim selima na kraljevačkom području postojao niz manjih stratišta, ispoljavao se i u godinama okupacije koje su usledile, pogadajući civile, a među njima i socijalno najugroženiji sloj – izbeglice. Slovenci su nemaštinu, strah od učestalih odmazdi okupacione svakodnevice, strepnju od racija i sprovođenja policijskog časa, volju da se uključe u akcije pokreta otpora, kao izbeglice sa „najdužim stažom“ među izgnanicima, podelili sa lokalnim stanovništvom.

Po izveštajima Komesarijata, od 1. marta 1942. godine, na teritoriji Kraljevačkog okruga, koji je obuhvatao široko područje (Kraljevo, Guča, Preljina, Ivanjica, Čačak), nalazilo se ukupno 3.013 izbeglica, među kojima 879 Slovenaca; u samom Kraljevu je do navedenog datuma zabeleženo ukupno 2.155 izgnanika, među kojima 168 Slovenaca (Hamović 1994, 484). Bekstvo ljudi iz grada intenzivirano je posle bombardovanja angloameričkih saveznika u leto 1944. godine, kada je u pogodenim objektima, mimo strateški utvrđenih ciljeva, poginuo i veliki broj civila. U najrazornijem bombardovanju Kraljeva, u noći 10/11. avgusta 1944. godine, oštećeno je krilo katoličke Crkve „Sv. Mihovila“ i porušen zvonik, a među žrtvama su bili i župnik Rudolf Mercilovšek i profesorka klavira Marijeta Karba (Steinbücher 1988, 203).

Prodor jedinica NOVJ u Srbiju, u čije su se borbene redove uključili i mnogi slovenački izgnanici, i velike borbe koje su usledile nisu dozvoljavali povratak izbeglicama u ranija prebivališta. Kada je oružje utihnulo, a izbeglištvo – eliminisanjem uzroka koji su do njega doveli – prestalo da postoji, mogućnost uposlenja zadržala je samo deo nekadašnjih slovenačkih izgnanika u Kraljevu.

Umesto zaključka

Spone koje su povratnike u Sloveniju, u godinama koje su usledile posle Drugog svetskog rata, vezivale sa mestom nekadašnjeg utočišta proizašle su iz vremena zajedničkih ratnih nevolja. Vozovi na relaciji nekadašnjih trasa izbegličkih transporta, nazivani *vozovima bratstva-jedinstva*, kao manifestacija zbratimljenih gradova u Srbiji i Sloveniji, uspostavljeni su na nekadašnjem sapatništvu, ljudskom senzibilitetu i sećanju, mnogo čvršće nego što su to predstavljali zahtevi aktuelne ideologizacije. Još uvek živi lični odnosi, kulturna i privredna saradnja između srpskih i slovenačkih gradova, ali i humani gest pomoći pri sanaciji posledica zemljotresa 2010. godine i pomoć ugroženima u poplavama u Srbiji 2014. godine, koju su Republika Slovenija i, posebno, grad Maribor uputili Kraljevu, nedvosmisleno ovo potvrđuju.

Tabela: Slovenci streljani u Lageru u Kraljevu 15–20. oktobra 1941. Izvor: NMK, baza podataka o žrtvama II svetskog rata

Prezime i ime	God. rođ.	Mesto rođenja	Zanimanje	Mesto zaposlenja
Arnšek Jože	1903.	Blanca	krojač	Fabrika aviona
Aleksič Anton	1908.	Središče, Murska Sobota	bravar	Žel. radionica
Batagelj Janez	1925.	Maribor	učenik	
Batagelj Pavel	1890.	Kranj/Sežana (?)	stolar	Žel. radionica
Čimerman Josip	1879.	Tržič	bravar	
Čížek Karlo	1909.	Sveti Jurij	stolar	Žel. radionica
Čuk Ernest	1920.	Šoštanj	električar	Fabrika aviona
Čuk Ludvig	1909.	Rača, Maribor	radnik	Fabrika aviona
Čebohin Albin	1905.	Divača	stolar	Žel. radionica
Fatur Stanislav	1904.	Trst	poslovođa	Žel. radionica
Gabrijelčič Ignac	1895.	Slovenska Gorica	zidar	Žel. radionica
Gniušek Borut	1921.	Maribor	tehničar	Fabrika aviona
Godar Štefan	1897.	Murska Sobota	zidar	
Grdina Anton	1892.	Movraž	zidar	Fabrika aviona
Godec Jožef	1913.	Poljčane		
Hibl Emil	1892.	Trst	poslovođa	Žel. radionica
Jenič/Janič Svetozar	1915.	Trst	bravar	Fabrika aviona
Jermol Alojz	1892.	Idrija	bravar	Fabrika aviona
Kartnik Ferdinand	1916.	Jesenice	bravar	Fabrika aviona
Kovačič Drago	1910.	Trst	činovnik	Žel. radionica
Kramberger Miroslav	1910.	Maribor	činovnik	Žel. radionica
Krlej Franc	1915.	Maribor	bravar	
Kunti Franc	1916.	Sežana	bravar	Žel. radionica

Prezime i ime	God. rođ.	Mesto rođenja	Zanimanje	Mesto zaposlenja
Lah Vasilij	1920.	Maribor	inženjer	Fabrika aviona
Lovrenčić Alojz	1896.	Ilirska Bistrica	činovnik	Žel. ložionica
Lorbek Alojz	1898.	Lenart	slovopisac	Žel. radionica
Margon Anton	1898.	Trnje	ložač	Žel. ložionica
Možina Valentin	1908.	Slavina	zidar	Žel. radionica
Novak Alojz	1904.	Ptuj	zidar	Fabrika aviona
Novak Josip	1903.	Ljubljana	bravar	Žel. radionica
Peneš Alojz	1906.	Celje	bravar	Fabrika aviona
Perhavec Florijan	1909.	Vipava	farbar	Žel. radionica
Perič Slavko	1910.	Opatje, Gorica	bravar	Fabrika aviona
Perper Vinko	1911.	Krško	vojni narednik	
Petrovič Franc	1920.	Dravograd	trg. pomoćnik	
Primožič Josip	1913.	Trst	radnik	Fabrika aviona
Ramšak Simon	1909.	Poljčane	probni pilot	Aerodrom Kraljevo
Rustja Josip	1902.	Ajdovščina	stolar	Žel. radionica
Stefančić Arnšak	1924.	Slovenska Gorica	radnik	Aerodrom
Stibil Franjo	1906.	Slovenska Gorica	stolar	
Štalekar Karel	1920.	Brno	strugar	Žel. radionica
Štekar Radko	1923.	Slap, Ajdovščina	limar	Fabrika aviona
Tretjak Ivan	1923.	Maribor	radnik	Fabrika aviona
Turk Franc	1920.	Škofja Loka	tehničar	Fabrika aviona
Vidmar Eduard	1906.	Godovići		
Vilfan Franc	1896.	Ljubljana	stolar	Žel. radionica
Virant Miroslav	1910.	Bohinjska Bela	činovnik	Služba pošte i telegrafa
Zorko Alojzij (Slavko)	1920.	Slovenska Gorica	radnik	Žel. radionica
Zupančić Feliks (Srećko)	1907.	Žužemberk	bravar	Žel. ložionica
Žvab Vinko	1915.	Vrhovlje	strugar	Fabrika aviona

Izvori:

Grad Kraljevo, Odeljenje matične službe: *Protokoli umrlih Srpske pravoslavne crkve (1933 – 1948)*; *Matice pokojnih*, Rimokatoličkog župskog ureda crkve Sv. *Mihovila* u Kraljevu (1934 – 1946).

Istorijski arhiv Kraljevo, fond: *Opština kraljevska 1918 – 1941*; *Skupština sreza Kraljevo (1944 – 1967)*

Narodni muzej Kraljevo, zbirke: *arhivalije i predmeti streljanih u lageru; plakati, leci; realije i memorijalni predmeti (1941 – 1944)*.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut JNA Beograd, tom 1, knj.2, 1949; tom VI, knj.1, 1952.

Literatura

- Borba. 1961. Dirljivi susreti starih prijatelja. *Borba* (Beograd) 243, 19. septembar : 5.
- Dimić, Ljubodrag. 1994. Istoriografija i ideologija – jugoslovensko iskustvo 1945–1955. *Godišnjak za društvenu istoriju*1(1) : 35 – 54.
- Glišić, Venceslav. 1970. *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941 – 1944*. Beograd : Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije.
- Hamović, Miloš.1994. *Izbjegništvo u Bosni i Hercegovini (1941 – 1945)*. Beograd : Biblioteka posebnih izdanja.
- Janićijević, Dušan. 1999. *Dobrovoljni rad omladine Kraljeva 1945 – 1999*. Kraljevo : Društvo akcijaša „Ibar“.
- Jončić, Koča. 1971. *Kraljevački oktobar 1941*. Beograd : Ekonomska politika i KPZ.
- Jovanović, Zoran M. 2015. *Istorija kraljevačke župe Sv. Mihaela Arkanđela – verna slika naše istorije*. Beograd : Beogradska nadbiskupija.
- Kraljevo oktobra 1941 – kazivanja preživelih*.1966. Kraljevo : Opštinski odbor SSRNS.
- Kraljevo oktobra 1941*. 2003. Zbornik radova sa okruglog stola (15 – 16. 10 2001). Kraljevo : NMK.
- Krejaković, Silvija. 2009. Slovenci izbeglice u Kraljevu u vreme okupacije (1941 – 1944). *Naša prošlost* 10 : 139 – 155.
- Krejaković, Silvija i Urška Strle.2011. Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu. *Dvedomovini / TwoHomelands* 33 : 73 – 88.
- Krejaković, Silvija. 2013. *Identiteti žrtava streljanih u Kraljevu oktobra 1941*. Beograd : Muzej žrtava genocida.
- Krejaković, Silvija i Suzana Novčić. 2015. *Kultura sećanja – Ko ne pamti iznova proživljava : katalog izložbe*. Kraljevo : Narodni muzej.
- Manoschek, Walter. 1993. „Serbien ist judenfrei“ – *Militarische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*. Munchen : R. Oldenbourg Verlag.
- Marinković, Radovan M. i Miroslav Mile Mojsilović.1978. *Svedočanstva / Pričevanja*. Čačak : Čačanski glas.
- Milošević, Slobodan D.*1981.*Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije (1941–1945)*. Beograd : Institut za savremenu istoriju.
- Pavlović, Mirjana. 2016. Od bratstva i jedinstva do prijateljstva za nova vremena : Maribor – Kraljevo. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 64 (1) : 51 – 65.
- Petranović, Branko. 1992. *Srbija u II svetskom ratu (1939–1945)*. Beograd : Vojnoizdavački i novinski centar.
- Radović, Radmila i Jasminka Marković. 2016. „Voz bratstvo–jedinstvo“ *Maribor – Kraljevo (1961 – 1989)* : katalog izložbe. Kraljevo : Istorijski arhiv.

- Simić, Mihailo. 1983. *Kraljevo oktobra 1941: svedočenja i sećanja*. Beograd : Srpska književna zadruga.
- Steinbücher, Rudi. 1988. *Oj, zdaj gremo. Slovenski izgnanci v Kraljevu*. Ljubljana : Založba Borec.
- Stanojević, Vladica. 1991. Prijateljstvo u plamenu. *Ibarske novosti* (Kraljevo) 4.7 : 1.
- Virijević, Vladan. 2006. *Kraljevo, grad u Srbiji (1918–1941)*. Kraljevo : NMK : IAK.

Silvija Krejaković
 Narodni muzej Kraljevo
 Srbija
 silvija.krejakovic@gmail.com

ODMEV VOJNE TRAVME: NA DOLGIH PROGAM MED MARIBOROM IN KRALJEVIM

V članku so analizirane korelacije med Mariborom in Kraljevim, ki so se v preteklosti vzpostavile na medčloveških odnosih. Tekst spremlja genezo teh odnosov, od migracij Slovencev, ki so svoje prebivališče v medvojnem obdobju ali begunsko zatočišče med drugo svetovno vojno našli na področju Kraljeva, do odmeva travmatične preteklosti prek povojnih manifestacij: »Povelja« o bratstvu Maribora in Kraljeva, vlakov »Bratstva in edinstva« in memorialov v Spominskem parku v Kraljevu. Poudarek je na vzorcih kolektivnih prisilnih migracij, z osredotočanjem na v času okupacije socialno in družbeno najbolj ogrožen demografski sloj. To so bile žrtve vojnih aspiracij in odločitev sil moči, na katere niso mogle vplivati, vendar so zaradi njih izgubile bližnje, dom, imetje, status. Slovenski begunci so s prebivalci Kraljeva in njegove okolice, med katerimi so bili tudi njihovi sonarodnjaki, s predvojnimi strokovnjaki in uradniki mestnih tovarn ter železniškega vozlišča delile okupacijske muke – življenje v pomanjkanju in strah pred nasilno smrtjo na hišnem pragu ali v množičnih maščevanjih, med katerimi so se najbolj pogubna vršila v taborišču Kraljevo, v oktobru leta 1941. Poudarjeni zasebni, družinski fragmenti so v kolektivni podobi skupne travmatične preteklosti obravnavani tudi prek refleksij kasnejših odnosov med ljudmi z dveh oddaljenih geografskih področij.

Ključne besede: migracije, vlaki, druga svetovna vojna, Slovenija, begunci, Kraljevo, streljanje, taborišče

Silvija Krejaković
National Museum, Kraljevo
Serbia
silvija.krejakovic@gmail.com

THE ECHOES OF WAR TRAUMA: ALONG THE LONG TRAIN TRACKS BETWEEN MARIBOR AND KRALJEVO

The paper analyzes the links between Maribor and Kraljevo that are based on interpersonal relations in the past. The study tracks the genesis of these relations, from the migrations of Slovenians who found their home (in the interwar period) or a refugee shelter (in World War II) in the Kraljevo region, to the echoes of the traumatic past in post-war cultural events: the Maribor-Kraljevo Twinning Charter, the Brotherhood-and-Unity trains, the memorials at the Memorial Park in Kraljevo. It highlights the causes of collective forced migrations and focuses on what was the socially most vulnerable demographic stratum during the Nazi occupation. These were the victims of the wartime aspirations and decisions of the forces of power, beyond the victims' influence, due to which they lost their loved ones, their homes, their property, their status. Slovenian refugees shared the hardship that accompanied the occupation – the life in poverty and the fear of being killed at their doorstep or during the acts of mass retaliation, the deadliest of which was the one at the local rolling-stock factory, in October 1941 – with the inhabitants of Kraljevo and the surrounding areas, including their compatriots, pre-war trained workers and clerks at the factories in Kraljevo and the railroad hub. The highlighted personal, family fragments in the collective image of a shared traumatic past are also analyzed through their reflections in later relationships between people in two distant regions.

Keywords: migrations, trains, World War II, Slovenia, refugees, Kraljevo, shooting, rolling-stock factory

Vesna Bižić-Omčikus

Etnografski muzej u Beogradu
Srbija

vesna.omcikus@etnografskimuzej.rs

DOI: <https://doi.org/10.18485/slovenika.2017.3.1.6>

UDK: 069.02:39(497.11)

069.02:39(497.4)

316.7(497.4:497.11)

Stručni rad

Srbija u SEM-u, Slovenija u EM-u

Sažetak

U tekstu *Srbija u SEM-u, Slovenija u EM-u* objašnjene su migracije predmeta iz Srbije, onih koji se nalaze u Slovenskom etnografskom muzeju u Ljubljani, kao i predmeta iz Slovenije koji se nalaze u Etnografskom muzeju u Beogradu. Kao i ljudi, i predmeti su se zajedno sa svojim vlasnicima selili u razne krajeve Evrope i sveta, pa tako i iz Slovenije u Srbiju i iz Srbije u Sloveniju. Došavši u novu sredinu, oni su od privatnog vlasništva, putem poklona ili otkupa, postajali deo muzejskih zbirki, odnosno, kulturna dobra dostupna javnosti. Kretanjem predmeta prožimale su se kulture naroda koji su ih izradili, a ulaskom u muzeje su ti predmeti postali predstavnici svojih kultura i naroda u novim sredinama.

Ključne reči: Srbija, Slovenija, Etnografski muzej u Beogradu, Slovenski etnografski muzej, etnografska kulturna dobra, predmeti

Uvod

Od nastanka sveta ljudi putuju, napuštaju mesta svog rođenja, sele se u krajeve gde im se čini da će im život biti udobniji, lakši, lepši ili bolji. Razlozi selidbe mogu biti poslovne ili lične prirode. Napuštajući jedno mesto radi odlaska u drugo, zajedno sa ljudima odlaze i stvari koje su im potrebne ili drage. U nekom trenutku vlasnici ili naslednici požele da se odvoje od tih predmeta, ali tako što ih poklone muzejima, ili ih pak muzeji otkupe. Na taj način oni postaju dostupni stručnjacima za istraživanje, a široj javnosti – za upoznavanje s kulturom naroda iz koga su potekli i sredine iz koje su došli.

Takav je slučaj i sa predmetima srpskog porekla koji se nalaze u Slovenskom etnografskom muzeju u Ljubljani, a i sa predmetima slovenačkog porekla koji se nalaze u Etnografskom muzeju u Beogradu. Preseljenja etnografskih kulturnih dobara iz navedenih

područja počela su dvadesetih godina XX veka, kada su postojali intenzivna saradnja i prijateljstvo prvog upravnika Etnografskog muzeja u Beogradu dr Sime Trojanovića i prvog upravnika Slovenskog etnografskog muzeja dr Nika Zupaniča. U manjem obimu, ova kulturna prožimanja nastavila su se tridesetih i šezdesetih godina XX veka, da bi prestala krajem XX veka. Međutim, iako je saradnja ova dva muzeja bila zastala, ona se nastavila u XXI veku: u periodu od 4. do 30. jula 2017. godine Slovenski etnografski muzej gostovao je u Etnografskom muzeju u Beogradu sa izložbom „Dr Niko Zupanič, kosmopolita iz Bele Krajine“.

„Srbija“ u Slovenskom Etnografskom muzeju u Ljubljani

U Ljubljani, u Slovenskom etnografskom muzeju postoji zbirka etnografskih predmeta poreklom iz Srbije, od kojih najveći broj potiče iz vremena kada je dr Sima Trojanović bio upravnik Etnografskog muzeja u Beogradu. Naime, pre nego što je postao upravnik Muzeja, Sima Trojanović je u Minhenu, u okviru svojih specijalističkih studija iz muzeologije, pohađao i predavanja iz fizičke antropologije, koju je studirao Niko Zupanič. Prijateljstvo nastalo 1898. godine razlog je što je dr Niko Zupanič jedan period svog života i rada proveo u Etnografskom muzeju u Beogradu (Bižić-Omčikus, 2003). Verujući u potrebu uključivanja (fizičke) antropologije u rad Etnografskog muzeja, Sima Trojanović je omogućio svom kolegi da započne rad u okviru ove naučne oblasti. Rešenjem Ministarstva Prosvete Kraljevine Srbije od 30. jula 1913. godine, Niko Zupanič je postavljen za kustosa Etnografskog muzeja, sa naročitim zadatkom da se posveti „u prvom redu merenju živog i mrtvog materijala ranijih i današnjih stanovnika Srpske države i onih oblasti u kojima naš narod živi“.¹

Niko Zupanič je radio kao kustos u antropološko-paleontološkom odeljenju Etnografskog muzeja u Beogradu od 1913. do 1921. godine. U Ljubljani se preselio da bi postavio etnološke i antropološke kriterijume za delovanje Etnografskog Inštituta, koji je osnovan upravo 1921. godine. Po formiranju Kraljevog etnografskog muzeja u Ljubljani g. 1923, kasnije nazvanog Etnografski muzej u Ljubljani, a danas – Slovenski etnografski muzej (SEM), postavljen je za njegovog prvog upravnika. Odlazeći iz Beograda, poneo je predmete koje je nabavljao u Srbiji, a najviše u Šapcu, rodnom mestu Sime Trojanovića. Poneo je i staklene negative snimaka sa svojih putovanja po Srbiji, koji se od tada nalaze u Dokumentaciji Slovenskog etnografskog muzeja.

¹ Arhiv Narodnog muzeja, br. 233.

Niko Zupanić (prvi sleva) s prijateljima kod Kule Nebojše u Beogradu, 1913. godina.
(Dokumentacija SEM)

Fotografija koju je Niko Zupanić snimio putujući po Srbiji. (Dokumentacija SEM)

Od srpskih kulturnih dobara, osim predmeta nabavljenih posredstvom dr Nika Zupaniča, u SEM-u se nalazi i zbirka keramike iz Pirota (27 predmeta), koju je SEM otkupio na Ljubljanskom velesajmu 1932. godine, kao i predmeti koje su različiti kolekcionari prodavali Muzeju. U Knjigu ulaza muzejskih predmeta za godine od 1965. do 1976, s datumom 18. avgust 1968, upisano je da je Dragutin M. Đorđević, sveštenik iz Leskovca, prodao Muzeju sedam maski „koruba“, četiri maske „lejka“ i šest sablji s koricama.

SEM poseduje ukupno 185 predmeta srpskog porekla, među kojima su i delovi narodnih nošnji i nakita iz Šumadije i Šapca, iz okoline Peći i iz Gračanice. Pretpostavlja se da ih je nabavio Niko Zupanič putujući sa Simom Trojanovićem po Srbiji.

Predmeti su dobro obezbeđeni; nalaze se u metalnim ormanima, zaštićeni od provale, štetnih isparenja, vlage, požara. U podzemnim prostorijama, gde je smešten kompletan muzejski depo, održava se temperatura vazduha od 19°C i vlažnost od 45% do 55%, i preduzete su znatne mere preventivne zaštite.

Etnografska dobra srpskog porekla u vlasništvu Slovenskog etnografskog muzeja u Ljubljani pregledana su i dokumentovana u okviru autorskog projekta „U potrazi za rasutim srpskim etnografskim blagom / Srpska etnografska dobra u rasejanju“ oktobra 2008. godine, zahvaljujući razumevanju i materijalnoj podršci Ministarstva za dijasporu Republike Srbije (Bižić-Omčikus 2009, 331).

„Slovenija“ u Etnografskom muzeju u Beogradu

U Etnografskom muzeju u Beogradu čuva se 246 predmeta poreklom iz Slovenije. Svi ovi predmeti potiču iz Gorenjske (29), Dolenjske (14), Bele Krajine (11), Štajerske (2), iz nekadašnje Kranjske (1)² i iz nepoznatih mesta u Sloveniji (189).

Različiti su načini na koje je Etnografski muzej u Beogradu nabavljao predmete iz Slovenije. Najčešće su bili otkupljivani, ali poneki je dobijen i na poklon. Prema podacima koji se čuvaju u Etnografskom muzeju u Beogradu, prvi otkupljeni predmet iz Slovenije je kutija za palidrvca (inv. broj 9102), koju je nabavio prvi upravnik Etnografskog muzeja dr Sima Trojanović 1906. godine. Zatim su on i njegov saradnik Nikola Zega kasnijih godina otkupili još nekoliko predmeta, da bi novi veći otkupi, i to uskršnjih jaja (27 primeraka),

²Kranjski istorijski pejzaž obuhvatao je tri današnje slovenačke pokrajine – Gorenjsku, Dolenjsku, Notranjsku, kao i delove primorske regije.

Uskršnja jaja iz Srbije,
nabavio N. Zupanić 1918. godine.
(Foto: Vesna Bižić-Omčikus, 2008. godina)

Delovi narodne nošnje iz Srbije u zbirci
Slovenskog etnografskog muzeja.
(Foto: Vesna Bižić-Omčikus, 2008. godina)

Haljina (EM, inv. broj 42056)

Pregača (EM, inv. broj 42057)

Zubun (EM, inv. broj 42038)

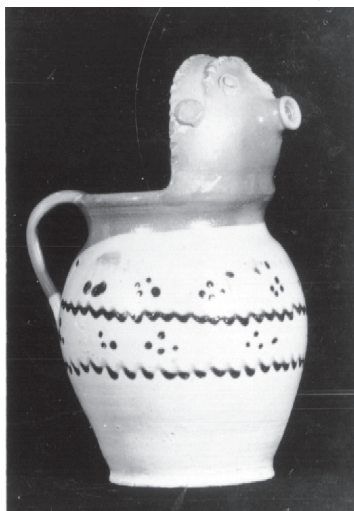

Pregača (EM, inv. broj 33323)

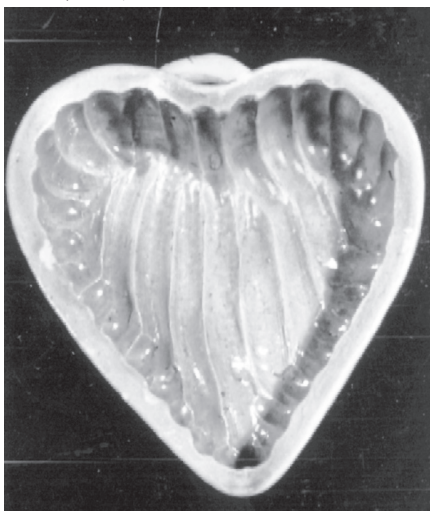
usledili 1924. i 1928. godine. U to vreme je Borivoje Drobnjaković, tadašnji direktor Muzeja, otkupio 30 različitih predmeta, uglavnom iz Maribora i Metlike.

Sv. Jurij – Izradio „lončar“ Polde Bojc iz Dolenje Vasi 1968. godine.
(EM, inv. broj 9846)

Bokal Sova – Izradio Leopold Kržan iz Novog Mesta 1968. godine.
(EM, inv. broj 9853)

Modla Srce – Izradio Adolf Hašaj iz Murske Sobote 1968. godine.
(EM, inv. broj 9856)

Etnografska kulturna dobra poreklom iz Slovenije svrstana su u zbirke: *Narodne nošnje Slovenije, Vez i čipka, Nakit, Keramika, Predmeti uz običaje, Narodna znanja i verovanja, Pokućstvo, Posuđe, Zemljoradnja, Voćarstvo i vinogradarstvo i Tekstilne sprave i pomagala.*

Najveći broj predmeta pripada zbirci keramike: bokali, ćupovi, testije, činije, različite figure i modle, njih ukupno osamdeset četiri. Keramika je otkupljena šezdesetih godina XX veka, na Sajmu lončarstva koji je 30. maja 1968. godine organizovao Etnografski muzej u Ljubljani. U dokumentaciji Etnografskog muzeja u Beogradu zabeležena su i imena majstora, odnosno prodavaca.

U Etnografskom muzeju u Beogradu, druga po brojnosti predmeta iz Slovenije je zbirka pod nazivom *Narodne nošnje Slovenije*. Sastoji se od 54 odevna predmeta, koji su izrađivani od 30-ih godina XIX veka do prve polovine XX veka. Osim pojedinačnih delova, postoje tri kompleta ženske nošnje iz mesta Rateče, Moste i Ziljska Dolina. U saradnji sa Slovenskim etnografskim muzejom, 1983. godine su u Etnografskom muzeju u Beogradu izrađene rekonstrukcije tri kompleta ženske nošnje iz Rateče i Bele Krajine, kao i muškog kompleta letnje nošnje iz Bele Krajine (Šarac-Momčilović 2012, 244).

Najstariji predmeti u ovoj zbirci – haljina (EM, inv. broj 42056) i pregača (EM, inv. broj 42057), otkupljeni 1931. godine od prof. Bohinjca iz Ljubljane, potiču iz prve polovine XIX veka.

Većina predmeta je iz druge polovine istog veka. Uglavnom su nošeni u svečanim prilikama – pri odlasku u crkvu, na venčanja, ili u posete. Najveći broj (49) pripada kulturi odevanja stanovništva slovenačke nacionalnosti i katoličke veroispovesti, dok su pet predmeta (zubun, pregača i tri kape) izradili pripadnici srpske nacionalnosti i pravoslavne veroispovesti iz mesta Bojanci i Otok u Beloj Krajini.³

Nošnje iz ove zbirke prikazivale su narodnu kulturu Slovenije na dve stalne izložbe Etnografskog muzeja u Beogradu: „Umetnost naroda Jugoslavije“ (od 1961. do 1976.) i „Narodne nošnje Jugoslavije“ (od 1976. do 1984.)⁴, a gostovale su u Australiji 1988. godine, u okviru posebno pripremljene izložbe „Narodne nošnje Jugoslavije“.⁵

Zbog svoje autentičnosti, načina izrade, starosti, ali i očuvanosti, zubun i pregača iz Bele Krajine svrstani su u grupu predmeta najviše – A kategorije.

Zubun iz nepoznatog mesta u Beloj Krajini, koji je nabavio Sima Trojanović 1913. godine, od crnog je sukna, bez rukava, dužine do ispod kolena, otvoren spreda celom dužinom, krojen od jedne po-

³ Podaci o predmetima preuzeti su iz Centralnog registra predmeta Etnografskog muzeja u Beogradu.

⁴ Jasna Bjeladinović-Jerčić, *Narodne nošnje Jugoslavije*, Etnografski muzej, Beograd 1976.

⁵ Tatjana Zec, *Narodne nošnje Jugoslavije*, katalog izložbe, Vologong 1988.

le presavijene na ramenima, i proširen bočnim klinovima od struka naniže. Ukrašen je duž svih rubova i po klinovima aplikacijama zlatnog i srebrnog širiti i gajtana, zelenog vunenog gajtana, trakama i komadićima crvene, zelene i modre čoje, složene u šire trake i vezene raznobojnim svilenim koncem (belim, žutom, smeđim, zelenim, plavim). Ornamentika je geometrijska – cik-cak, trouglovi složeni u kvadrate. Činio je deo svečane nošnje. (EM, inv. broj 42038)

Pregača iz Črnomlja, nabavljena 1910. Izrađena je od vune mrke boje, sa poprečnim paralenim prugama izvedenim u tkanju. Izdvajaju se četiri pojasa sa stilizovanim geometrijskim šarama, crvene, modre i bele boje. Između njih su paralelne uže pruge od modre, bele i žute vune. Na bočnim ivicama su aplikacije (u nekoliko redova) od crvene, mrke i zelene čoje, sa stilizovanim biljnim i geometrijskim motivima, izvezenim raznobojnim pamučnim koncem (žute, plave, smeđe i bele boje). Ivice su ukrašene resama od mrke, zelene, crvene i plave vune. (EM, inv. broj 33323)

Zaključak

Prisustvo predmeta jednog naroda u muzejima izvan države nastanka ukazuje na kulturne veze koje su se u prošlosti uspostavljale i negovale, a često su bile i odraz ličnog prijateljstva, s obzirom na to da nabavke nisu bile planirane, a istraživanja sistematski organizovana.

U novoj sredini, ovi muzejski predmeti dobili su novi život, postali su svojevrsni ambasadori kulture svog naroda. Ukoliko su institucionalni kontakti prestali, ti predmeti su ostajali kao zametak za obnavljanje saradnje.

U vremenu u kome živimo, s vrlo razvijenim tehničkim, tehnološkim mogućnostima i brzom razmenom informacija, čini se da više nije ni važno gde će se etnografsko blago čuvati. U zemlji matici, iz koje su predmeti izneseni, nužno je da postoji iscrpna dokumentacija o nasleđu u dijaspori, o njegovom stanju očuvanosti, o preventivnim i tehničkim merama zaštite koje se preduzimaju da bi kulturno dobro nastavilo sa svojim životom izvan zemlje porekla. Etnografska baština u dijaspori predstavlja neku vrstu istorijske niti koja povezuje kulture evropskih naroda, i zahvaljujući njoj, postoji mogućnost da se na početku XXI veka rekonstruišu događaji iz dalje prošlosti. Stoga je svaki podatak o nasleđu u rasejanju važan i za sadašnje, ali i za buduće istraživače narodne kulture i nacionalnog identiteta.

Arhivska građa

Arhiv Narodnog muzeja. Rešenje Ministarstva Prosvete Kraljevine Srbije od 30. jula 1913, br. 233.

Literatura

Bižić-Omčikus, Vesna. 2002. „Dr Sima Trojanović – život i rad“. U *Na početku: dr Sima Trojanović, istraživač, naučnik i prvi čuvar Etnografskog muzeja*, ur. Vesna Bižić-Omčikus, 7 – 82. Beograd : Etnografski muzej Srbije.

Bižić-Omčikus, Vesna. 2003. Niko Županić v Etnografskem muzeju v Beogradu. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 13 (64) : 273 – 283.

Bižić-Omčikus, Vesna. 2009. Etnografski materijal poreklom iz Srbije u Slovenskom etnografskom muzeju u Ljubljani. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 73 : 327 – 333.

Bjeladinović-Jergić, Jasna. 1976. *Narodne nošnje Jugoslavije*. Beograd : Etnografski muzej.

Zec, Tatjana. 1988. *Narodne nošnje Jugoslavije*, katalog izložbe.

Šarac-Momčilović, Vera. 2012. Zbirka narodnih nošnji Republike Slovenije u Etnografskom muzeju u Beogradu. *Glasnik Etnografskog muzeja* 76 : 243 – 260.

Vesna Bižić-Omčikus
Etnografski muzej v Beogradu
Srbija
vesna.omcikus@etnografskimuzej.rs

SRBIJA V SEM-U, SLOVENIJA V EM-U

V tekstu Srbija v SEM-u, Slovenija v EM-u so pojasnjene migracije predmetov iz Srbije, ki se danes nahajajo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, kot tudi predmetov iz Slovenije, ki se nahajajo v Etnografskem muzeju v Beogradu. Enako kot ljudje so se tudi predmeti skupaj s svojimi lastniki selili v razne kraje Evrope in sveta, tako tudi iz Slovenije v Srbijo in iz Srbije v Slovenijo. Ko so prispeli v novo okolje, so iz zasebne lastnine prek daril ali odkupov postajali del muzejskih zbirk oziroma kulturne dobrine, dostopne javnosti. S premikanjem predmetov so se medsebojno prežemale kulture narodov, ki so jih izdelali, z uvrstitvijo v muzeje pa so ti predmeti postali predstavniki svojih kultur in narodov v novem okolju.

Ključne besede: Srbija, Slovenija, Etnografski muzej v Beogradu, Slovenski etnografski muzej, etnografske kulturne dobrine, predmeti

Vesna Bižić-Omčikus
Ethnographic Museum in Belgrade
Serbia
vesna.omcikus@etnografskimuzej.rs

SERBIA IN THE SEM, SLOVENIA IN THE EM

The text Serbia in the SEM, Slovenia in the EM explains the migrations of objects from Serbia that are presently part of the collections of the Slovenian Ethnographic Museum (Ljubljana), as well the migration of objects from Slovenia that are currently held by the Ethnographic Museum in Belgrade. Just like people, the items moved, together with their owners, to various parts of Europe and the world, and they also moved from Slovenia to Serbia and vice versa. In the new environment, through gifts and purchase, they passed from the hands of private owners to museum collections, i.e. they became publicly available cultural assets. Through migration of objects the cultures of the nations who created them permeated each other, and by becoming part of museum collections these objects became representatives of their cultures and nations in new environments.

Keywords: Serbia, Slovenia, Ethnographic Museum in Belgrade, Slovenian Ethnographic Museum, ethnographic cultural assets, objects

(((

Varia

Varia

Cvetka Hedžet Tóth

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Slovenija

cvetka.toth@ff.uni-lj.si

UDK: 32:929 Вратуша А.

Znanstvena razprava

Domoljubje in svetovljanstvo

»Jugoslavija, i kraljevina i komunistička, uvek je bila trn u oku velikih sila.« (Vratuša, 2016)

»Socialna država se kar naprej klesti. Posameznik, katerega blaginja je odvisna le od lastnega dela, je vse bolj prepuščen samemu sebi. Zaradi izkoriščevalskega kapitalističnega družbenega sistema, ko si državo jemljeta v zakup odtujeni finančni kapital in egoizem partitokracije, se je v državi zaprlo na tisoče podjetij in preko sto tisoč delavcev je izgubilo delo. Pod pragom revščine živi že okrog ena četrtnina prebivalstva.« (Vratuša, 2015)

»Slovenija kot socialistična republika je imela več samostojnosti in samozaupanja kot današnja država. Razvijala se je zelo decentralizirano. Veliko bolj kot danes. V drugi polovici sedemdesetih let je bila uzakonjena ekonomska politika policentričnega razvoja. Delo je prišlo tja, kjer je bila delovna sila. Če danes omeniš policentrični razvoj, naletiš na sarkazme. Meni se še vedno zdi, da mora delo priti tja, kjer ljudje živijo. S tem imaš več razvoja, in mislim, da tudi več demokracije. Za demokracijo potrebuješ samozavest ljudi in zavzemanje za lastno bodočnost.« (Vratuša, 2013)

Nedavno preminuli akademik dr. Anton Vratuša – Slavečki Vran (21. februar 1915 – 30. julij 2017) je s svojim življenjem nam, ki smo z njim sodelovali, posredoval med drugim izjemno vrednoto, namreč kako delati za dobro skupnosti in hkrati nikomur biti hlapec, ob tem pa negovati domoljubje in svetovljanstvo. Nekaj simbolnega bi navedla iz Vratuševega več kot stoletnega življenja. Kot otrok je Vran – s tem imenom se je Vratuša podpisoval pod svoje črtice in novele – poslušal petje goloba, *gugutke*, in mater vprašal, kaj ta ptica poje. Pa mu je odgovorila: »Znaš ka: pod pudon sidín, postržnjek ladin, srmaki ga dan, bogaci pa nej!« (Just 2010, 8) To je Vranova prazračetna etična misel, ki ga je spremljala vse njegovo življenje. Skratka: revnemu *da* – bogatemu *ne*. S tem zarežeš v pravico in trajno neguješ solidarnost.

Kot desetletni fantiček se je odločil, da bo študiral jezike, kajti samo kak kilometer zahodno in vzhodno od njegove domačije so govorili na eni strani nemško, na drugi madžarsko, in ne enih in ne drugih ni razumel. Želel pa je, da bi ga ljudje razumeli in on njih. Ta njegova odločitev – »jeziki bodo« – kaže na njegovo značajsko nagnjenost in usposobljenost za komuniciranje z ljudmi. Glede domoljubja omenja svoje mladostno in »tesno prijateljstvo z Josipom Hedžetom (1915–1943)« (Munda 2015, 19), pozneje diplomiranim inženirjem montanistike, ki je bil istih let kot on, le da je bil v šoli štiri leta pred Vranom, ki se je med svojimi mlajšimi sošolci zaradi tega počutil malo nelagodno (Vratuša - Slavečki Vran 1935, 3). Pred Hedžetovo rojstno hišo na Razkrižju je še danes lep, velik spomenik z napisom: »V tej hiši so se sestajali nosilci upora NOB za Pomurje. 1. sestanek je bil 22. 5. 1941.« Naj neskomno povem, da je to tudi moja rojstna hiša.

Zaupanje vase in samospoštovanje je značilno za Vratuševo zgodnje oblikovanje, zato ni dosti spraševal, pravzaprav nikogar, samo opazoval je. Hedžet ga je tako navdušil, da je Vran trajno upošteval njegove odgovore, celo tako, da je v tem mladostnem srečevanju druga najpomembnejša simbolna gesta. Na vprašanje, kaj je domovina, mu je Hedžet pojasnil, da je to najprej mati, ki se je kot otrok držiš za krilo, nato vsa družina in njeni člani, ko shodiš, pa se domovina širi tja, do koder greš – sčasoma je to cel svet. V dokumentiranih pogovorih je Vratuša večkrat omenjal, da se je lahko vsepovsod v svetu počutil doma, ker je negoval vrednoto svetovljanstva.

V pogovoru z Vranom smo čutili stoičnost, zbranost in neverjetno pripravljenost, da posluša in upošteva naše mnjenje, tudi takšno, ki ni bilo docela v soglasju z njegovim. Vsakemu intelektualcu je bil zgled tega, kaj pomeni obvladovati lastno čustvenost in kot osebnost učinkovati poduhovljeno, umirjeno. Opazoval je svet okrog sebe in otepanje prekmurskega človeka z revščino, toda sezonsko delo ni bilo samo »s trebuhom za kruhom«, ampak vir nastajanja svetovljanstva, kajti če si le malo angažiral pamet, si se lahko naučil marsikaj zgledega od drugod. Z odprto glavo je treba hoditi skozi življenje, v svet »po beli, veliki cesti« in ta se sčasoma samo širi. Njegova ni bila vedno prijetna, nasprotno: ko se je Vran znašel v italijanskem koncentracijskem taborišču v najbolj neugodnih in težkih razmerah, v mrazu, lakoti, ko so ljudje okrog njega umirali, je prosil stražarja za italijansko slovnico, da se je učil italijanskega jezika – in naučil se ga je.

Po maturi, ki je zanj pomenila soočenje s svobodo in izbiro, je v črtici *Valeta* v reviji *Mladi Prekmurec* leta 1938 zapisal, da je »sreča in blagor v samospoznanju in delu za skupnost« (Vratuša - Vran 1938–1939, 17), skratka, osebna etična popolnost in pravičnost v enem, kar je zanj pomenilo delati za skupnost in nikomur biti hlapec. V prispevku z naslovom *Slovenstvo prekmurskih pisateljev* za takratno prekmursko književnost ugotavlja, da njeni pisci ustvarjajo »iz volje do življenja in

samozavesti« (Vratuša 1939, 149), kajti vse je onaravljeno, domala zakoreninjeno v domači zemlji in njeni skupnosti, ki mora preživeti mimo vseh političnih usmeritev. V krajši črtici z naslovom je govor o človeku, ki je »zarezal v pravico« (Vratuša - Vran 1940a, 16) v prispevku *Misli o kritiku in kritiki* govori o tem, »da kritik presoja, tolmači in uči«, tako subjektivno kot objektivno in poudarja, da idealna subjektivna kritika ni dosegljiva, »kakor so nedosegljivi pravi ideali sploh: ko ga dosežeš, ni več ideal« (Vratuša - Vran 1940b, 85).

Tisto najbolj objektivno v različnih nazorih je predvsem »globoko dojeta in doživeta objektivna resnica vsega življenja«, hkrati s tem pa isto leto kritično ugotavlja: »Današnje subjektivne kritike, nastale iz tega ali onega svetovnega nazora, so ozkosrčne in nestrpne, da se jim ni mogoče približati z drugimi merili kakor s takimi, s kakršnimi so bile same merjene in izmerjene« (Vratuša - Vran 1940b, 85). Življenje ostaja zunaj (Kmecl 2015, 243–256). Katehetova pripoved o preklinjanju ga je spremljala kot nekaj etičnega, kajti če se človek na vožnji z vozom navkreber večkrat spotakne ob isti kamen in pri tem grdo preklinja, je najbolje ta kamen umakniti s ceste, na skrivaj, in Vran je to storil. Pri naslednji vožnji voznik ni več klel, ni bilo potrebe.

Samo strinjati se je treba z ugotovitvijo akademika Matjaža Kmecla, da je treba izraziti »obžalovanje, da je Vratuševo literarnoraziskovalno delo ostalo torzo ter da sta ga začetek vojne in okupacija Slovenije surovo presekala, njega pa z vso generacijo vred nasilno pahnila v popolnoma drug svet. Ni pa nikoli skrival, da mu je ob vseh družbenopolitičnih dejavnostih, ki si jih poslej ni nalagal malo in niso bile najmanj ugledne, literatura ter ukvarjanje z njo ostajalo predmet globoke nostalgije« (Kmecl 2015, 254).

Šolanje in njegovo študijsko bivanje v Ljubljani nam danes, ko se kapitalizem vedno bolj kaže v svoji pravi podobi in ko vsak dan bolj izginja organizirana solidarnost, pomaga razumeti, kaj pomeni, če je človekova potreba po izobraževanju (in pravica do izobrazbe) iz socialno-solidarnostne kategorije spremenjena v ekonomsko kategorijo; recimo: toliko zdravja, sociale, izobrazbe boš imel, kolikor denarja imaš. Ko je šel v šole, je staršem obljubil, da ju ne bo nič stalo. Vran se je v času študija sam finančno vzdrževal z inštrukcijami; ena ura takrat je stala 4 dinarje, in povrh je bil odličnjak. Zelo hudo mu je bilo, ko je pozneje izvedel, da je profesor latinščine »svoje dijake ovajal Italijanom, zaradi česar so nekatere vrgli s šole, nekatere pa poslali v koncentracijska taborišča« (Just 2010, 12). Večina se jih od tam ni vrnila.

Po maturi je šel za devet mesecev prostovoljno na služenje vojaškega roka in se izobrazil v vojaških veščinah, kar mu je pozneje v vojni zelo koristilo, celo tako, da je lahko druge učil, kako se ravna z orožjem. Vendar nič pri njem ni potekalo na škodo študija. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je študiral pod A slavistiko, pod B pa literarno zgodovino, v nekaj mesecih je opravil vse izpite za dva letnika fakultete in bil hkrati

aktiven v *Klubu prekmurskih akademikov* v Oražmovem domu na Wolfovi ulici. Spomladi leta 1941 je diplomiral in že pripravljajl disertacijo na temo *Levec in Ljubljanski zvon*. Njegova znanstvenoraziskovalna usmerjenost je potekala pod mentorstvom prof. dr. Frana Ramovša; z njim se je pogosto srečeval, kajti profesor je hitro spoznal, koga ima pred seboj. V času diktature kralja Aleksandra, ko je bila Slovenija preimenovana v Dravsko banovino, je trmasto vztrajal pri rabi izraza Slovenija in to tudi pisal na pisemske ovojnice – stoletni nam je povedal, da so vsa tako odposlana pisma vendarle prispela na odposlani naslov.

Toda vojna se je grozeče približevala in nisi mogel ostati neopredeljen. To generacijo, ki ji je bilo usojeno, da se je morala soočati z najhujšim zlom novejše dobe, zaznamujeta tako politična kot vojaška angažiranost. V Vranovih razmišljanjih o študiju in z njim povezanih dejavnostih zelo izstopa predvojni Slavistični seminar na filozofski fakulteti v Ljubljani, ki je bil med najodmevnejšimi in študijsko najuspešnejšimi oddelki na fakulteti, »tako po svoji številčnosti kot po glasnem obsojanju vojne« (Vratuša 2016, 11), in ta je že prihajala. Sklenili so, da okupatorju ne bodo dali miru, in ljudi v seminarju je navdihovalo »domoljubje: ljubezen do slovenskega jezika ob globljem spoznavanju kulture in zgodovine slovenskega naroda. Ta zavest nas je bodrila in krepila borbenega duha ter poglobljala medsebojno zaupanje in solidarnost, pa tudi pripravljenost na tveganje, še zlasti, ko se je zunanjim grožnjam pridružila še Hitlerjeva peta kolona znotraj slovenske dežele« (Vratuša 2016, 11–12). Tako poroča v *Slovenskem zborniku 2016 – Ob 75-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda* in pri tem opozarja še, da je takšno »vzdušje kmalu zajelo tudi tiste, ki jih strankarska politika sploh ni zanimala. Eden takih je bil tudi Dušan Moravec, v študijskem letu 1940/1941 v drugem letniku študija, od druge polovice XX. stoletja pa vodilni slovenski teatrolog« (Vratuša 2016, 12).

Med udeleženci Slavističnega seminarja se je »udomačila beseda tovariš« (Vratuša 2016, 13), ki je danes skoraj ne uporabljamo več, kot da bi se je sramovali. Za občutenje posameznika kot člana skupnosti gre, in takšno skupnost združuje to, da v njej z ogromno dobre volje skupaj tovorimo, kot ogromna človeška moč – kot tovarišija –, breme zgodovinskih izzivov. To tako lepo in plemenito besedo – *tovariš* (in z njo tudi *tovarištvo*) – je že v prvi slovenski natisnjeni knjigi leta 1550 zapisal Primož Trubar in z njim vred so jo pisali tudi drugi pišoči protestanti 16. stoletja. Le zakaj in v imenu česa se je ta beseda umaknila iz precejšnjega dela naše govorice in kako dolga bo doba, ki bo po hudih preizkušnjah spet vrnila tovarištvo v tem žlahtnem in plemenitem pomenu? Še nedavna doba ga je posredovala in negovala kot »stisnjeno pest ljudstva«, ki se je uprlo, ko je prišel k nam okupator izvajat genocidne načrte in etnično čiščenje.

Navzočnost okupatorja je zahtevala neprestano budnost in trdnost na lastnih nogah in ob Vranovem zapisu se nasmehnemo, saj so ti mla-

di ljudje samozavestno sklenili tole: »Ne damo jim miru, dokler jim ne vidimo peta!« (Vratuša 2016, 14) Uporništvo teh ljudi so zelo navdihovali kmečki upori in reformacija: »Najbolj pogosto so se ponavljale besede: *Akcija, pobuda, ni čas za čakanje*. Pojavil se je tudi Cankarjev srbski rek *Uzdaj se u se i u svoje kljuse*, in tudi slovenski ljudski pregovor, *Potrpljenje je božja mast, ampak joj tistemu, ki se z njim maže*« (Vratuša 2016, 14). Z arhivskih posnetkov lahko slišimo in vidimo, kako Vratuša z dvignjeno glavo opozarja na ponos in plemenito uporništvo slovenskega naroda. Ta njegova antropologija uporništva nam danes, na začetku novega stoletja in tisočletja, spet postavlja vprašanje, kdaj in zakaj postane človek upornik. *Predvsem takrat, ko se spopade z usodo in jo želi pokončati*. Pri tem gre celo za vprašanje človekovega preživetja v povsem konkretnih, bivanjskih razsežnostih, kajti uporništvo je bilo najbolj močno takrat, ko je bila ljudem kratena pravica do obstoja, do življenja. Zato je uporništvo nekaj povsem *prvobitnega*, povezano z naravo in njenimi silami ter s človeškimi hotenji preseči omejenost, krutost, brezupnost vseh danosti.

Skratka, uporništvo in pogum za upor se rojevata samo znotraj najbolj neposrednega življenja, v njegovih povsem konkretnih razmerah, saj ju obuja potreba po obvladovanju in pokončanju nakopičenega zla in nasilja, ki vse človeško razčlovečujeta in celó naravo ponižujeta v nekaj protinaravnega. Toda upornik je najprej junak s tem, ko zna premagovati lasten strah in bojazen, tako da sta to sili samopreobrazbe, ki prehajata v skrivnosten izvor moči in energije, s katero juriša – tudi na nebo. Ti veliki, najprej samo notranji človekovi samopremagovalni boji prehajajo v eno samo *voljo kot ogromno moč*.

Takrat pa, ko je človeška volja motivirana najprej povsem bivanjsko in povrhu še moralno, prehaja v nezaustavljivo silo, ki ji ni nič nemogoče, kajti uporništvo temelji na človekovi *potrebi po pravičnosti* in na njegovem *občutku za poštenost*. Da ne bo nesporazuma: to ni ideologija, ampak antropologija uporništva, ki nam je kot narodu skozi vso našo zgodovino omogočala, da smo sploh preživel.

Tako je uporništvo *najprej* docela naravno občutenje življenja, ki je in trajno ostaja najprej *pravica do življenja* in *obstoja majhnega naroda* in vsakega posameznika v njem. Uporništvo je naša najbolj onaravljena etika, ki je človekovo in narodovo pravico do bivanja in življenja povzdignila na raven vesoljne razsežnosti. *Držo* slovenskega naroda temeljno zaznamuje njegovo uporništvo in z njegovo pomočjo je zgodovino preživljal kot junak in upornik, ne kot hlapec. Pri tem je zastavil celo *svoje življenje*, kajti najvišja vrednota mu je najprej življenje samo. Vsebina tega je najbolj prefinjena vednost o tem, da je sveta dolžnost posameznika in naroda braniti svojo najbolj elementarno pravico do življenja.

Kajti življenje je enkratni dar, ki ga zgodovina slovenskega človeka izpričuje kot najvišjo vrednoto, ta pa je samo nerazvezljiv spoj med

znanjem, vednostjo in delovanjem. Zato premore držo človek, ki ravna v skladu z vrednotami. In tako je nastajala človeška veriga ljudi s Slavističnega seminarja, ki je tudi kulturo negovala kot imperativ bivanja, ki osredinja življenje.

Okupator se ni smel polastiti »Plečnikove rdeče lepoticice na Turjaški cesti, ki je bila zgrajena 1939 in je stala prazna«, in Slavistični seminar se je organiziral kot človeška veriga »od univerzitetne zgradbe čez Gosposko ulico in po Turjaški cesti do oken novega Slovenskega inštituta. Več dni smo si podajali dragoceno knjižno bogastvo iz rok v roke« (Vratuša 2016, 16–17). Knjige so takoj skladali na knjižne police, to »je bilo svoje vrste narodno-obrambno delo in smo bili nanj ponosni. Izredno je vplivalo tudi na razvoj medsebojnega zaupanja in rast narodne zavesti. Slavistični seminar, ki je slovel po svoji enotnosti in prijateljstvu, se je v novih razmerah še bolj strnil« (Vratuša 2016, 17). V kakšno uteho in zadoščenje je ta zapis danes nam, ki moramo poslušati kar najbolj perverzne izjave in ocene o nekakšni organizirani zaroti zločinske ideologije!

Tako se je torej začelo in Vratuša v svojih številnih prispevkih vedno znova opozarja na gibanje, ki je organiziralo odpor, nikakor ne najprej Osvobodilna fronta. Še v svojem 103. letu je poudarjal, da je domoljubje kot *stisnjena pest ljudstva* omogočilo nastanek odpora in torej vseljudskega gibanja, iz katerega je izšla poznejša OF. Drugačna razlaga tega, kako se je pravzaprav začelo, bo še onim mnogo za nami omogočila presojo, ki bo samo krepila občutek domoljubja in dojemala uporništvo kot naš humanizem, ki nam omogoča spoštovanje tako nas samih in drugih narodov, skratka, v tem uporništvu so hkrati tudi temelji našega svetovljanstva. Vran je eden teh, ki so to tudi konkretno živeli, negovali in nam zgledno posredovali kot trajno vrednoto. Te vrednote ne gre zametovati!

Herojstvo mladih ljudi s Slavističnega seminarja, ki so tako kot Vratuša celo razorožili kakšnega italijanskega vojaka in ga pustili živeti, ni ostalo prikrito okupacijskim oblastem, ki so jih s pomočjo domačih izdajalcev – in nikdar in nikjer v nobenem narodu izdajalstvo ni bilo vrednota in tudi nikdar ne bo – veliko večino aretirali, Vratušo sredi februarja 1942, na večer pred njegovim rojstnim dnevom.

Deportiran je bil v taborišče Gonars, nato v Treviso, skozi kar šest taborišč je šel in himna internirancev je postala pesem *Lipa zelenela* je. Moč himne je namreč povezovalna, združuje in tesno povezuje ljudi v skupnost. Mnogo pozneje ni pozabil povedati, da je ena po njegovem najbolj združevalno-povezovalnih, celo najlepših – ni razloga, da bi zdaj to sramežljivo zamolčali – *Marš na Drino*. Leta 1987 jo je v dunajski filharmoniji v sklopu novoletnega koncerta dirigiral sam Herbert von Karajan in *Marš na Drino* so spremljale navdušene ovacije, ki so na youtube posnetku trajno dokumentirane.

Himna, ki jo mi, sodelavci *Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija – Petanjci*, danes pojemo, se glasi *Bosa pojdiva, dekle, obsorej*, povezuje nas »polstoletna vzajemna ustvarjalnost« (Vratuša 2010, 61). Od jeseni 1942 je bil Vratuša v taborišču na Rabu, kjer je bil spet aktiven in med temi, ki so po kapitulaciji Italije osvobodili taborišče in ustanovili Rabsko brigado. Vran je postal namestnik komandanta brigade (o kateri je leta 1998 izdal knjigo z naslovom *Iz verig v svobodo: Rabska brigada*). Pozneje je sodeloval z italijanskimi komunisti in garibaldinci, to sodelovanje pa kljub podobni nazorski, protifašistični usmerjenosti ni bilo najbolj vzorno in prijateljsko. Čedalje bolj razumem, zakaj je narod pred vsakršno nazorsko opredeljenostjo, in očitno nihče na italijanski strani – tudi komunisti ne – ni hotel biti slabši Italijan. Zato so bila pogajanja z njimi o ureditvi poveljne meje naporna in skrajno mučna. Za iztek vemo.

Povojno obdobje je bilo zelo naporno in Vratuša se je lahko demobiliziral šele leta 1953; ni mogel nazaj v akademske kroge, da bi deloval samo znanstveno. Neki črnogorski general mu je priznal, da je biti na univerzi in delovati kot znanstvenik lepa ideja, hkrati pa je opozoril: »Fronta pa je tukaj« (Just 2010, 44). Seveda je šlo pri tem za neposredno politično dejavnost, ki se ji Vratuša ni mogel izogniti, doumel je, da bi to bilo takrat do domovine neodgovorno.

Zgodilo se je tudi leto 1948 in Vratuša pove tole: »Med Informbirojem leta 1948 je neodvisnost Jugoslavije visela na nitki. Vse je bilo podrejeno obrambi domovine. Vojvodina je bila vsa prekopana, čeprav je bilo iluzorno pričakovati, da bodo jarki zadržali tanke vojska Varšavskega pakta, razporejene na izhodiščnih položajih za napad na drugi strani severne ter vzhodne jugoslovanske meje, ki so le čakali, da jih Stalin požene nad Jugoslavijo. Jugoslovanski koncept obrambe je temeljil na tem, da se vsi skupaj z državnim vodstvom, če Vojvodina pade, umaknemo iz Beograda v odročne bosanske planine in tam organiziramo odpor. Mislim, da je bilo to jasno tudi Stalinu in da ne bi okleval, če bi bil prepričan, da si lahko pokori Jugoslavijo z bliskovito vojno. A vedel je, da v Jugoslaviji to ne bi šlo. Zadržal pa je tudi mednarodni vidik« (Just 2010, 31–32). Danes težko razumemo, kako dramatični so bili takratni odnosi med SFRJ in Sovjetsko zvezo; po Vratuševi oceni so bili vedno hladno-topli ali celo ledeno-vreli.

Kljub temu je v tem času njegova dejavnost potekala na različnih ravneh, od politične, diplomatske do znanstvenoraziskovalne s področja humanistike, kulture in jezikoslovja. Kot »vodja Kardeljevega kabineta, ki je bil pravzaprav znanstveni inštitut«, je po lastnem priznanju imel čas, da se je »lahko pripravljala tudi na predavanja na univerzi«, in tako je »študiral in hkrati gradil« (Just 2010, 34). Vran je bil aktiven z dvema profesurama, kasneje je namreč deloval kot redni profesor na Univerzi v Beogradu (od leta 1969) in na Univerzi v Ljubljani (od leta 1974). Med letoma 1965 in 1967 je nastopal v prestižni in odgovorni

funkciji direktorja Inštituta a družbene vede v Beogradu.¹ Želja, da bi se vrnil v Ljubljano, da bi bil znanstvenik in deloval le akademsko, znanstvenoraziskovalno, pri njem ni nikdar zamrla.

Še posebej zgledno je nas, Vratuševe učence, v njegovem značaju in njegovi pokončni drži pritegnila *vedrina*, to pa je nekaj, kar je treba negovati vedno in vsepovsod, celo v najtežjih razmerah; tudi smisla za humor Vranu ni primanjkovalo. Tako je ob spominu na svoje soočenje s Sovjeti zapisal: »Ko je Sovjetska delegacija leta 1955 – prvič po letu 1948 – pripotovala v Beograd, vodil jo je prvi sekretar Nikita Hruščov, so bili gostje nameščeni v Starem dvoru. Pisma oz. sporočila jugoslovanske delegacije sem jim prinašal jaz kot sekretar jugoslovanske delegacije. V zabavo mi je bilo, ko sem jih večkrat našel ležeče v travi. Na dvorišču so razprostrli volnene odeje in se tam dogovarjali, kako in kaj; tako nezaupljivi so bili. Očitno so predpostavljali, da imajo tudi pri nas stene ušesa, kot so jih imele pri njih« (Just 2010, 33). Narava ne izdaja, ljudje pa.

Leto 1956 na Madžarskem nas je spet izzvalo in kmalu po vojni rojeni se spominjamo, da je bila tudi Murska Sobota novembra vsa razrita zaradi tankov. Ti so naredili po cestah, ki takrat še niso bile asfaltirane, take jarke, da smo se otroci v njih skrivali. Po odhodu JLA so glavne ceste v mestu tlakovali in prepovedali promet s kravami. Poznejše leto 1968, ko so sile Varšavskega pakta vkorakale na Češkoslovaško, je čas, ki je zaznamoval mojo generacijo 68, ta pa je želela udejanjiti solidarnost svetovnih razsežnosti v imenu pravičnosti. Hej, to je bil čas, ko smo spolitizirali prav vse, tudi življenje od spodaj v dimenziji vsakdanjosti, in svetu zavpili, da je *zasebno politično* in da potrebujemo spremembe na vseh ravneh, tudi na področju medčloveškosti, ne samo spremembe od zgoraj.

Vratuša se je takoj odzval povabilu takratne ljubljanske študentske organizacije, da pride med nas. Iz tega obdobja sem za vedno privzela to, da je politika samo sredstvo, nikdar cilj, in da gre pri politizaciji sveta najprej za udejanjanje idealov, vrednot. To sem Vratuši na vprašanje, zakaj sem politično dejavna, ob najinem prvem srečanju tudi povedala in spomnim se, kako zadovoljen je bil z mojim odgovorom. Socializem pri nas je nastal z ogromno herojstva, vendar smo mi, študirajoči, opazili, da je socializmu nekako začelo primanjkovati reproduktivne zmožnosti, kajti vsak sistem za svoj obstoj potrebuje učinkovit mehanizem sprotne obnove. Za to smo si prizadevali takrat, ko smo vztrajali pri konceptu policentričnega razvoja na vseh ravneh, od ekonomskega, socialnega, zdravstvenega, kulturnega itd. Politiki so nam prisluhnili in nas, priznam, tudi upoštevali. Vratuša nam je svetoval, da svoje pobude vedno napišemo v obliki programa in posredujemo naprej. V Sloveniji s tem ni bilo težav – da ne bo nesporazuma: delali smo na podlagi

¹ Glej spletno povezavo: <http://www.sazu.si/clani/anton-vratusa>

slogana »Želimo več demokracije, vendar ne z manj, ampak z malo več socializma«.

In poznejši razvoj dogodkov? Bila sem med generacijo, ki je verjela v vse-osvobajajočo moč politike in ostala praznih rok, kajti idejo organizirane solidarnosti je zdajšnja doba zavrgla, to idejo, romantično utopijo, v imenu katere smo mnogi, ki smo študirali v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, bili pripravljene jurišati celo na nebo in še z eno potezo svet in razmere v njem spremeniti v pristno domovanje za prav vsakega človeka. In ni nam žal! V zborniku iz leta 2015 *Protestantizem včeraj, danes in jutri* je Vratuša v uvodni besedi prizadeto in z ogorčenostjo ugotavljal, kako se socialna država »kar naprej klesti. Posameznik, katerega blaginja je odvisna le od lastnega dela, je vse bolj prepuščen samemu sebi. Zaradi izkoriščevalskega kapitalističnega družbenega sistema, ko si državo jemljeta v zakup odtujeni finančni kapital in egoizem partitokracije, se je v državi zaprlo na tisoče podjetij in preko sto tisoč delavcev je izgubilo delo. Pod pragom revščine živi že okrog ena četrtina prebivalstva« (Vratuša 2015, 19).

Etizacija in politizacija sta neločljivi, vzporedni, in to je nekaj, kar odlikuje Vratušev odnos do politike, saj nikdar ni mogel pristati, da v politiki, tako kakor se večinsko prakticira, veljajo »samo interesi«, in ne ideali, vrednote. Odločitev za politiko je odločitev za nekaj povsem konkretnega: ne moreš več biti vsem všeč, toda samo kritika in revanšizem nista primerna za politizacijo, kajti treba je graditi in odkrivati nove možnosti za boljše življenje. Če ne veš, kaj bi rad, ne pojdi v politiko, ker boš sicer na ta način samo do kraja razvil svoje nesposobnosti. Ko si pa znotraj politične dejavnosti, ne pozabi na prijateljstvo, kajti k politični modrosti spada to, da hkrati in enako zavzeto skrbi za pravičnost in *prijateljstvo* med ljudmi svoje dežele, s sosednjimi in z vsemi po svetu.

Ne pozabimo: najvišja stopnja pravičnosti ima tudi značilnosti prijateljstva. Politična modrost torej, ki jo ta trenutek pogrešamo pri naših južnih sosedih, zaradi naše strankokracije pa tudi med nami samimi. Parlamentarna demokracija da – strankokracija ne!

Vedoželjnost akademskih razsežnosti je bila tolikšna in Vratuši dana kot naravni dar, celo usojena, da se je moral vrniti v akademske vrste, vendar ne na slavističnem področju, ampak na družboslovnem. To se je zgodilo leta 1952, ko ga je vodstvo beograjske univerze povabilo, da predava »o mednarodni politiki in o samoupravljanju oz. o problemih participativnega odločanja v svetu« (Just 2010, 34). O svojem sodelovanju s Kardeljem poroča: »Kardeljev kabinet, v katerem sem delal od leta 1953 do 1965, je bil zame nova univerza. Že tretja v mojem življenju. Tam sem užival največjo svobodo« (Just 2010, 35).

V boju za samoupravni socializem in neuvrščenost se je Vratuša veseskozi soočal s pritiski s strani Sovjetske zveze, kajti vztrajali so, da če Indija lahko vodi neuvrščeno politiko, Jugoslavije naj v tem taboru

ne bi bilo. Gibanje neuvrščenenih nikakor ni pomenilo nekakšne tretje sile v svetu, ampak gibanje za svetovni mir in organizirano pomoč nerazvitim deželam. Tako v kontekstu teh dogodkov v knjižici *V svet po veliki, beli cesti* beremo celo tole: »Med največjo krizo med obema blokoma oz. velesilama, leta 1968, je Vratuša s pomočjo svojih prijateljev, ameriških kvekerjev, organiziral sestanek ambasadorjev neuvrščenenih držav v hribovju blizu New Yorka pri jezeru Mohonk. Sovjetska delegacija je namreč neuvrščene v OZN dobesedno zasledovala« (Just 2010, 34). O samoupravljanju nam Vratuša pove še, da je bilo eno izmed osrednjih Kardeljevih del »raziskovanje, kako se izogniti razumevanju samoupravljanja kot delničarstva« (Just 2010, 35).

Zanimivi so Vratuševi spomini na sodelovanje z najmlajšo hčerjo pisatelja in nobelovca Thomasa Manna Elisabeth Mann Borgese (1918–2002), ki je bila kot prepričana socialistka navdušena nad samoupravljanjem. Vratuša jo je opisal takole: »Kakor hitro sem maja 1967 prišel v New York, je nepričakovano potrkala na vrata moje pisarne. Kar naravnost je rekla, da bi rada iz prve roke slišala, kaj se dogaja v Jugoslaviji, ker da je kot socialistka zaljubljena v samoupravljanje« (Just 2010, 40). Danes se mnogi sprašujemo, če ima ta ideja samoupravljanja še obnovitveno moč, skratka, če kljub vsemu po sesutju socializma ostaja od nje kaj trajnega in zglednega. Drugod, predvsem po razvitem zahodnem svetu, v Skandinaviji še posebej, je niso zavrgli in opustili.

Pri Vratuševi akademski dejavnosti je treba omeniti, da je postal član Slovenske akademije znanosti in umetnosti leta 1978, častni doktor ljubljanske univerze leta 1979, mariborske pa leta 1988. V svojem zahvalnem govoru takratnemu rektorju mariborske univerze Križmanu je: »prvič govoril o svojih življenjskih univerzah; prva je bila filozofska fakulteta oz. slavistika v Ljubljani, druga narodnoosvobodilni boj, za katerega smo se mladi na ljubljanski slavistiki odločili že drugi teden po okupaciji, preden je bila ustanovljena Osvobodilna fronta, tretja delo v kabinetu Edvarda Kardelja, četrta moje delo v OZN oz. delovanje za krepitev položaja Jugoslavije v svetu« (Just 2010, 41).

Vsekakor je treba omeniti še aktivno Vratuševo sodelovanje in pomoč pri ustanavljanju *Mednarodnega centra za upravljanje podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju s sedežem* Ljubljani. Iz Vratuševe biografije izhaja, da je bil že v času, ko je uradno predstavljal Jugoslavijo v OZN (1967–1969), pred iztekom tega mandata in na poti nazaj v Beograd na izrecno prošnjo takratnega generalnega sekretarja OZN U Tanta celo pobudnik za ustanovitev tega mednarodnega centra v Ljubljani. Kljub vsej spremenjeni politični in idejni situaciji pri nas se je ta center ohranil vse do danes in zdaj že nekaj let svojo dejavnost celo rahlo krepi.

Vratuševa bibliografija je veličastna: obsega skoraj štiristo razprav in člankov in kar nekaj knjig, od katerih so nekatere prevedene v angleščino. Od njegovih samostojnih del naj omenim samo nekatera: *Levec in ljubljanski zvon* (doktorska disertacija, 1941), *Profili neuvrščene*

nosti (1980), *Ten years of ICPE* (1984), *Iz verig v svobodo: Rabska brigada* (1988), *Piran, a green coastal community in the Northern Adriatic* (2002).

Vratuša se je vedno vračal k svoji slavistični dejavnosti in jo je povezoval s svojim rodnim Prekmurjem, pri čemer je še posebej izstopala njegova dejavnost z *Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija – Petanjci*; ta fundacija deluje v okviru *Vrta spominov in tovarištva* in tukaj smo se z njim najpogosteje in redno dobivali, kajti menil je, da je znanstveno-raziskovalno dejavnost nujno razvijati tudi zunaj akademskih struktur. Ob Vratuševi 70-letnici leta 1985 je Vanek Šiftar, zaslužni profesor univerze v Mariboru – iz objavljene korespondence izhaja (Munda 2011, 303–379), da se je Vratuša podpisoval še z imenom Tonek –, poudaril tudi, da je Vratušo vedno zelo zanimalo »izrazito bogastvo prekmurskih prebivalcev in njihovih slovenskih sonarodnjakov v Porabju. Trdno je opredelil slovenstvo v narečju, ki so ga govorili in pisali evangeličani. Nekateri so zatrjevali in še zatrjujejo, da je to madžaronščina, pa niso niti najmanj poznali goričkega narečja. Ob proučevanju jezika Slovencev v Porabju ni mogel neprizadeto mimo izrazitega potujčevanja in javno je v osrednji slovenski reviji povedal svoje. Morda se jim je že tedaj zameril, da je bil kaj redke gost Madžarske republike. V mnogih kasnejših delih se je pogosto ustavljal ob nacionalnih vprašanih sodobne družbe« (Munda 2011, 316).

Intelektualci imajo vedno in vsepovsod posebno poslanstvo, kot elita. In v čem je to poslanstvo? Vratuša je tu opozarjal predvsem na etični vidik, s katerim naj pride v ljudeh do izraza »*boljši jaz*«, kajti zvestoba do lastnega naroda zahteva od vsakega njegovega nosilca pravi nrvni, etični napor. Etično poslanstvo intelektualca pa je bilo vodilo in drža Antona Vratuše. Zato je bila – poudarjam – v vseh njegovih življenjskih obdobjih etika pred vsakršno politizacijo. Sovražil je besedo kariera in karierizem mu je bil tuj; tudi nas, svoje učence, je pred karierizmom celo ogorčeno svaril in opozarjal, da se sprašujemo, kaj dobrega lahko prispevamo k družbi. Ne pozabimo, da denar ni pomemben, osnovno je človek. Delujmo povezovalno tudi tam, kjer je vsega malo ali celo nič – in nam, Prekmurcem, je omogočil marsikaj, kar bomo nadaljevali.

Vztrajati, ne popustiti, ne dovoliti si malodušja, boriti se za stvar, za katero si se zavestno odločil, prisvajati si jo s trdim delom, odgovorno, kajti kjer je razvit čut za odgovornost, tam je smisel in k temu smislu spada razvita občutljivost za kakovost, čistost medčloveških odnosov. Vanek Šiftar je zato poudaril, da Vratušo »opredeljujejo velika samodisciplina, red, načrtno delo in zavest, da je treba živeti za zastavljeni cilj. To pa so lastnosti, ki mu tudi kot znanstveniku dajejo posebno odliko. Kot je zahteval sam od sebe, ima pravico zahtevati nekaj od tega tudi od drugih« (Just 2010, 50). Njegov odnos do Krajinskega parka in Goričkem je kot ekološko ozaveščena etika, kajti Vratuša je med temi, ki so poudarjali, da danes etika ni samo stvar kake lepe človeške duše in da ni omejena samo na medčloveškost, ampak vključuje še odnos do narave, skratka, zdaj je poudarek na *etiki biti*. Vemo, da sta zaradi tehnolo-

loškega napredka danes ogrožena svetovna bit in z njo vred življenje v njej, zato ju velja ohranjati in ravnati z njima skrajno odgovorno.

Ustanovo na Petanjcih, ki je bila oblikovana 15. oktobra 1997, je treba ohraniti, in Vratuša je preroško zahteval, da moramo »Vrt zadržati v njegovi izvorni zamisli ter razvijati na njem tudi znanstveno, raziskovalno in izobraževalno delo. O tem je Vanek sam naredil program – t. i. štiriperesno deteljico. Prepričan sem, da smo v Šiftarjevi fundaciji program, ki si ga je zamislil Vanek, zastavili tako, da so v njem doslej zrastle vsaj tri štiriperesne deteljice s štirimi temeljnimi področji: protestantizem, založništvo, sezonstvo in sodelovanje ob meji« (Just 2010, 53–54). V »norih« časih demokracije je Vrt spominov in tovarišstva doživljal čudno usodo; oblasti so šolam prepovedale, da bi ga otroci obiskovali tako kot v preteklosti. Nekoč je bilo na Petanjcih na dan po več avtobusov, potem pa zaradi – čudne politične – prepovedi nič več.

Omenjena fundacija si aktivno prizadeva za znanstvenoraziskovalno dejavnost na kar najširšem področju – zgodovine, etnologije, ekologije, umetnostne zgodovine in arheologije –, hkrati s tem pa tudi spodbuja organizacijo kulturno-umetniških prireditev. Na teh smo praviloma vedno srečevali akademika Vratušo, ki je s svojo karizmatično osebnostjo na vse nas, udeležence omenjenih srečanj, učinkoval zelo pomirjevalno in povezovalno. Zdaj razumem, da ne moremo govoriti samó o onesnaževanju okolja, ampak tudi o tem, na kar je Vratuša opozoril na neki mednarodni konferenci že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja: »Ne vem, kaj me je prijelo, a opozoril sem na onesnaževanje odnosov med ljudmi« (Just 2010, 8). Koliko manj gorja bi bilo v življenju, če ne bi bilo med nami tega zla – sesuti, sprti in skrajno konfliktni medčloveški odnosi! Naša novejša skupna srečevanja z Vratušo so prav tako intenzivno potekala v vrstah Pomurske akademsko znanstvene unije (PAZU). Vratuša je bil v letih 1996–2006 predsednik programskega sveta uprave te fundacije, zatem pa častni član zbora ustanoviteljev te fundacije.

Vratušev govor ob 70. obletnici konca druge svetovne vojne v Dražgošah je med drugim še sporočilo o tem, kaj razumeti s spravo. Ob svoji stoletnici je človek, ki je šel skozi najrazličnejša obdobja življenja, tako da je njegovo življenje eno najbolj popolnih, kar jih poznam, spregovoril o nečem najprej povsem človeškem. Dovolj je bilo sporov in preprirov med nami, dajmo, pogledjmo si v oči, stisnimo si roke in skupaj se spravimo na delo, delajmo dobro za vse nas, nikogar ne izločajmo. Takšna sprava je smisel sporočila proslave v francoski Normandiji, 6. junija 2014, ki se je je sam udeležil: »slovenski partizani – vojni veterani smo bili med njimi, kar je bilo veliko priznanje tudi celemu slovenskemu narodu in njegovi narodnoosvobodilni borbi« (Vratuša 2015, 20), in tam so v svečanih vrstah stali tudi nemški vojaki. Slovesno opravljena sprava med sovražnimi silami v drugi svetovni vojni je manifestirala »zaupanje v prihodnost miru« (Vratuša 2015, 20).

Spravo je Vratuša razumel kot poziv k skupnemu naporu vseh nas, prizadevanju, da s kulturo, znanostjo, skratka z živim in dejavnim humanizmom gradimo družbo, našo takó zelo težko pridobljeno slovensko domovino. Ideal tega našega kratkega življenja, ki ga živimo med rojstvom in smrtjo, je domovanje povsod, varno bivanje v prav vsakem kotičku. Celó ljubezen med dvema človekoma je kot sredstvo, da si eden ob drugem ustvarimo prostor za takšno domovanje. Pri tem je Vranovo spoštovanje tradicije NOB in partizanstva trajno in neomajno, kajti kot je leta 2012 poudaril: »Vrednote NOB niso prazne parole. To je humanistični odnos do življenja. Tega nam danes manjka« (Horvat 2012).

Kot resnični svetovljan, politično in kulturno angažiran, podučen in pragmatičen človek, je imel več domov (domovina je ena, dom pa je povsod, kjer je srce). Rodil se je v Avstro-ogrski, živel v prvi in se kot zrela osebnost formiral v drugi Jugoslaviji ter nato v samostojni Republiki Sloveniji. V srbski, tedaj jugoslovanski prestolnici je deloval in bival več desetletij svojega življenja. Vse dokler je mogel, se je vračal v Beograd, od koder se je vedno vrnil dobro razpoložen, saj se mu je izredno dopadla odprtost, gostoljubnost in ljubeznivost tamkajšnjih ljudi.

Še enkrat: kaj je etična drža tega, da sta samospoznanje in spoznanje sveta enoten in neločljiv proces? Človekovo prizadevanje za osebno popolnost in razvit občutek za skupnost, združevati samoustvarjanje in pravičnost, gre skratka za etiko zasebnosti, odličnosti in medčloveškosti. Anton Vratuša nam tu ostaja trajni zgled, kajti samo človek, ki ve za vrednote in te tudi živi in jih udejanja, je osebnost. V tem pa je nam, ljudem, kljub temu da smo končna in umrljiva bitja, dana neka enkratna popolnost in polnost bivanja tako, da v življenju lahko zares domujemo, in takšno življenje je vrednostno naravnano življenje. Vranovo je bilo takšno – kot da bi celo njegova dolžina to potrdila in ovekovečila.

Vranovo zdaj sklenjeno življenje je dokument o tem, kako sta samospoznanje in spoznanje sveta enoten in neločljiv proces. Ostaja nam tudi njegov trajni zgled, kako vztrajati v času, ko marsikaj izginja in se povsem sesuva. Tudi Vranovo življenje je dokument o tem, kako se na področju politike praviloma vedno vse sesuva, nič ne nadgrajuje. Človek kot posameznik pa se ne sme sesuti, imeti mora držo, biti mora osredinjen – in ta drža je najprej nekaj etičnega. Še enkrat: kaj so bili oporniki njegovega dolgega življenja? Srčnost, vedrina, optimizem, stičnost, ki jih je negoval kot svojo držo, in celo v najhujših razmerah je videl slamico, ki se je velja oprijeti. Čeprav je še tako nezatna, je hkrati pot za premagovanje najtežjih življenjskih razmer. Ni brezizhodnega položaja, »slamice se je treba oprijeti«, ne izgubiti zaupanja vase, misliti je treba in tuhtati, kako premagati ovire: »Ni položaja ali pa nesreče brez izhoda. Če je človek na svojih nogah, če zaupa vase, če se giblje v okviru svojih sposobnosti in če ima moč, ki je ne zlorablja proti šibkej-

šim, mu gre dobro. Preprosto, človeška solidarnost je ta, ki družbo drži pokonci. Pomoč in samopomoč» (Horvat 2012).

Srečo neguj na ta način, da lahko vsak trenutek, tudi tako kot Vran v koncentracijskem taborišču, misliš in razmišljaš, *kako naprej*. V tem je vsebovana volja, ponos biti, obstati, vztrajati, reči življenju *da* in priznati *vsakomur svoje*. Glasno in za vselej dokumentirano je povedal, kako se je ravnal po tem, da česar ni želel, da bi drugi počeli njemu, tega on sam še toliko bolj ni počel drugim. To počne samo aristokrat, odličnik – in Anton Vratuša je oboje bil.

Literatura

- Horvat, Marjan. 2012. Dr. Anton Vratuša, slavist, politik in borec NOB. *Mladina* 48 : 44–48.
- Just, Franc (ur.) 2010. *V svet po veliki, beli cesti: 95 let akademika Antona Vratuše*. Murska Sobota : Franc-Franc : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.
- Kmecl, Matjaž. 2015. »Anton Vratuša – literarni zgodovinar«. V *Jezikovna in literarna misel Antona Vratuše*, ur. Mirko Munda, 243–256. Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija - Murska Sobota : Pomurska akademska znanstvena unija.
- Munda, Mirko. 2011. *Ob Muri in daleč čez: korespondenca dr. Vaneka Šiftarja z nekaterimi pomurskimi rojaki*. Murska Sobota : Franc-Franc : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.
- Munda, Mirko (ur.) 2015. *Jezikovna in literarna misel Antona Vratuše*. Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija - Murska Sobota : Pomurska akademska znanstvena unija.
- Vratuša, Anton (Slavečki Vran). 1935. Naš Žižek mrtev. *Novine* 22 (39) : 3.
- Vratuša, Anton (Vran). 1938–39. Valeta 1937. *Mladi Prekmurec* 3 (1) : 16–18.
- Vratuša, Anton. 1939. Slovenstvo prekmurskih pisateljev. *Mladi Prekmurec* 3 (9–10) : 149–155.
- Vratuša, Anton (Vran). 1940a. Matija Prelec. *Mladi Prekmurec* 4 (1–2) : 16.
- Vratuša, Anton (Vran). 1940b. Misli o kritiku in kritiki. *Mladi Prekmurec* 4 (5–6) : 85–86.
- Vratuša, Anton. 2010. »Vanekova štiriperesna deteljica«. V *Bosa pojdiva, dekle, obsorej: drugi Šiftarjev zbornik*, ur. Etelka Korpič Horvat, 53–68. Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.
- Vratuša, Anton. 2013. SAZU, Člani. Dostopno na: <http://www.sazu.si/clani/anton-vratusa>
- Vratuša, Anton. 2015. »Po petnajstih letih«. V *Protestantizem, včeraj, danes in jutri*, ur. Franc Kuzmič in Polonca Šek Mertük. Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija - Murska Sobota : Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar - Ljubljana : Znanstveno raziskovalni center SAZU.
- Vratuša, Anton. 2016. Predgovor k *Slovenskemu zborniku 2016 – Ob 75-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda*, ur. Janez Stanovnik in Nevenka Troha. Ljubljana : Ustanova Staneta Rozmana - Staneta.

Helena Janežič

Narodna in univerzitetna knjižnica
Ljubljana, Slovenija
helena.janezic@nuk.uni-lj.s

UDK: 027.54(497.4)
070=163.6
Informativni prispevek

Zbirka tiskov Slovencev zunaj RS v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Kratka zgodovina NUK

Slovenska Narodna in univerzitetna knjižnica (dalje NUK) za letnico svojega nastanka šteje leto 1774. To je bil čas reformatorske vladarice Marije Terezije, njeni posegi v državo pa so bili povezani tudi z izobrazbo in širjenjem znanja. Leta 1774 je tako 637 knjig, rešenih iz požara v jezuitskem kolegiju, namenila za splošno uporabo knjižnici, ustanovljeni pri ljubljanskem liceju. **Licejska knjižnica** je že leta 1807 dobila pravico prejetja obveznega izvoda vseh tiskov z območja dežele Kranjske, med francosko zasedbo pa s celotnega upravnega območja Ilirskih provinc. Po ukinitvi ljubljanskega liceja leta 1850 je knjižnica postala **deželna študijska knjižnica**. Po koncu prve svetovne vojne je leta 1919 s preimenovanjem v **Državno študijsko knjižnico** postala osrednja knjižnica za vso Slovenijo s pravico do prejetja obveznega izvoda tiskov s tega območja. Ko je leta 1921 postala **Državna biblioteka**, so v njen fond začeli pritekati še obvezni izvodi iz vseh predelov nekdanje Jugoslavije. Ob ustanovitvi prve slovenske univerze v Ljubljani leta 1919 je knjižnica prevzela še funkcije in naloge **centralne univerzitetne knjižnice**. Naziv **Univerzitetna knjižnica v Ljubljani** si je knjižnica pridobila leta 1938 na osnovi Zakona o univerzah in Splošne univerzitetne odredbe. Tik pred začetkom druge svetovne vojne se je preselila v monumentalno Plečnikovo stavbo, ki je kulturni spomenik najvišjega reda. Oktobra 1945 je bil univerzitetni knjižnici priznan tudi pravni **status slovenske nacionalne knjižnice**. Znova je spremenila naziv in postala **NUK v Ljubljani**, kot jo poznamo vse do danes (Ambrožič in dr. 2006).

Skrivnostni D fond v NUK

Temeljno poslanstvo NUK je zbiranje, obdelovanje, shranjevanje in omogočanje uporabe pisne kulturne in znanstvene dediščine slovenskega naroda. Merilo za uvrstitev gradiva med *sloveniko* je slovenski jezik, slovenski avtor ali slovenska založba, prav tako je *slovenika* delo, ki govori o Sloveniji ali Slovencih. Knjižnica se je vse od svoje ustanovitve zavedala pomena zbiranja tudi tistih del, ki zadostijo merilom slovenike, a ne nastanejo znotraj meja države in s tem niso predmet obveznega izvoda. Desetletja po ustanovitvi je krmarila med narodnim poslanstvom zbiranja vse slovenske zapisane dediščine in veljavno zakonodajo. Uradni akt o ustanovitvi¹ je nalagal, naj se »*Narodni in univerzitetni knjižnici pošiljajo tudi take knjige in druge tiskane stvari, katerih razpečevanje je iz katerih koli razlogov prepovedano*«, 11. člen Zakona o tisku² iz leta 1945 pa je posebej govoril o prepovedih v zvezi z razširjanjem in prodajanjem posameznih knjig in drugih tiskanih stvari. Tako je imela NUK od svoje ustanovitve dalje vsa pravna zagotovila, da lahko zbira tudi tisk slovenske politične emigracije in ostalo »sporno« gradivo. Po zakonu ga je morala bibliografsko obdelati, shranjeno je bilo v posebnih prostorih, izposoja pa omogočena le za znanstveno-raziskovalno delo. Vse to je bilo pogoj za nastanek skrivnostnega fonda NUK, ki se je sprva le pogovorno, kasneje pa tudi uradno imenoval fond D oziroma Direktorjev fond. Najprej je bil shranjen v direktorjevi pisarni, ključ omare, kjer se je stekalo »moralno, versko in politično« (Švent 2010, 247-255) sporno gradivo, pa je imel le ravnatelj oziroma direktor knjižnice. Vse prepovedane knjige so izšle v tujini, saj je bilo v Jugoslaviji zaradi predhodne cenzure skoraj nemogoče izdati karkoli s sumljivo vsebino. Od leta 1978 je fond tudi uradno obstajal in zanj so do leta 1991 veljali posebni pogoji dostopa. Vsak potencialni uporabnik je moral prinesiti priporočilno pismo ustanove in natančno obrazložiti namen pregledovanja.

NUK je ena rednih nacionalnih knjižnic s posebnim oddelkom za emigrantsko literaturo

V petinštiridesetih letih se je v skrivnem D fond NUK znašlo skoraj sedemsto monografij in več kot sto štirideset naslovov periodičnih publikacij, in to kljub dejstvu, da je uradna prepoved v Jugoslaviji v času od 1945 do 1991 doletela »le« enajst knjig, v Sloveniji pa štiri. Predstavljajo temeljno gradivo zbirke, ki se danes imenuje **Zbirka tiskov**

¹ Uredba narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, UL SNOS in NVS, št. 46/45, 6. člen.

² Zakon o tisku, Uradni list DFJ, št. 65/45.

Slovencev zunaj Republike Slovenije (dalje Zbirka) in v NUK pod tem imenom deluje od leta 2005.

Skrb za gradivo naših izseljencev in zamejcev si NUK deli z drugimi slovenskimi institucijami (Arhiv Republike Slovenije, Slovenski etnografski muzej ...), naloga nacionalne knjižnice je predvsem zbiranje in hramba slovenskega literarnega arhiva. Zbirka celo v svetovnem merilu predstavlja redkost, saj ni veliko nacionalk, ki bi literaturi, nastali v diaspori, namenile poseben oddelek knjižnice. Dejstvo je, da se je NUK vedno zavedala pomena izseljenskih tiskov in mu posvečala posebno pozornost. Že leta 1978 je v NUK začela z delom knjižničarka, ki je skrbela za takratni D fond in strokovno obdelala prispelle publikacije.

V Zbirko se steka gradivo slovenskih izseljencev ali njihovih potomcev, raztresenih po vsem svetu. Tudi glede na dejstvo, da v tujini živi kar petina pripadnikov slovenskega naroda (500.000),³ je Zbirka obsežna in se neprestano dopolnjuje z novo nastalimi gradivi. Večinoma so to glasila slovenskih izseljenskih društev, poročila o delovanju slovenskih društev in ustanov, monografije izpod peres v tujini živečih slovenskih avtorjev, dokumentarno gradivo o Slovencih in Sloveniji ter raznovrstni drobni tiski (vabila na prireditve, koncertni listi, sporedi, oznanila slovenskih župnij iz tujine ...). Veliko dragocenost predstavljajo še zapuščine posameznikov, povezanih z izseljenstvom, za katere velja pravilo o nedeljivosti. To pomeni, da celotna zapuščina ostane shranjena na enem mestu, ne glede na vrsto gradiva, ki ga vsebuje.

Ker nastajanju slovenskega izseljenskega in zamejskega gradiva ne moremo sistematično slediti, njegovo zbiranje dostikrat predstavlja pravo detektivsko delo. Tiski, ki nastanejo na ozemlju Republike Slovenije, so predmet Zakona o obveznem izvodu publikacij,⁴ tiske, nastale izven meja naše države, pa je potrebno izslediti, se povezati z njihovimi avtorji, založniki ali izdajatelji ter jih prositi, da pošljejo enega ali več izvodov v hrambo v NUK. Vedno več je publikacij, ki so dostopne v elektronski obliki ali izključno na spletu. Tudi te se v NUK shranijo, večina je bralcem dostopna na portalu Digitalne knjižnice Slovenije, katere spletni naslov je www.dlib.si.

Zavedanje o tem, da je NUK knjižnica vseh Slovencev, kar je simbolno nakazal že avtor hrama učenosti, mojster Plečnik, je vse bolj živo. NUK zbira, obdeluje, hrani in daje v uporabo gradiva iz zakladnice slovenskega naroda, ne glede na to, kje na zemeljski obli nastanejo, in tudi na ta način povezuje Slovence, raztresene po vsem svetu, v en narod.

³ Številka je povzeta po ocenah Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu in vključuje tudi slovenske manjšine v sosednjih državah.

⁴ Zakon o obveznem izvodu publikacij, Ur. list RS, št. 69/06 in 86/09.

Literatura:

- Ambrožič, Melita in Dare Balažic. 2006. *Narodna in univerzitetna knjižnica. Slovenska nacionalna knjižnica ob 60-letnici preimenovanja*. Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Gabrič, Aleš. 2008. »Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve 'verbalnega delikta'«. V *Literatura in cenzura : Kdo se boji resnice literature?*, ur. Marijan Dović, 63–77. Ljubljana : Slovensko društvo za primerjalno književnost.
- Kodrič, Eva. 1996. *Jaz, Cerberus ali cenzura v knjižnicah*. Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Švent, Rozina. 1997. Prepovedani tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici. *Knjižnica* 41 (1) : 137–141.
- Švent, Rozina. 2010. Narodna in univerzitetna knjižnica – ujetost med veljavno zakonodajo in narodnim poslanstvom. V *Cenzurirano : zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, ur. Mateja Režek, 247–255. Ljubljana : Nova revija.

Prikazi i osvrti

Prikazi in pregledi

Saradnja srpskih i slovenačkih naučnika na zajedničkim projektima

Jovanka Đorđević Jovanović

Balkanološki institut SANU
Beograd, Srbija
djordjevic.jovanka@gmail.com

Marija Vučković

Institut za srpski jezik SANU
Beograd, Srbija
marivu74@yahoo.com

Bilateralni projekat „Slovinci u Srbiji / Srbi u Sloveniji“ (2006–2007)¹

Bilateralni projekat „Slovinci u/v Srbiji / Srbi u/v Sloveniji“ realizovan je u periodu od 2006. do 2007. godine, u okviru Međuvladinog programa naučno-tehnološke saradnje između Srbije i Crne Gore i Republike Slovenije. Slovenački istraživački tim obrazovali su Irena Gantar Godina (rukovodilac), Jure Gombač i Jernej Mlekuž iz Inštituta za slovensko izseljenstvo, a nosilac projekta bio je Znanstvenoraziskovalni center SAZU.² Nosilac srpske strane bilateralnog projekta

¹ Ovaj izveštaj je nastao u okviru projekta *Jezik, folklor, migracije na Balkanu* (N° 178010), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Bilateralni projekat realizovan je u okviru projekata *Slovenski izseljenci-ustvarjalci: glasniki slovenske znanosti in kulture v novem okolju* (N° 15-6561-618) i *Erasmus NewPRO: www-Supported Learning in Migration/Intercultural Relations (A Joint MA Programme for Collaborative Learning and Cultural Awareness)* (N° 29666-IC-1-2002-1-NO).

bio je Balkanološki institut SANU,³ a učesnici su bili Biljana Sikimić (rukovodilac), Jovanka Đorđević Jovanović, Marija Mandić (Ilić) i Marija Vučković.

Istraživanje slovenačkih kolega bilo je usmereno na interdisciplinarnu (istorijsku, sociološku, antropološku) analizu i sintetički pregled iseljavanja Slovenaca u Srbiju u 19. i 20. veku, analizu njihovog kulturnog identiteta i očuvanje kulturne baštine. Ključni parametri te analize bili su broj iseljenika, njihovo obrazovanje, profesionalna, socijalna i polna struktura, motivi za iseljavanje i uključivanje u srpsko društvo. U fokusu interesovanja slovenačkih istraživača takođe je bila delatnost slovenačkih kulturnih radnika, publicista i umetnika. U prvoj fazi istraživanja istraživači su se usredsredili na sondiranje terena i proučavanje važnije građe (arhivske, časopisne i građe iz domena usmene istorije). Irena Gantar Godina je tokom boravka u Beogradu u septembru 2006. godine prikupljala časopisnu i arhivsku građu.

Imajući u vidu da migranti iz drugih oblasti bivše Jugoslavije predstavljaju po mnogim parametrima heterogenu grupu u Sloveniji (po vremenu doseljavanja, etničkoj i regionalnoj pripadnosti, razlozima migriranja, generacijskoj i obrazovnoj strukturi i profesiji, ekonomskom i socijalnom položaju, društveno-političkom kontekstu u kome su se migracije odvijale), istraživački tim iz Srbije opredelio se za širu interpretaciju određenja iz naslova projekta „Srbi u Sloveniji“, naime – za interpretaciju koja uzima u obzir činjenicu da su Srbi u Sloveniji različitog regionalnog porekla, a da su, s druge strane, migranti iz Srbije i pripadnici manjina, ili pak da mogu imati pluralistički identitet. Prilikom realizacije ovog projekta, posebna pažnja bila je posvećena dvema populacijama: mlađoj, obrazovanoj i (relativno) recentnoj emigraciji i manjinskim grupama koje potiču iz Srbije (pre svega Grcima i Cincarima). Jovanka Đorđević Jovanović i Marija Vučković bile su na studijskom boravku u Ljubljani u decembru 2006. godine.

Istraživanja Jovanke Đorđević Jovanović bila su usmerena ka saznanju o slojevitosti doseljavanja „srpskih“ Grka i Cincara u Sloveniju. Rana spominjanja Grka vezana su za Belu Krajinu, gde su zabeležena predanja o džinovskim Grcima (Barlè 1893), koja su očuvana u krajevima Srbije i Bosne u kojima je bilo grčkog življa. Najbrojniji dolazak Grka u Sloveniju dogodio se 1948. i 1949. godine. Tada je

³ Bilateralni projekat ostvaren je u okviru projekta *Etnička i socijalna stratifikacija Balkana* (№ 148011), koji je finansiralo Ministarstvo nauke i životne sredine Republike Srbije.

slovenački Crveni krst prihvatio grčku decu, do tada smeštenu u Srbiji, radi oporavka, staranja i školovanja, o čemu je ostalo traga u građi o radu slovenačkih sindikata i Crvenog krsta u Arhivu Slovenije, u Ljubljani. Mali broj grčke dece ostao je u Sloveniji. Isti arhiv poseduje i građu o pomoći Grcima tokom Grčkog građanskog rata, o kojoj se brinuo Republiški odbor za pomoć grškemu ljudstvu. Predavanjima i prikladnim brošurama, Slovenci su pokretani da pružaju pomoć u namirnicama, odeći, obući i novcu. Ova akcija trajala je do 6. marta 1948. godine. Moralna podrška Zveze primorskih partizanov očituje se u pismu generalu Markosu, predsedniku grčke demokratske vlade od 6. januara 1948. godine. Pismo na grčkom, slovenačkom i italijanskom jeziku nalazi se, takođe, u Arhivu Slovenije. Rezultati istraživanja bazirani na građi Arhiva Slovenije u pripremi su za objavljivanje. Očekivano je bilo da se do informacija o vremenu doseljavanja Grka može doći kroz razgovore sa ljubljanskim porodicama Artemis, Grčić, Grković, Grekulović, Papadopulos, Panajotopulos i Tsigaridas, ali kontakt sa njima nije ostvaren.

Marija Vučković je tokom boravka u Ljubljani obavila terensko istraživanje mlađe i obrazovane populacije srpskih migranata u Sloveniji. Intervjuisala je dvadesetak osoba koje su došle u Sloveniju u periodu od 2000. do 2006. godine i koje su u trenutku istraživanja bile u dvadesetim i tridesetim godinama. To su uglavnom bili studenti (najčešće na magistarskim ili doktorskim studijama) i zaposleni na poslovima za koje je potrebno visoko obrazovanje, npr. programeri, farmaceuti, grafički dizajneri, prevodioci. Intervjui s pripadnicima recentne migrantske populacije bili su usmereni na tematizovanje individualne, subjektivne slike njihovog dvostrukog, emigrantskog / imigrantskog iskustva i načina na koje ono oblikuje njihov dijasporni identitet. Pored toga, M. Vučković je razgovarala sa Janom Zemljarič Miklavčič iz Centra za slovenščino kot drugi / tuji jezik Filozofske fakultete v Ljubljani, sa Markom Jovanovićem iz Društva Srpske zajednice, Aleksandrom Stanković iz Ambasade Republike Srbije, članovima Srpskog kulturno-umetničkog društva „Vidovdan“, i prikupila je slovenačku literaturu koja se tiče teme istraživanja i migracija uopšte iz sledećih institucija: Inštitut za slovensko izseljenstvo, Inštitut za narodnostna vprašanja, Inštitut za slovensko narodopisje, Inštitut za slovenski jezik i Narodna in univerzitetna knjižnica. Deo rezultata ovih istraživanja iznet je u radu „Srbi u Sloveniji: stara i nova dijaspora“ (Vučković 2015).

Literatura

- Barlè, Janko. 1893. Iz narodne zakladnice. *Letopis Matice Slovenske* 1893 : 10–11.
- Vučković, Marija. 2015. „Srbi u Sloveniji: stara i nova dijaspora“. U *Srpski jezik, književnost, umetnost. Zbornik radova sa IX međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (24–25. X 2014), Knj. 1: Srpski jezik – od Vuka do danas*, ur. Miloš Kovačević, 455–464. Kragujevac : Filološko-umetnički fakultet.

Sofija Miloradović

Institut za srpski jezik SANU

Beograd, Srbija

nesoni2@mts.rs

Uz drugo izdanje rečnika odevne kulture u Kanalskoj dolini

Terminološki rečnik odevne kulture slovenačke manjine naseljene u Kanalskoj dolini (Italija): *Shranli smo jih v bančah: Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale* [avtor / autore Karmen Kenda-Jež], Ukve – Ljubljana, 2007, predstavljen u prethodnome broju *Slovenike*, doživeo je 2015. godine svoje drugo, unekoliko prošireno i dopunjeno izdanje: Kenda-Jež, Karmen, Žejn, Andrejka (prevajalec, urednik), Weiss, Peter (prevajalec, urednik, recenzent), Bergmann, Hubert (prevajalec, urednik): *Shranli smo jih v bančah: slovanski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. 2., popravljena in razširjena izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: = Casa editrice CRS, CRS ASSA, 2015. 97 str., ilustr.

Kratak predgovor drugom izdanju sačinila je predsednica Slovenačkog kulturnog centra Planika, Nataša Gliha Komac, koja je u njemu navela da je ovaj dragoceni doprinos poznavanju odevne kulture u Kanalskoj dolini dodatno i „dokaz jezikovne pestrosti območja“.

Karmen Kenda-Jež, priznati slovenački dijalektolog i autor rečnika, pomogla nam je u pripremi ovoga teksta nekolikim podacima. Drugo izdanje terminološkog rečnika rađeno je na osnovu terenskih istraživanja koja su se nakon perioda 2003–2007 odvijala i 2014. godine. U njemu je dopunjena dijalekatska (tj. leksička) građa i tzv. dokumentarni odeljak, u kome se nalaze podaci iz poslednjih svezaka rečnika *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* i iz rečnika ukovškog govora Alesandra Omana – *Naša špraha*. *Shranli smo jih v bančah* u ovome izdanju sadrži 657 odrednica, koje su nastale na osnovu čak oko 1.400 audio-fragmenata, načinjenih u tri naselja u

Kanalskoj dolini. Odevni predmeti i njihova imenovanja svedoče o tradiciji i modernosti na planu datog segmenta materijalne kulture, o interkulturnim spregama na ovom području, a ponajviše od svega – o neumitnom iščezavanju narodnog govora.

U okviru ovoga izdanja rečnika nalazi se još desetak veoma kvalitetnih fotografija, a komentar dat ispod jedne od njih navodimo kao primer načina predstavljanja sakupljene zvučne građe: *Ta oženjene žene sa na gwabi nasile na zwa liəpa avba, čərna m pa zwata. / Poročene ženske so na glavi nosile zelo lepo avbo, črno in zlato. / Le donne sposate indossavano cuffie molto belle, nere e d'oro.* Leksički repertoar predstavljen je čak trojezično – s ekvivalentima na književnom slovenačkom, italijanskom i nemačkom jeziku. O načinu na koji je ovaj rečnik ustrojen pisali smo detaljnije u našem prethodnom tekstu.

Tekst *Oblačila naših dedkov in babic* (= *Odeća naših deka i baka*) na početku rečnika, pripovedača Marije Mošic (Maria Moschitz), završava se jednom nostalgичnom rečenicom, koja može biti i svojevrstan moto ovog leksikografskog dela (dat ovde na slovenačkom književnom jeziku): *Naši predniki niso imeli toliko oblek, kot jih imamo mi, pa nobena obleka, kar jih mi nosimo danes, ni tako dobro in lepo narejena kakor tiste od včasih.*

Mario Berdič Codella

Maribor, Slovenija

mariosdlk308@gmail.com

Znameniti Slovenci v Beogradu - Oris celostne likovne podobe

Pri raziskovalnem projektu Znameniti Slovenci v Beogradu gre za precedenčni pregled tistih osebnosti slovenskih korenin, katerih delovanje še zmeraj odmeva v prestolnici nekdanje skupne domovine, bodisi na področju politike in znanosti, vključno z medicino, bodisi umetnosti, tako glasbene in likovne kot literarne in uprizarjajoče, predstavljeneh v treh skupinah po dvanajst predstavnikov. Kar se je pričelo leta 2013 z idejo o sistematičnem raziskovanju slovenskih soustvarjalcev beograjske identitete skozi zgodovino, se je do danes razvilo v poglobljeno študijo s tendencami nadaljnje nadgradnje. Z namenom približati študijo karseda širokemu krogu občinstva, ne le v Srbiji, marveč tudi v Sloveniji, kjer smo za znaten del »znamenitežev« izvedeli šele iz pričujočega projekta, se je pobudnik in organizator, to je Društvo Slovencev v Beogradu Sava, ob podpori Nacionalnega sveta slovenske narodne manjšine v Srbiji, odločil za predstavitev tudi v obliki potujoče razstave, njeno celostno vizualno podobo pa zaupal akademski kipar-ki Mariji Vaudi in akademskemu slikarju Nikoli Pilipoviću, priznanima beograjskima umetnikoma, delujočima tudi kot tandem Manik, ki se odlikuje po obravnavanju družbeno angažiranih tematik.

Umetnika sta s pomočjo sodobne digitalne tehnike ustvarila kar tri razstavne cikle, sestojče iz plakatov navpičnih formatov v tehniki digitalnega printa, oblikovanih kot kolaž, od katerih je bil prvi predstavljen tudi v Likovnem razstavišču Univerzitetne knjižnice Maribor, kjer so nekaj dodatne literature in eksponatov vključili tudi v Knjižno razstavišče, pri čemer je šlo za dopolnjen prenos razstave s sedeža društva Sava na Terazijah v Beogradu. Leta 2016 pa je bil v okviru Glazerjevih dnevov v Rušah predstavljen še drugi del projekta. Težko je sicer opredeliti Manikov likovni slog, vendar lahko ugotovimo, da bolj ali manj temelji na organskih oblikah, ki asociirajo na človeške notranje organe, kot bi šlo za raztelesenje ali boljše rečeno razčlovečenje človeka, kar je eno od bistvenih umetniških sporočil ustvarjalne dvojice: humana civilizacija je dejansko mizantropna. Pri tokratnem konceptu pa sta morala

ubradi ravno obratno pot, namesto raztelesenja sta sestavljala oziroma kolažirala fragmente v neko smiselno, vizualno prepoznavno sporočilno celoto (e pluribus unum), s pomočjo slike/podobe in besede. Skozi celotno zgodovino si človeštvo namreč prizadeva vse pojave, misli in spoznanja predstaviti v ustrezni obliki, bodisi razumljivi vsem ali pa le izbranim, tako v pisani besedi kot v sliki oziroma podobi, kar se ni spremenilo niti v obdobju digitalnih medijev, četudi je morda danes posredovanje iluzije stvarnosti močnejše kot kdajkoli prej (vprašanje pa je, ali lahko ogled prvega dela Vojne zvezd v 3D tehniki gledalca osupne bolj, kot je osupnil srednjeveškega romarja ogled gesamt-kunstwerkovske gotske katedrale).

Beseda in slika (eikonos - logos), sami zase ali skupaj, sta torej večna temelja sporočanja, pri čemer ima izjemno sugestivno moč seveda tudi glasba, stalna spremljevalka sakralnih in posvetnih obredov. Pa vendar je lahko iluzija slike/podobe tako prepričljiva, da jo že od prazgodovinskih časov zamenjujejo z izvirnikom, z nosilcem prave identitete. Tako lahko ugotovimo, da je najboljši plakat tisti, ki oglašuje bistvo na najbolj preprost in razumljiv način, s sliko in besedo, ne nazadnje v sodelovanju z glasbo, česar se zavedata tudi Vauda in Pilipović (otvortev prvega dela projekta v Mariboru je tako pospremila glasba Zlatana Vaude, Marijinega očeta). Izhodišče ali osnovni likovni objekt vsakega posameznega plakata je torej podoba oziroma portret protagonista, bodisi v obliki likovnega dela bodisi fotografije, dopolnjujejo pa jih likovni objekti s pomenom atributov (aluzija na svetniške attribute), torej takšni, ki bistveno opredeljujejo njihovo delovanje in dosežke.

Glede celostne podobe kolažev lahko ugotovimo, da gre po eni strani za uporabo neavtorskih, najdenih virov iz različnih publikacij, po drugi strani pa so uvrščeni tudi fragmenti likovnih del Manika. Izrazit primer takšne kombinacije je plakat, posvečen skladatelju Zlatanu Vaudi, ki močno asociira na konstruktivistične rešitve, razdeljen na dve asimetrični polovici; tretjinsko levo, z mozaično razporeditvijo različnih publikacij v obliki kaskade, vključno z nenavadnim posnetkom avtorja, ki dela svečo na knjigi, in desno, dvotretjinsko, s fotografskim portretom na sredi, nad njim pa Manikov (Marija Vauda) nadrealistično učinkujoči slikarsko risarski portret skladatelja, držječega ribo, iz katere padajo žareči kometi, kot bi šlo za utrinke inspiracij. V isti tretjini slikovne površine se nahaja še posnetek ogromnih orgel in čisto spodaj fotografija Brankovega mostu, čez katerega sta oče in hči skupaj hodila na delo z Novega Beograda v Beograd. Na skupni slikovni površini so torej zajeti prepoznavni in razumljivi simboli, ki opredeljujejo življenje in delo protagonista, z njegovim širšim in ožjim bivalnim in ustvarjalnim okoljem vred.

Še bolj neokonstruktivistično učinkuje plakat, posvečen Bojanu Stupici, sicer arhitektu, ki pa je svoje življenje posvetil dramski režiji in scenografiji, pri čemer izstopata dva skoraj dotikajoča se detajla, v

okviru že omenjenih kompozicijskih in ikonografskih principov, vključno z letrizmi. Prvi je detajl likovnega dela v tipičnem organskem slogu in motiviki Manika, saj očitno predstavlja del prebavil s sfinkterjem, recimo pylorusom, vendar v obliki spirale, ki po eni strani predstavlja arhaični simbol reprodukcije, kot kromosomska mikrospirala, po drugi strani pa lahko v naravnih makrospiralah, kot je polžja hišica, odkrijemo zlati rez, *sectio aurea* ali *proportio divina*, simbolizirajoč božansko intervencijo v materialnem svetu. Drugi simbol je geometrijski, sestavljen iz dveh detajlov sedežev koncertne dvorane, zgornji shematski in spodnji fotografski, vendar v obliki dveh prisekanih, navpično komponiranih trikotnikov, združenih po krajši stranici v enoten geometrijski lik.

Tukaj lahko odkrijemo Manikovo (Marija Vauda) sposobnost povezovanja zgodovinskih in sodobnih slogov ter splošne in kriptografske simbolike z vsebino posameznih plakatov, a hkrati navezujoč tudi na oblikovanje platnic Slovenike. Takšen geometrijski lik lahko namreč v asimetrični obliki in vijolični barvi najdemo tudi na platnicah druge številke časopisa Slovenika, pri čemer se na spodnji polovici strani nahaja skupina v parih združenih obročev, ki se zdijo kot prstani, z verjetno aluzijo na zakon Ulrika II Celjskega s Katarino, hčerjo srbskega despota Đurđa (Jurija) Brankovića, z aluzijo na slovensko-srbsko povezavo v boju proti Turkom že v obdobju renesanse. Hkrati tvorita prepletena obroča obliko ležeče osmice, simbola neskončnosti. Povezavo obeh narodov očitno simbolizira tudi omenjeni sestavljeni, vijolični geometrijski lik iz dveh prisekanih trikotnikov (peščena ura), ki pa očitno izhaja iz naslovnice prve številke Slovenike, kjer lahko opazimo hommage konstruktivizmu, še posebej v trikotniku s slavnega plakata El Lisickega, *Klinom krasnim bij belih*, kjer ostrino radialno komponiranih rdečih in belih klinov »demilitarizirajo« ali »pacificirajo« prevladujoči modri trikotniki, ki se s prekritimi konicami srečujejo nekje v neskončnosti, večnosti. V isti reviji zasledimo članek Marije Vaude, *Poročilo - slike in komentarji*, kjer lahko v slikovni prilogi vidimo izbor umetničinih neokonstruktivističnih plakatov, med katerimi je eden še posebej izstopajoč, saj se črke LEF v cirilici neposredno nanašajo na istoimenski ruski konstruktivistični časopis.

Prav zato je plakat posvečen Eduardu Stepančiču, slikarju, grafiku, oblikovalcu, scenografu in digitalnemu umetniku, kot na kožo pisan umetniški dvojici, pri čemer sta značilno neokonstruktivistično kompozicijo vkomponirala v destijlovske ali bolje rečeno mondrijanovske margine, kot bi šlo za kakšen iluminiran rokopis.

Ob prejšnji omembi Ulrika II Celjskega je treba povedati tudi zanimivo likovno posebnost njegovega plakata, to je *horror vacui* ali strah pred praznino, arhaična kompozicijska značilnost kopičenja likovnih objektov po celotni slikovni površini, ki pa se jo Manik praviloma izogiba, umetnika raje puščata nekaj prostora med posameznimi

likovnimi objekti, tako da kompozicija »diha«, k čemur prispeva tudi abstraktno, polikromirano ozadje, ponekod čisto geometrijsko statično, ortogonalno ali krožno, drugod pa v obliki računalniško generiranih, makro- ali mikrokozmičnih struktur v obliki (kozmičnih) strun ali česa podobnega.

Ob zaključku je treba omeniti tudi nenavadno oblikovanje platnic katalogov treh razstav po 12 plakatov, saj gre za digitalno, domišljij-sko vizijo izlitja Save v Donavo, pravzaprav parafrazo starinske grafike, objavljene na koncu publikacij: Belagerung Belgrad, ki je na vseh katalogih sicer enaka, vendar vsakič v drugačnem koloritu. Platnice hkrati navezujejo na posamezne plakate, ne primer žareče sonce na obzorju nad neposeljenim Vojnim otokom (Ratno ostrvo) se podvoji kot »rumeni pegi« na plakatu zobozdravnika Oskarja Grudna, vključno z drugimi, povezujočimi detajli, predvsem v ozadjih slikovnih površin.

Gre torej za kompleksno in poglobljeno zasnovano celostno likovno rešitev, ki pa lahko v popolnosti opravi svojo sporočilno nalogo šele v spremstvu strokovnih besedil izbranih avtorjev, tako v katalogih kot na razstavah.

Nataša Marjanović

Muzikološki institut SANU

Beograd, Srbija

natasamarjanovic4@gmail.com

Prikaz zbornika Davorin Jenko (1835–1914) – Prispevki za kulturo spomina

(ur. Katarina Tomašević, Muzikološki institut SANU,
Nacionalni svet slovenske narodne manjšine v
Republiki Srbiji, Beograd 2016.)

Obravnavani zbornik del predstavlja nov doprinos k ohranjanju spomina na Davorina Jenka (1835–1914), skladatelja in dirigenta, velikega poslanika slovenske in srbske glasbene in kulturne zgodovine. Sozaložba Muzikološkega inštituta SANU in Nacionalnega sveta slovenske narodne manjšine v Republiki Srbiji prikladno zaokroža niz manifestacij, s katerimi smo tekom 2014. in 2015. leta zaznamovali 180-letnico rojstva in 100-letnico smrti znamenitega umetnika. Eno od slovesnosti je predstavljala tudi znanstvena konferenca *Davorin Jenko – Prispevki za kulturo spomina*, v organizaciji omenjenega Inštituta in Nacionalnega sveta, na kateri so bili predstavljeni znanstveni referati, ki so, razširjeni v znanstvene študije, objavljeni v zborniku. Mednarodni karakter zbornika, kot tudi dejstvo, da je temeljna vsebina vseh avtorskih besedil podana v treh jezikih (srbskem, slovenskem, angleškem), odslkavata njegovo izredno pomenskost. S tem je namreč dostopnost najnovejših interpretacij Jenkovega dela omogočena srbski, slovenski in tudi širši javnosti.

Zbornik vsebuje *Besedo urednice*, osem študij, dve spremni besedili v odseku *Odmevi v tisku – Ob stoletnici smrti Davorina Jenka (Odjeci u štampi – Povodom stogodišnjice smrti Davorina Jenka)* ter posebno *Prilogo – Arhivska pričevanja. Iz zbirke Muzikološkega inštituta SANU (Prilog – Arhivska svedočanstva. Iz zbirke Muzikološkog instituta SANU)*. V okviru uvodnega besedila je urednica dr. Katarina Tomašević predstavila detajlen pregled številnih slovesnosti, ki so ob obletnici rojstva in smrti

Davorina Jenka potekale v Srbiji. Prikazala je osrednje vsebinske linije omenjenega meddisciplinarnega znanstvenega srečanja in hkrati napovedala osnovni koncept zbornika, ki ga – skladno z raziskovalnimi področji posameznih avtorjev – odlikuje širok tematski spekter s področij glasbene zgodovine in njenega stičnega območja z gledališko zgodovino, primerjalnih glasbeno-literarnih raziskovanj, kulturoloških študij, etnologije in teorije glasbe.

Glede na raznovrstnost izbranih tem in metodoloških pristopov je opazna diferenciacija med študijami, v katerih je Jenkov prispevek k srbski in slovenski glasbeni teoriji obravnavan v okvirih širšega družbeno-zgodovinskega in kulturno-političnega konteksta, in besedil preglednega tipa oz. študij, osredotočenih na posamezne aspekte izbranih del iz skladateljevega opusa. V tem smislu študija Sonje Marinković *Delo Davorina Jenka v luči razvoja glasbe v Srbiji in Evropi (Rad Davorina Jenka u svetlu razvoja muzike u Srbiji i Evropi)* skladno z obširnejšim uvodom predstavlja pregled razvojnih procesov v srbski glasbi druge polovice 19. stoletja, s posebnim poudarkom na vprašanih periodizacije in stilskih opredelitev. Kot zanesljiva opora služi zgoščen prikaz literarnozgodovinskega pregleda dinamičnega nizanja in prepletanja stilskih teženj v srbski književnosti v obdobju »dolgega 19. stoletja«, vse od sentimentalizma in predromantike, do bidermajerja, narodno prebujevalnega romantizma in bidermajerskega realizma. Naslanjajoč se na argumentacijo Milorada Pavića o karakteristikah predromantike v književnosti je avtorica opozorila na potrebo po uvajanju iste oznake v okvirih muzikološke obravnave zgodovinskih tokov srbske glasbe 19. stoletja. V cilju osvetljevanja Jenkovega predromantičnega izhodišča, ki ga odlikujeta narodna orientacija in zanimanje za glasbeno folkloro, so prikazani osnovni podatki iz skladateljeve biografije, posebej njegovo delovanje v Beograjskem pevskem društvu in sodelovanje s Kornelijem Stankovićem. Po drugi strani je v besedilu podarjena Jenkova stilaska revolucija v smeri romantizma, opazna v njegovih inštrumentalnih in glasbeno-scenskih delih.

Študija Jerneja Weissa '*Naprej!*' – *prva slovenska himna (Forward! – the first Slovenian national anthem by Davorin Jenko)* pomeni dragocen prikaz zgodovine pesmi, komponirane na verze Simona Jenka, ki je kmalu po nastanku postala simbol slovenskega naroda, po koncu prve svetovne vojne pa tudi del himne Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Nastanek te narodoljubne pesmi, »budnice«, je prikazan v kontekstu pripovedi o Jenkovem delovanju v vlogi dirigenta v komaj ustanovljenem Slovenskem pevskem društvu na Dunaju in o aktivnostih v 60-ih letih 19. stoletja, s poudarkom na negovanju panslovske ideje. Ob opombi, da je pesem takoj po nastanku naletela na izredno popularnost, je komentiran njen odmev v različnih okoljih, posebej tudi dejstvo, da je bila to prva slovenska pesem, prevedena v angleški jezik. Poleg paralele z *Marseljezo* je izredno zanimiva komparativna obrav-

nava vsebin pesmi *Naprej* in *Zdravljice* Franceta Prešerna – političnega, militantnega klica k borbi na eni in pacifističnega pozdrava svobodi in mirnemu soobstoju narodov na drugi strani. Ob poudarjanju kontroverze v zvezi z besedilom Simona Jenka Weiss predstavlja zanimive podatke o zgodovini recepcije pesmi *Naprej* vse do 90-ih let 20. stoletja. Nazadnje se zdi zelo uporaben avtorjev poziv k interpretaciji temeljne vsebine pesmi izključno v duhu časa, v katerem je ta nastala, oziroma ignoriranje obremenjujočih idej o nacionalizmu, ki posebej v našem obdobju implicirajo povsem drugačne pomene.

Poseben spomin na Jenkovo delo predstavlja študija Katarine Tomašević *Davorin Jenko in Stevan St. Mokranjac; Biografski fragmenti; Prispevek h kulturi spomina (Davorin Jenko i Stevan St. Mokranjac; Biografski fragmenti; Prilog kulturi sećanja)*. Navzven nekoliko nenavadna, fragmentarna struktura tega besedila na poseben način izpostavlja ključne stične točke v razvoju delovanja dveh velikanov glasbene umetnosti in ambasadorjev srbske glasbene kulture. S kronološko izbranimi in paralelno razvrščenimi »podobami« iz Mokranjčeve in Jenkove biografije je avtorica ilustrirala prispevek obeh umetnikov v procesih razvoja srbske glasbe do profesionalizma. Komentirani so prvi stiki med obema glasbenikoma in sodelovanje v Beograjskem pevskem društvu ter njun angažma v kulturno-umetniških dogajanjih pod okriljem Narodnega gledališča v Beogradu. V kontekstu predstavljanja Jenkove težnje k negovanju panslavistične ideje na eni in »projektu konstruiranja narodne identitete srbske glasbe na etnični podlagi« na drugi strani je s pretanjeno pozornostjo obravnavana delikatna Jenkova pozicija v zgodovini slovenske, srbske in jugoslovanske glasbe. V posebnem odseku te študije so zabeleženi tudi podatki o številnih manifestacijah in objavah ob zaznamovanju 100-letnice Mokranjčeve in Jenkove smrti leta 2014 (»Niške horske svečanosti« oz. »Niške korovske slovesnosti«, »Mokranjčevi dani« oz. »Mokranjčevi dnevi«, koncerti, cikli javnih predavanj, znanstveni kolokviji, slovesne akademije, razstave, televizijske oddaje, diskografske izdaje, monografije, tematske številke vodečih domačih časopisov s področja muzikologije in etnomuzikologije).

Interdisciplinarni spekter tem, zajetih v zborniku, na dragocen način razširja študija *Mapiranje kulturne zgodovine in spomina: beograjska leta Davorina Jenka in Vele Nigrinove (Mapiranje kulturne istorije i pamćenja: beogradske godine Davorina Jenka i Vele Nigrinove)* izpod peresa Mladene Prelić. Črtice iz skladateljve biografije in njegove življenjske sopotnice so tu inkorporirane v prikaz dinamičnega razvoja urbane beograjske družbe in razcveta nacionalne kulture v Srbiji druge polovice 19. stoletja. Ob impresivnih vtisih tujih potopiscev je Beograd, v katerega prideta Jenko in Vela Nigrinova, predstavljen kot mesto v tranziciji, specifičen konglomerat starega in novega, s posebnim poudarkom na fenomenu intenzivnih demografskih sprememb. Umetniške in družbene aktivnosti Jenka in Nigrinove so komentirane v skladu z zapažanji

o pomenu gledališča kot »epicentra kulturnih procesov« porajajoče se nacije in meščanskega razreda v razvoju. Pri tem je izjemno velika vloga Narodnega gledališča v kulturnem življenju Beograda v sferi pozne romantike 60-ih in 70-ih let prikazana v svetlosti zakasnelega razvoja glede na zahodne zglede. V Jenkovi slogovni opredelitvi je poudarjen umetnikov doprinos k ustvarjanju patriotskega duha naroda, predvsem skoz glasbeni prispevek tedaj popularnih, posrbljenih predstav s petjem. Pri tem je prepoznano Jenkovo doseganje avto-referenčne tradicije in uresničevanje umetniške individualnosti v vseh okvirih. Poleg tega so v študiji s posebno pozornostjo izbrani podatki iz zasebne in profesionalne biografije slovenske igralka, ki je v Beogradu nasledila slavo Milke Grgurove, s ciljem jasnega umeščanja njene vloge v srbsko kulturno in gledališko zgodovino 19. stoletja. V kontekstu kompleksnosti identitet je izpostavljeno, da so Jenka in Nigrinovo v Srbiji označili za »naša tujca«, s posebnim poudarkom na njunem večkratno plodnem angažmaju na področjih umetnosti z močno nacionalno konotacijo. V ločenem delu besedila je avtorica zbrala podatke o priznanjih, ki o bila umetnikoma dodeljena v času življenja ali posthumno.

Originalen doprinos v okvirih interpretacije recepcije Jenkovega dela je s svojo študijo *Davorin Jenko na odru Srbskega narodnega gledališča v Novem Sadu (1961–1914): recepcija predstave s petjem »Seoska lola«* (*Davorin Jenko na sceni Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (1861–1914): recepcija komada s pevanjem 'Seoska lola'*) prispevala Marijana Kokanović Marković. Predstavo s petjem avtorja Emeriha Tota predstavlja kot pomembno pričevanje o madžarsko-srbskih gledaliških povezavah. Nadrobni opis odmeva premiere, kot tudi ostalih izvajanj v novosadskem gledališču je rezultat temeljnega avtoričinega vpogleda v primarne in sekundarne vire, kot so notne izdaje in periodični tisk. Avtorica o sprejemu Jenkovega dela poroča ob upoštevanju kritičnih ocen uglednih srbskih pisateljev, skladateljevih sodobnikov Laze Kostića in Milana Savića. Poleg osvetlitve vprašanja recepcije *Seoske lole* avtorica podaja tudi širši pogled na repertoarno politiko Srbskega narodnega gledališča v kontekstu družbeno-političnih situacij v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, s posebno retrospektivo političnih prizadevanj uprave gledališča in spodbud k ustvarjanju repertoarja v službi nacionalnih interesov. Dragocen prispevek predstavljajo tabelarni prikazi kronoloških popisov domačih in tujih predstav s petjem z repertoarjev Srbskega narodnega gledališča v Novem Sadu in Narodnega gledališča v Beogradu, ki bodo v marsičem olajšali potek prihodnjih raziskovanj.

Kot protiutež študij, ki poudarjajo širšo kulturološko kontekstualizacijo Jenkovega dela, učinkuje študija *Analitične opore v proučevanju opusa Davorina Jenka (Analitički oslonci u proučavanju opusa Davorina Jenka)*, ki se osredotoča na aspekte analitičnega pristopa k interpretaciji umetnikove ustvarjalne poetike oziroma skladateljskega jezika.

Avtorica študije Anica Sabo je za analitični vzorec izbrala koncertno uverturo *Milan*. Naslanjajoč se na teoretična izhodišča uglednega srbskega skladatelja, teoretika in glasbenega pisca Borislava Popovića je interpretacija celotnega glasbenega toka izbranega Jenkovega dela izvedena glede na okvire in značilnosti harmonskega jezika, tematske vsebine in forme. Ob nadrobnejem grafičnem prikazu minuciozno izpeljane analize motivne, harmonske in formalne vsebine je predstavljeno avtoričino stališče o simetrični koncepciji enostavnega cikla z oblikovnimi načeli sonatne forme.

Glavni predmet študije Maje Đukanović so *Literarne teme v skladbah Davorina Jenka (Literarne teme u kompozicijama Davorina Jenka)*. Po pregledu osnovnih biografskih podatkov, posebej tistih o kompleksnih kulturnih kontekstih, ki so vplivali na oblikovanje Jenkovega opusa, so splošno komentirana skladateljeva dela na verze srbskih in slovenskih književnikov. Izpostavljen je primer prve zbirke Jenkovih skladb na verze Prešerna, Vilharja, Levstika, Cegnarja in Tomana, z neizbežno omembo znane budnice *Naprej*, napisane na verze Simona Jenka. Po drugi strani je v študiji apostrofirano Jenkovo sodelovanje z Đurom Jakšićem in Jankom Veselinovićem, kot tudi njegova navdahnjenost z deli Branka Radičevića in Koste Trifkovića ter uglasbitev znane pesmi *Bože pravde*, bodoče srbske himne, na podlagi verzov Jovana Đorđevića. Avtorica poudarja, da je kot aktivni skladatelj gledališke glasbe Jenko skladal tudi na besedila velikanov, kot so Shakespeare, Beaumarchais, Goethe, Hugo, Verne in Schiller. V zaključnih odstavkih študija nekoliko izmakne svoji osnovni temi in preide h komentiranju ustvarjalstva drugih skladateljev slovenskega rodu v Srbiji v obdobju druge polovice 20. in v začetku 21. stoletja.

V zadnji študiji *Kako je o Davorinu Jenku pisal Dragotin Cvetko; Prispevek k proučevanju slovensko-srbskih muzikoloških stikov v obdobju FNRJ (Kako je o Davorinu Jenku pisao Dragotin Cvetko; Prilog proučavanju slovenačko-srpskih muzikoloških veza u doba FNRJ)* Katarina Tomašević razkriva dragocene podatke o delovnih procesih na prvi monografiji o uglednem skladatelju, ki jo je na spodbudo Petra Konjovića sredi 20. stoletja spisal začetnik slovenske muzikologije. V zgodbi o nastanku monografije, ki še danes predstavlja osnovo vseh muzikoloških interpretacij Jenkovega dela, so spretno zgoščena temeljna vprašanja o različnih aspektih in izzivih Cvetkovega dela. Ob naslanjanju na podrobnosti iz korespondence med dvema bližnjima prijateljema in sodelavcema je komentirano predvsem Cvetkovo sodelovanje s Konjovićem kot direktorjem, s Stojanom Lazarevićem in Stano Đurić Klajn, sodelavcema Muzikološkega inštituta SANU, ter z zgodovinarjem Mihovilom Tomandlom. Cvetkov trud, usmerjen na komparativni vidik družbeno-zgodovinskih, političnih, kulturnih in umetniških tokov slovenske in srbske glasbe na prelomu stoletij, je v študiji ovrednoten kot prvi konkretni rezultat slovensko-srbskih povezav v obdobju

FNR Jugoslavije. Besedilo, ki nekako zaokroža osrednji del zbornika, je mogoče brati tudi kot vrsto povabila k prevpraševanju sodobnih prispevkov na področju razumevanja Jenkovega ustvarjalstva – glede na začetne napore na poti nastanka zgledne monografije, pa tudi v širšem smislu, kot refleksija o naravi profesionalnih, sodelovalnih odnosov v želji doseganja skupnih ciljev.

V ločenem segmentu zbornika *Odmevi v tisku* so predstavljena besedila, ki so bila ob stoletnici Jenkove smrti v letu 2014 objavljena v glavnih izdajah *Politike*. V prispevkih Katarine Tomašević *Davorin Jenko (1835–1914): 'Naš znameniti stranac'*; *Sećanje na kompozitora srpske himne 'Bože pravde', povodom stogodišnjice smrti* in Ivane Vesić *Davorin Jenko (1835–1914): fragmenti iz života poznatog kompozitora* so na pregleden način predstavljeni temeljni Jenkovi prispevki k srbski in slovenski kulturi romantičnega obdobja, s poudarkom na njegovi aktivnosti v vlogah tvorca dveh himn, kapelnika Narodnega gledališča in sopotnika Vele Nigrinove, igralka slovenskega rodu, ki je zaslovela v Srbiji.

Kot poziv k nadaljnemu proučevanju, predvsem pa k izvajanju glasbe Davorina Jenka, je v prilogi *Arhivska pričevanja* objavljen skladateljev testament, skupaj s segmenti iz zbirke partitur in dokumentov, ki so se ohranili v Muzikološkem inštitutu SANU (zbirka klavirskih kompozicij *Slovenske narodni pesmi, Strune mило se glasite (Zujte strune), Uvertura Kosovo (Uvertira Kosovo), Uvertura Milan (Uvertira Milan)*, pesmi iz predstave s petjem *Seoska lola*, pesmi iz predstave s petjem *Đido*, v izvedbah za klavir). Omeniti je treba tudi izredno tehnično opremljenost zbornika, skupaj s številnimi bogatimi ilustracijami.

Verjamemo, da bodo zbrani rezultati najnovejših raziskovanj življenja in dela Davorina Jenka prepoznani kot dragoceno in uporabno branje, ne samo v srbskih in slovenskih muzikoloških krogih, pač pa tudi med širšo bralsko publiko. Glede na interpretacije zgodovinarjev, po katerih se kulturni spomin vzpostavlja na podlagi različnih oblik odnosa do preteklosti, medtem ko je prav iz perspektive lastnega odnosa do preteklosti sploh edino mogoče govoriti o minulih obdobjih, ta zbornik kot zbir pričevanj o večplastni vrednosti Jenkovega dela zagotovo predstavlja dragocen prispevek.

Slovenski prevod: dr Tanja Tomazin

Vinko Ošlak

Ljubljana, Slovenija

vinko.oslak@gmail.com

Ivana Vatovec: Kjer šelestijo breze

(roman (Večernice); Mohorjeva Celovec, 2016; 302 s.)

Ivano Vatovec poznamo predvsem kot pesnico, kot zavzeto kulturno delavko v Brežicah, kot nevidno, a še kako pomembno urejevalno in korekturno roko v delu moža, prav tako pisatelja, uveljavljenega biografista Rudija Mlinarja. Po vrhu pa še uporabnico mednarodnega jezika esperanta, kjer redno sodeluje pri kulturnih in literarnih prireditvah v tem jeziku doma in v tujini s pesniškimi prispevki. Kdor je prebiral njene krhke pesniške kristale, si najbrž ni mogel predstavljati, da bi iz istega rahlega peresa, ki sme nad papirjem samo lebdeti, ni pa dovoljeno nanj pritiskati, lahko prišel obsežen sveženj gosto popisanih pol trdno postavljenih proze, čvrsto konstruiranega romana o času, ki ni imel časa za romantiko, saj se je v njem šele strjevala kri štiri leta trajajočega medsebojnega pobijanja v imenu »novega reda«, v imenu še bolj drznega »novega človeka«, oboje zgolj tanki maski na od zla skremženem obrazu prastarega človeka, podvrženega zlu, kakor vsi njegovi prejšnji rodovi in kakor bodo to vsi rodovi, ki mu bodo še sledili. A hkrati so se tekočine človekove usojenosti v tem svetu pretakale tudi za to, kar naj bi nastalo po sesutju predstav o novem človeku in novi družbi: znoj garanja, pri katerem je bila enakovrednost in enakopravnost ženske uveljavljena s tem, da je tudi ženska smela opravljati enako težaška in nevarna dela, kakor so jih prej opravljali samo moški, medtem ko so v dvorani z gumbi vključevanja in izključevanja, odločanja in preprečevanja slej ko prej sedeli moški, ki so vlogo svojega spola razumeli sprevrženo in so le prejšnje, za prošnje včasih vendarle dostopne gospodarje, ki svojega gospodstva niso skrivali, zamenjali, le da so svojo pozicijo gospodovanja skrivali za ceneno socialno in tovariško retoriko. Solze razočaranj, negotovosti in novih nesmislov in krivic, kar vse je izhajalo iz prvenstva ideoloških zamisli in neizprosniht zahtev pred resnicami vsakdanjega življenja in še bolj pred velikimi resnicami tega, k čemur je življenje nazadnje usmerjeno in brez česar ne more biti srečno. Kri novega preganjanja in novih moritev v imenu imaginarne brezrazredne družbe, ki se je od ljudi odmikala, kakor sadeži lačnemu v grškem mitu.

V tem svetu se dekle, po imenu Iča, odpravi na tuje po programu kolonizacije prostora, ki je bil nasilno izpraznjen tistih, ki so na njem toliko časa uspešno gospodarili in prehranjevali kraljevo Jugoslavijo in lep del Evrope s tem, kar je zrastle in dozorelo v črnici Banata, kakor so tedaj pravili Vojvodini.

Pisateljica v majhnih pripovednih sklopih niza prizadevanje junakinje romana, da bi iz opuščene in zapuščene kmetije izvlekla vsaj to, kar je sama potrebovala za življenje, ob čemer je seveda morala odplačevati državi več, kakor so pred zemljiško odvezo tlačani morali plačevati zemljiškemu gospodu. Življenje in delo ji je lajšala pomoč drugih rojakov, ki so se v življenjski stiski povojnega časa prav tako udeležili kolonizacije nekdanj po banatskih Nemcih poseljenega in skrbno obdelovanega prostora. Vmes ji pero uhaja v preteklost in bralca seznanja z različnimi ozadji usod, ki se začno tam spletati. Ne manjka ganljiva priprava na poroko z Ivanom, ki je bil bolj zvest pijači kakor svoji naivni izbranki, reprezentančni za vse tiste lahkomišelnosti in lahkoverne Slovenke, ki menijo, da bodo svojega izbranca spreobrnilo in ga pripravile do treznosti. Tako se rojeva pijana nacija: pijana po moškem alkoholizmu in še bolj usodno pijana po ženskih prevzgojnih iluzijah. In vendar bo bralec spremljal Ičo od rojevanja v rojevanje, simbol življenja, ki je po tolikem morjenju hotelo živeti. Menjavanje pomanjkanja in bolezni. Vrnitev na Slovensko, v Belo krajino. Iča hiše, ki jo je dobila v rabo, a ne v last, ni poskušala prodati, kakor so storili nekateri drugi, ki so se tudi začeli vračati. Imela je svoja moralna načela, ki so že tedaj izzivala posmeh, kako bi ga šele danes, ko bralec lahko o vsem tem bere, ne da bi moral to tudi podoživeti. Vrnili so se na njive, ki jih je junakinja lahko imela za »svoje«, kakor one v Banatu niso bile. Mož Ivan dobi delo v livarni v Črnomlju. Vsak dan je s kolesom moral prevoziti na delo in nazaj trideset kilometrov poti. Vse se je spreminjalo razen nagnjenja k pijači. Iča najde hišico v Dobličah, zelo uborno, a veliko bližje Ivanovemu delu.

Tudi mlajši rod je moral z doma, zdaj na Nemško. Tistih, ki so se hvalisali, kako da so osvobodili deželo okupatorja, in so prav k včerajšnjemu okupatorju poslali na delo ljudi, ki jim doma niso znali priskrbeti poštene zaposlitve, ni bilo sram lagati še naprej.

V zadnjem poglavju se roman spet zbere ob imenu glavne junakinje Iče. Preskrbljena z vsem potrebnim zdaj povzema svoje življenje, svoje boje, a vse to polaga v Božjo voljo, kakor ji narekuje njena preprosta vera. Poglavje je pisano v drugi osebi, kakor da se pisateljica pogovarja z junakinjo in govori namesto nje, a o njej, vendarle bralcu, ne njej. In v tem pripovednem prijemu, ki spretno prestavi bralca v novo razpoloženje, v katerem lahko preišča tudi tek svojega življenja, Ičino življenje ugaša. Medtem vzame Ivana, dosledno njegovi nemoški zvestobi lastnim strastem in opitosti. Na koncu se imena še enkrat zvrstijo. Potem se preseli zadnjič. Tja, v kar ji je kazala njena vera, s katero ni goljufala...

Knjiga, ki jo je lepo in poučno prebrati.

Laura Fekonja
Univerzitet v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Slovenija
laura_fekonja@hotmail.com

Rada Lečić: *Slovenački od A do Ž*

Magistrica Rada Lečić je na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomirala iz slovenskega in italijanskega jezika. Ima dolgoletne izkušnje s poučevanjem slovenščine kot tujega jezika: delala je kot lektorica slovenščine v Rimu, sedaj poučuje slovenščino na univerzi v Trstu.

Je avtorica številnih priročnikov in učbenikov za učenje slovenščine, izpostavljam o zgolj tri: *Osnove slovenskega glagola: slovnični priročnik*; *Slovenski glagol: oblikoslovni priročnik in slovar slovenskih glagolov*; *Osnove slovenskega jezika: slovnični priročnik*.

Slovenščina od A do Ž je učbenik, ki je namenjen študentom slovenščine ali udeležencem tečajev, ki pričenjajo z učenjem slovenščine in ki želijo po Skupnem evropskem jezikovnem okviru doseči stopnjo znanja A1 (vstopna raven) in A2 (vmesna raven).

V učbeniku je deset enot oziroma lekcij in vsaka izmed njih obsega nov nabor leksikalnih in slovničnih novosti, ki jih mora naslovnik s krajšimi dvojezičnimi besedili utrditi in usvojiti. Poudarek je na praktičnem delu utrjevanja izgovorjave, pisave, utrjevanja pravilnih oblik in pomenov besed in njihove razvrstitve v stavčno poved. Na začetku so pojasnjene pravorečno-pravopisne glasoslovne zakonitosti slovenščine. Prvih pet enot obsega nabor temeljnih sporazumevalnih vzorcev – učeči se tako seznanijo s predstavitvijo, osnovno komunikacijo v trgovini, kako se obnašamo na kosilu, o urah dneva in o potovanjih. Slovnične vsebine, ki so predstavljene v prvih petih lekcijah, so sklanjatve samostalnikov, pridevnikov in samostalniški zaimki.

V drugem delu učbenika, od pete do desete enote, se učeči seznanijo z naslednjimi temami: vabilom na prireditve, pri zdravniku, po Sloveniji, po opravkih. Pri slovničnih vsebinah so glagolske oblike nadgrajene z naklonom in načinom, predstavljena je raba dvojine in množine, v deseti enoti pa je opisana in ponazorjena še raba nikalnih in velelnih glagolov.

Ker je metajezik srbščina, naj bi bil učbenik, tako uvodoma poudarja avtorica, primeren tudi za samouke, še zlasti, če slovenski lektor uvede in popelje učečega se skozi začetne izgovorne in pisne posebnosti slovenščine.

Na koncu učbenika so slovnične tabele s pregibalnimi vzorci: sklanjanje samostalnika in pridevnika, osebni zaimki, glavni števniki, vrstilni števniki, glagol v sedanjiku, pretekliku in prihodnjiku, pogojniki in veljnik. Zelo uporabni sta tudi dodana tabela posebnih oblik nekaterih glagolov (npr. iti – grem – pojdi – šel) in tabela različne rabe predlogov, ki pomaga učečim se ponotranjiti dejstvo, da se enak predlog lahko veže z različnimi skloni (skočiti s strehe : pogovarjati se s prijateljico).

V zaključku učbenika je dodan še slovensko-srbski slovar z več kot 2000 besedami. Čisto na zadnjih straneh se nahajajo tudi rešitve, ki so ob predvideni možnosti za samostojno učenje pravzaprav nujne.

Učbenik je v srbski jezik prevedla profesorica slovenskega jezika na Filološki fakulteti v Beogradu, dr. Maja Đukanović.

Učbenik predstavlja dobrodošlo popestritev trenutnega nabora možnosti za učenje slovenščine kot tujega jezika. Tisto, kar ga odlikuje in razlikuje od drugih, je označba naglasov pri dialogih. Ker je to za govorce, ki jim slovenščina ni prvi jezik, zelo trd oreh, je to pozitivna in zaželena kvaliteta.

Tanja Tomazin

Nacionalni svet slovenske narodne manjšine

Beograd, Srbija

trajna@gmail.com

»Slovenika« 1 in 2 v Beogradu in Ljubljani

Leto 2017 je izredno pomembno za časopis »Slovenika«, ne le zato, ker je ta prvič izšel v tiskani obliki, pač pa tudi zaradi dveh javnih promocij, ene v Beogradu in druge v Ljubljani, s katerimi je časopis na simbolični ravni dokončno zapustil okvire projektne »novorojenca« in prešel v svoje zrelo obdobje obstoja. V sozvočju z duhom samega časopisa sta obe promociji potekali dvojezično in tako še dodatno poudarili mednarodni, med-jezikovni koncept. Temu na sledi govore z obeh dogodkov v nadaljevanju besedila objavljamo v njihovi izvorni obliki – nekatere v slovenskem, druge v srbskem jeziku.

Slovenika v Beogradu

Prva svečana promocija prve in druge številke časopisa »Slovenika« je potekala 31. marca 2017 v Ustanovi kulture mestne občine Stari grad »Parobrod«. Na petkovem dogodku se nas je v čudovitih prostorih, za katere se imamo zahvaliti Mestni občini Stari grad, zbralo polna dvorana. Prisotne sta najprej ljubeznivo pozdravila Saša Verbič, predsednik Nacionalnega sveta slovenske narodne manjšine v Srbiji in s tem predstavnik založništva »Slovenike«, in Mateja Norčič-Štamcar, tedanja namestnica ambasadorja Republike Slovenije v Srbiji in pooblaščenca ministrice. G. Verbič je povedal nekaj besed o samih začetkih projekta, ga. Norčič-Štamcar pa je poudarila naklonjenost, s katero beograjska Ambasada in Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu Republike Slovenije spremljata delovanje slovenske manjšine, tako kulturnih društev kot nacionalnega sveta, posebej tudi izhajanje časopisa »Slovenika«, ki ga ta izdaja.

V osrednjem delu promocije so časopis z različnih vidikov predstavile štiri govorce – strokovnjakinje z raziskovalnih področij družbe, jezika, kulture, kulturne zgodovine in umetnosti ter ene od ključnih

sodelavk na projektu »Slovenika«: dr. Mladena Prelić, prof. dr. Maja Đukanović, Marija Vauda in Biljana Milenković-Vuković.

Dr. Mladena Prelić je zbranim predstavila nekaj zanimivih dejstev o priseljevanju Slovencev v Srbijo, o manjšinskih glasilih, njihovem pomenu in posebej o pomenu »Slovenike« za slovensko manjšino:

Zadovoljstvo mi je da sam večeras ovde, jednim ovako lepim povodom – predstavljajem prva dva broja časopisa Slovenika, koji izdaje Nacionalni savet slovenačke nacionalne manjine u Srbiji. I druge nacionalne manjine imaju časopise za kulturu, za književnost posebno: Mađari imaju Hid, Rumuni – Luminu, Bunjevci – Rič, Hrvati – Klasje, Slovaci – Novi život, Rusini – Svetlost, Romi – Romologiju (i svakako sam nekoga slučajno preskočila). Njima se sada pridružila i Slovenika, koja je definisana kao časopis za kulturu, nauku i obrazovanje, i ona će svakako vrlo brzo naći ugledno mesto među ovim časopisima. Njihov značaj je, između ostalog, u tome što predstavu o nacionalnim manjinama odvajaju od stereotipa o folkloru i tradicijskoj kulturi, kao jedinim oblastima koje su značajne za manjine i o kojima one imaju nešto da kažu, i što svedoče da pored folklornog stvaralaštva, koje je takođe značajno i ima svoje mesto u ukupnoj kulturi jednog naroda, one mogu da daju doprinos i u drugim oblastima kulture, umetnosti, nauke i obrazovanja, takav doprinos koji može da bude značajan kako za samu tu manjinu, tako i za matičnu zemlju i za onu zemlju u kojoj žive.

Poznajući nešto malo i Slovence u Srbiji i njihovu istoriju, mislim da nije slučajno što se pojavio ovakav časopis. Slovenaca u ovim krajevima nije nikada bilo mnogo, ali su na neki način uvek bili vidljivi, njihovo prisustvo i njihova delatnost su se primećivale. Prvi pouzdani pomeni o Slovincima u Srbiji potiču iz druge polovine 19 veka. Radilo se o rudarima koji su dolazili u Kneževinu i Kraljevinu Srbiju, i čije se prisustvo evidentira u Majdanpeku, Vrdniku i drugim rudnicima. Stvaranje zajedničke države posle Prvog svetskog rata bio je najveći impuls za doseljavanje Slovenaca u Srbiju. Industrijalizacija i urbanizacija otvorile su potrebu za školovanim stručnjacima različitih profila, i Slovenci su u tom talasu doseljenika imali svoje mesto – kao dobri majstori, ali i kao inženjeri, lekari, stručnjaci različitih profila. Značajno je i to da je tokom Drugog svetskog rata veliki broj Slovenaca bio interniran upravo u Srbiji i da su tada utemeljeni, na privatnom i porodičnom nivou, dobri srpsko-slovenački odnosi i veze, koji su trajali kasnije dugi niz godina i koji se danas ponovo obnavljaju. Posle Drugog svetskog rata, kolonizacija koja je sprovedena naselila je u Vojvodinu, posebno u Banat, i jedan broj Slovenaca. U tom periodu su u Beogradu, kao u administrativnom centru zajedničke države, u saveznim institucijama bili zastupljeni i Slovenci. Ali za sve to vreme, takođe, iz Slovenije su dolazili i u Srbiji su delovali intelektualci, umetnici, a najviše, čini se, glumci i muzičari. Oni su pribavljali ovoj maloj zajednici posebnu vidljivost i ugled u širem okruženju. Taj intelektualni sloj nije bio mali, a značajno je pomenuti da su Slo-

venci i danas, po demografskim parametrima, iako među najmalobrojnijim, istovremeno i među najobrazovanim nacionalnim zajednicama u Srbiji.

Slovinci u Srbiji su još u ranijim periodima pokazali želju da saznaju više o sebi i da to zabeleže. Tako je, na primer, 1932. godine nastala publikacija Bolče Žvana „Slovinci v Beogradu : socialno - kulturna slika“. O njenom autoru malo se zna, ali se iz publikacije saznaje dosta, pa između ostalog i to da su između dva rata različita slovenačka udruženja postojala u Beogradu i da su novine izlazile na slovenačkom, tako da se može reći da publikovanje na slovenačkom jeziku ima određenu tradiciju, na koju se i Slovenika danas nastavlja. Danas, takođe, udruženja Slovenaca u Srbiji kojih ima širom zemlje – pored Beograda, i u Novom Sadu, Vršcu, Zrenjaninu, Zaječaru, Boru, Leskovcu, Nišu – izdaju svoje Biltene, koji su dragocen izvor podataka o životu i radu slovenačke manjine u Srbiji. Ipak, Slovenika se od njih razlikuje i dodaje jednu drugačiju dimenziju stručne i naučne analize problematike ove manjine. Prva dva broja su se uglavnom fokusirala na maternji jezik, istoriju i doprinos značajnih ličnosti iz slovenačke sredine kulturi oba naroda.

Sistematsko sabiranje podataka o Slovencima u Srbiji, kakvo će doneti Slovenika, u perspektivi će mnogo olakšati rad na nekoj budućoj obuhvatajućoj monografiji o ovoj zajednici, koja je svakako potrebna i korisna. Upravo zato što je ovo malobrojna manjina i što se njen broj u demografskim projekcijama sve više smanjuje, utoliko je važnije zabeležiti i sačuvati njena znanja i iskustva.

Uz ove nepovoljne demografske karakteristike, tu je i spontana asimilacija, koja je vrlo često izražena među sličnim etničkim grupama, odnosno narodima. Za one pripadnike koji žele da očuvaju etnički identitet, znanje o sebi, svest o doprinosu grupe kojoj pripadaju, znanje i kontakt sa maternjim jezikom deluju pozitivno, i u tom smislu je i pojava jednog ovakvog časopisa, takođe, značajna. On može da poveća samosvest pripadnika manjine i njihovu pozitivnu identifikaciju. S druge strane, ova vrsta delatnosti važna je i za okruženje, koje tako ima više prilike da upozna Slovence u Srbiji, da uvidi bliske veze, ali i da razume i prihvati različitost i posebnost kulturno drugačijih ljudi u svom okruženju, što ne mora biti uzrok konflikta, već naprotiv – međusobnog bogaćenja i saradnje. Dvojezičnost ove publikacije ukazuje upravo na potrebu i mogućnost zajedničkog života.

Treba se nadati da će časopis naći svoje čitaoce kako u Srbiji tako i u Sloveniji, pa i među Slovencima koji žive u drugim zemljama.

Čestitam još jednom urednicima i autorima, kao i izdavaču, i želim Sloveniki dug i uspešan život.

Vizualna umetnica Marija Vauda je nato tenkočutno in prodorno pripovedovala o vizualnih in grafičnih rešitvah, ki krasijo naslovnice »Slovenike«. V svojem govoru je akademska slikarka pripovedovala o duhovnem ozadju in preišljeni simboliki grafične podobe:

Slovenika je vizuelno koncipirana i oblikovana mojom ambicijom da bude prepoznatljiva kao objekat. Da bude i lepa zato što je vizuelno-značenjski složena. I zato što sam tražila skrivene kopče koje će njene delove konceptulano vezati nevidljivim nitima.

U vremenu inflacije slika, kada donekle nedostaju volja i navika da se posvetimo dugom čitanju, pod pritiskom smo da pronađemo način da te slike što brže nađu put do našeg oka.

Na raspolaganju su nam slike različitog porekla: od istorijskih slika, a to znači svih slika istorije umetnosti i kulture, dakle i fotografija, do današnjih slika – imagea, koje nastaju kompjuterskim generisanjem i nefotografskih slika, kao proizvoda komunikacijskih platformi – mobilnih telefona, tableta.

U nepreglednosti, izbor je uvek jedan.

Izabrala sam, odmah, da znak za Sloveniku, i pre nego što sam znala kako će se zvati časopis, bude **klepsidra – peščani sat**, koji u sebi ima široku – horizontalnu i duboku – vertikalnu značenjsku obojenost i volumen. Ali nisu to jedina dva prostora i načini u kojima se krećemo. Oni su i rizomatski, lavirintski, ciklični... U nazivu Slovenike je grafički potencirano slovo K, znak za Kulturu, koji je konstruisan kao svedena klepsidra, sa sadržajem koji čeka da se prelije iz jednog mentalnog, fizičkog, imaginarnog... prostora u drugi. Transgresija. Klepsidra, peščani sat je, ujedno, i grafički zahvalan oblik, sastavljen od dva trougla, dve udaljenosti, dva susedstva, dve kupe koje se mogu produžiti i transformisati u znak beskonačnosti, u tačku. On je dovoljno i apstraktan i konkretan da može da istrpi razne i mnogostruke metamorfoze, a da uvek ostane izazov za stvaralačke fuge. A dovoljno je i prepoznatljiv kao osnova za svaki novi indeks obrade.

Među nama ovde i Slovenijom tamo... i u nama... među nama kao drugima naspram drugog, traje i jeste, ovde i sada... uvek – pretakanje i usaglašavanje. Nimalo bez muke i zastoja. Zaglavi se ponekad ili često, stane, posrne se, pa se, opet, krene, bez obzira ili nasumice. Za mene su to silnice koje vidim u rimanovoj povši ili mebijusovoj traci, kao u simbolima mašine jezika u kojima prednja – gornja strana postaje donja – zadnja strana naizmenične tranzicije ili prelaska. Lice i naličje, puno i prazno, označeno i označavajuće menjaju svoja mesta i pune jedno drugo. Gornji, puni, ispisani deo (klepsidre) otiče, puni se donji trougao. U hijatusu, naočigled, vreme otkucava, fizički. U sledećem događaju preokreta, tački promene, okretu, spinu, sve će se ponoviti, a opet će biti novo, dodato. To je ono što očekujemo u (svakom) odnosu. Zato sam i korice Slovenike, prednju i zadnju stranu, osmislila kao dva podjednako aktivna **prostora dvojine** na jednoj dvosmernoj i razmenljivoj, duploj traci: nema nevažne strane. Jedna se pretače i proširuje na drugu. Kao što slovenačka **dvojina** razdvaja i spaja dvoje. Midva. Da bi Slovenika bila što bliža i otkrivalačka gledaocu i čitaocu, njena vizuelnost obuhvata ravnopravno, u jukstapoziciji raspoređenu reprodukciju ručno rađene slike na naslovnoj strani i kompjuterski generisanu sliku, fotografiju na zadnjoj strani, ili neku drugu vrstu ili rod slike. Nema presude

u tome šta je bitnije i šta je ukus. To će se razvijati kroz vreme koje će, onda, u posteriornosti, sve izabrane slike i postupke sažeti.

Videćete da Slovenika i unutra, u knjižnom bloku, ima grafičke, vizuelne intervencije. Ove ideje se nisu pojavile zbog straha od praznog prostora i beline lista, naprotiv. Belina i prozračnost je potcrtana vizulenom rešetkom, strukturnim elementima jedne nove apstrakcije, uzetim sa tastature (kosa crta, zagrada, zarez, tačka...), iste one tastature, ili pisma, odnosno znakova interpunkcije, koja se koristi i u tekstualnom sadržaju časopisa, ali upotrebjene na vizuelno-likovno formalan način.

Želim Sloveniki da bude i izuzetna i razumljiva, da ima oči na sve strane, i da oko sebe okupi i da kroz nju prođu i cirkulišu tekstovi, značenja i slike, reči i stvari, koje će nas zaustaviti u našoj žurbi – da ih ugledamo, pogledamo, pročitamo i razmislimo.

Sledil je vzpodbuden govor prof. dr. Maje Đukanović, za konec pa je zbrane nagovorila glavna urednica Biljana Milenković-Vuković, ki je predstavila vsebinski koncept časopisa, uredniški odbor, mednarodno redakcijo in založniški svet, pri čemer ni izpustila tudi vseh ostalih sodelujočih – od tehničnih urednikov, do lektorjev, prevajalcev in drugih. Celotni ekipi »Slovenike«, tako ožji kot širši, se je zahvalila in izrazila optimističen zagon za prihodnji razvoj časopisa.

Slovenika v Ljubljani

V jeseni 2017 smo »Sloveniko« z velikim veseljem predstavili na promociji v Ljubljani, in sicer 28. novembra, ko so nas v Prešernovi dvorani ZRC SAZU sprejeli z iskrenim zanimanjem in gostoljubjem. Promocija je bila organizirana v sodelovanju z Inštitutom za izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Nacionalnim svetom slovenske narodne manjšine v Srbiji. Na tem mestu želimo izraziti veliko hvaležnost našim gostiteljem, posebej dr. Janji Žitnik Serafin in dr. Mojci Nidorfer Šišković. Tudi tokrat so občinstvu »Sloveniko« predstavili Saša Verbič, Biljana Milenković-Vuković, Maja Đukanović in Marija Vauda.

Prof. dr. Maja Đukanović nas je v svojem govoru popeljala po poti navdihujočih spominov na same začetke, pri čemer je z velikim zadovoljstvom pozdravila današnjo podobo »Slovenike«, njeno vitalnost ter vse močnejšo mednarodno in tudi generacijsko mlajšo avtorsko zastopanost:

O časopisu, kot je Slovenika, smo sanjarili že v prvih letih delovanja Društva Slovencev Sava iz Beograda, potem pa od same ustanovitve Nacionalnega sveta slovenske manjšine v Srbiji, v tesnem sodelovanju z Lektoratom za slovenski jezik na Filološki fakulteti v Beogradu.

Člani Nacionalnega sveta smo časopis Slovenika ustanovili z željo, da bi zbrali prispevke in spodbudili k ustvarjanju strokovnjake slovenskega rodu ter strokovnjake, ki se ukvarjajo s tematiko vprašanj v zvezi s Slovenijo, slovensko znanostjo in umetnostjo v Srbiji, z željo, da bi omogočili objavo obravnave slovensko-srbskih znanstvenih vprašanj, predvsem s področja humanistike. K sodelovanju smo povabili strokovnjake z inštitucij, ki se ukvarjajo z naštetimi vprašanji, in to predvsem s stališča izseljenstva.

Dragocen je doprinos kolegic z Inštitutov Srbske in Slovenske akademije znanosti in umetnosti, s Filozofske fakultete v Ljubljani in Filološke fakultete v Beogradu. S posebnim veseljem in ponosom pa smo k pisanju povabili mlade sloveniste, ki so se izšolali na beograjski Univerzi in ki jih nenehno spodbujamo k sodelovanju in znanstvenem pristopu k tematiki, ki obravnava izseljenstvo in izseljence v najširšem pomenu, ter člane društev Slovencev v Srbiji.

Močno si želimo in si prizadevamo, da bi spremenili stereotipno dojetje diaspore. Med Slovenci po svetu je, kot se zadnja leta končno opaža tudi v sami Sloveniji, marsikateri uveljavljeni strokovnjak, znanstvenik, umetnik, oseba, ki je pomembno vplivala in še vpliva na življenje, kulturo, znanost v deželi, kjer dela in ustvarja.

Kot je to na primer glasba, ki nas je pričakala pred začetkom današnje promocije. Slišali smo skladbe, ki so jih napisali skladatelji slovenskega rodu v Srbiji in si želimo, da bi tudi naša Slovenika tako lepo zvenela v svetu znanosti, kot zvenijo melodije, ki smo jih in jih bomo slišali.

Kaj so naši načrti za prihodnost, kje vidimo Sloveniko v naslednjih letih? Našo Sloveniko vidimo kot znanstveni časopis, v katerem objavljajo tako vrhunski strokovnjaki s področja humanistike, kot mladi začetniki, ki delajo šele prve korake v znanosti. Sloveniko vidimo kot stičišče med različnimi področji znanosti, med Slovenci doma in v tujini, stičišče med različnimi generacijami.

Naše tematske številke imajo namen, da spodbudijo načrtne raziskave, ki bi obravnavale določena področja ustvarjanja Slovencev v Srbiji in tudi drugje po svetu. Še vedno na primer niso obdelana vprašanja v zvezi z ustvarjanjem slovenskih slikarjev v Srbiji, ustvarjalcev na področju gledališča, filma in podobno. Upamo, da bomo spodbudili mentorje in študente na različnih ravneh študija, da se lotijo tem in vprašanj, s katerimi bodo razsvetlili delo Slovencev v Srbiji in drugje po svetu in njihovo mesto ter vpliv na znanost in umetnost države, v kateri živijo in delajo.

Slovar slovenskega knjižnega jezika pravi, da Slovenika pomeni: dela v slovenskem jeziku in dela o slovenskem jeziku, književnosti. V Nacionalnem svetu slovenske narodne manjšine v Srbiji in na Lektoratu za slovenščino Filološke fakultete Univerze v Beogradu, kot založnikoma Slovenike, si in si bomo tudi v prihodnje prizadevali še naprej in še več pisati o slovenskem jeziku in kulturi, razvijati Sloveniko, širiti krog sodelavk in sodelavcev, jo ohranjati privlačno, jo pomlajevati.

Dovolite mi, da promocijo zaključim z vabilom k branju Slovenike in sodelovanju v njenem ustvarjanju. Slovenika je dostopna na spletu, člani uredništva smo tudi dostopni, smo odprti za sodelovanje, torej – prisrčno ste vabljeni, da pošljete svoje ideje in prispevke.

Obisk v Ljubljani je potrdil, da želja po mednarodnem povezovanju, posebej tudi intelektualnem in ustvarjalnem, ne tli le med pripadniki manjšin, katerim je stik različnih kultur nekako vrojen v vsakdan, pač pa je enaka težnja občutna tudi drugod. V srečanju s slovenskimi sodelavci, prijatelji in podporniki časopisa prepoznavamo velik korak ne le na področju obstoja in razvoja »Slovenika«, pač pa tudi v njenem vse širšem mednarodnem karakterju, ki je osnovna tematska podlaga celotnega projekta. Povezovalna narava časopisa postopoma presega okvirje papirja in platnic ter resnično ustvarja stabilno vez, most med dvema znanstveno-strokovnima, raziskovalnima, umetniškima prostorama in narodnima kulturama nasploh.

Beleške o autorima

Podatki o avtorjih

Mario Berdič Codella, samostojni ustvarjalec na področju kulture, vpisan v razvid pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, specializirana dejavnost kustos, kritik-recenzent. Član Slovenskega društva likovnih kritikov (SDLK), častni član Društva likovnih umetnikov Maribor (DLUM). Nekdanji sodelavec Umetnostne galerije Maribor (UGM), vključno z Razstavnim salonom Rotovž in Razstaviščem Tehničnih fakultet, nekdanji kurator Galerije Media Nox Mladinskega kulturnega centra Maribor, redni sodelavec DLUM, gostujoči kurator Razstavišča Univerzitetne knjižnice Maribor (UKM), sodelavec Javnega sklada za kulturne dejavnosti (JSKD) izpostava Maribor, sodelavec revije LOCUTIO Mariborske literarne družbe in njene galerije RRRudolf, zunanji sodelavec dnevnika VEČER in strokovne revije FORUM Slovenskega društva likovnih kritikov, urednik kulturnega programa na Exodus-TV. Za svoje raznovrstno delo je prejel mnogo relevantnih priznanj in nagrad.

Vesna Bižić-Omčikus, rođena u Beogradu, etnolog, muzejski saveznik u Etnografskom muzeju u Beogradu. Rukovodilac je dokumentacije muzejskih predmeta i fotodokumentacije. Autor izložbi o značajnim ličnostima iz istorije Etnografskog muzeja u Beogradu i saradnik na fotografskim izložbama savremenih beogradskih fotografa. Takođe, autor brojnih stručnih radova iz oblasti zaštite materijalne i nematerijalne etnografske baštine. Učesnik na domaćim i međunarodnim skupovima o novoj ulozi muzeja u savremenom društvu. Trenutno angažovana na autorskom projektu „U potrazi za rasutim srpskim etnografskim blagom / Srpsko etnografsko nasleđe u dijaspori“.

Dr **Jadranka Đorđević Crnobrnja** (1971) je viši naučni saradnik Etnografskog instituta SANU. Diplomirala, magistrirala i doktorirala je na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Glavna interesovanja i rad odnose se na istraživanja i studije iz oblasti pravne etnologije i antropologije, etniciteta i migracija. Autorka je dve knjige: *Srodnički odnosi u Vranju* i *Nasleđivanje između običaja i zakona*. Objavila je i veliki broj naučnih radova u domaćim i inostranim naučnim publikacijama. Sarađivala je na više bilateralnih međunarodnih projekata i učestvovala je na većem broju konferencija u Srbiji i inostranstvu.

Mg **Jovanka Đorđević Jovanović** diplomirala je Opštu književnost sa teorijom književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Magistrirala je sa temom *Grci i Grčka u Srpskom književnom glasniku (1900 – 1941)* na istom fakultetu. Radila je u Balkanološkom institutu SANU kao bibliotekar (1980 – 2000), a kao istraživač saradnik (2001– 2015). Bavila se grčko-srpskim književnim odnosima i istorijom grčke dijaspore u Srbiji.

Mr **Laura Fekonja** (1982) diplomirala je 2006. na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani, gde je 2013. i magistrirala sa temom iz oblasti jezičke didaktike. Od 2007. do 2011. predavala je na Katedri za slovenački jezik na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Zagrebu, a 2012./2013. na Univerzitetu u Klagenfurtu. Dobitnica je priznanja za posebna dostignuća u nauci koje dodeljuje Filozofski fakultet u Brnu.

Dr. **Cvetka Hedžet Tóth** (roj. 1948) je redna profesorica za ontologiju, metafiziko in filozofiju utopistike na odelku za filozofiju Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je redno zaposlena. Bila je predstojnica katedre za sistematsko filozofiju in senatorka na fakulteti. Prav tako je bila daljši čas podpredsednica Društva visokošolskih profesorjev Univerze v Ljubljani. Področja njenega širšega znanstvenoraziskovalnega in predavateljskega delovanja so ontologija, metafizika, utopistika, etika in aksiologija. Predavala in strokovno sodelovala je s Hebrejsko univerzo v Izraelu ter z Univerzo Regensburg in Univerzo München v Nemčiji. Je avtorica številnih člankov, razprav in študij iz teoretične in praktične filozofije. Do zdaj je objavila šest knjig – *Spontanost in avtonomnost mišljenja* (1994), *Metafizika čutnosti* (1998), *Med metafiziko in etiko* (2002), *Hermenevtika metafizike* (2008), *Dialektika refleksijskega zagona* (2015), *Materialistično-idealistična zarez* (2015).

Helena Janežič je po zaključeni gimnaziji v Kranju leta 1996 diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer si je pridobila naziv profesor zgodovine in diplomirani bibliotekar. Od leta 1996 je zaposlena v Narodni in univerzi knjižnici v Ljubljani, kjer je sprva delala v Zbirki serijskih publikacij, nato na projektu Digitalne knjižnice Slovenije, od leta 2009 pa vodi Zbirko tiskov Slovencev zunaj Republike Slovenije.

Silvija Krejaković, muzejski svetnik u Narodnom muzeju u Kraljevu. Diplomirala je na grupi za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Vodi zbirku za period novije istorije, istražuje i ažurira podatke o civilnim žrtvama Drugog svetskog rata na kraljevačkom području.

Autor i koautor brojnih izložbi Narodnog muzeja u Kraljevu. Uz izložbene kataloge i monografiju *Identiteti žrtava streljanih u Kraljevu oktobra 1941.* (MŽG, Beograd 2013), autor je radova na domaćim i međunarodnim naučnim i stručnim skupovima (Jerusalim, Beograd, IMS). Publikovala je istraživanja o stradanju slovenačkih civila tokom okupacije: Krejaković S., Strle U. (2011). *Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu, Dve domovini/Two Homelands 33, Slovenci – izbeglice u Kraljevu u vreme okupacije (1941–1944), Naša prošlost 10.* Član je redakcije časopisa *Slovenika* Nacionalnog saveta slovenačke nacionalne manjine u Srbiji.

Dijana Lukić (1985) je leta 2009 diplomirala na Oddelku za etnologiju in kulturno antropologiju Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, z diplomskim delom »Slovenci v Vojvodini: društvo Slovencev 'Kredarica' v Novem Sadu«, za katero je leta 2010 prejela 2. nagrado na VIII. Natečaju Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu za diplomska, magistrska in doktorska dela. V letih 2009 in 2010 je bila kot mlada raziskovalka zaposlena na projektu Filozofske fakultete pri vzpostavljanju Digitalne enciklopedije naravne in kulturne dediščine na Slovenskem (DEDI – www.dedi.si). Njena področja raziskovanja so etnologija Balkana, izseljenstvo, Slovenci v izseljenstvu in kulturna dediščina.

Dr **Nataša Marjanović** (1984), muzikolog, istraživač saradnik Muzikološkog instituta SANU. Nakon završenih studija muzikologije na Fakultetu muzičke umetnosti u Beogradu (2009), diplomskim radom *Tragovi šekspirovskog pisma u delima Enrika Josifa – 'Hamlet' i 'Smrt Stefana Dečanskog'*, doktorirala je na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu (2016), sa temom *Muzika u srpskoj dokumentarno-umetničkoj prozi druge polovine 19 veka.* Učestvuje u radu na pripremi prvog kritičkog izdanja *Sabranih dela Kornelija Stankovića.* Kao saradnik Matice srpske, učestvuje u leksikografskim projektima *Srpski biografski rečnik* i *Srpska enciklopedija* i u naučnoistraživačkim projektima „Fundamentalna istraživanja srpske muzike 18. i 19. veka“ i „Muzika sa margina: doprinos opštoj i muzičkoj kulturi i prosveti“. Naučne studije, članke i prikaze objavljuje u naučnim časopisima, tematskim zbornicima i dnevnim listovima. Učestvovala je na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima (Srbija, Grčka, Hrvatska, Austrija, Mađarska). Član je Međunarodnog društva za pravoslavnu crkvenu muziku (ISOCM) i Društva za negovanje monodije (Verein zur Erforschung der Monodie). Osnovna polja njenog istraživanja su srpska muzika 19. veka, crkvena muzika, veze između muzike i književnosti.

MA **Vojislav Martinov** (1981), diplomirao istoriju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 2009. godine. Na istom fakultetu stekao zvanje istoričar-master 2011. godine, a od 2015. godine je na doktorskim interdisciplinarnim studijama iz humanistike. Od 2010. do 2012. volontirao u Muzeju Vojvodine, a zvanje kustosa stekao je 2011. godine. Od 2012. zaposlen kao kustos *Zbirke odlikovanja, medalja, značaka, povelja i plaketa*, Odeljenja savremene istorije Muzeja Vojvodine. Saradnik je Srpskog biografskog rečnika (Matica srpska) i Enciklopedije Vojvodine (VANU). Autor tri samostalne izložbe i koautor više kolektivnih izložbi

Prof. dr **Sofija Miloradović** (rođ. Rakić, 1963), naučni savetnik Instituta za srpski jezik SANU i redovni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu. Diplomirala je (1987), magistrirala (1991) i doktorirala (2001) na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. U svom naučnom radu bavi se, radeći na dijalekatskom korpusu, fonologijom, morfologijom, sintaksom i semantikom, leksikologijom, a ima i više radova iz oblasti etnolingvistike. U domaćim i stranim naučnim časopisima objavljeno joj je oko stotinu autorskih radova, lingvističkih karata i kritičkih prikaza.

Vinko Ošlak, jezikoslovec, prevajalec, esejist, kolumnist, pisatelj, filozof, esperantist, je osnovno šolo obiskoval na Prevaljah, nižje razrede klasične gimnazije pa na Ravnah na Koroškem. Leta 1967 je maturiral na Ekonomski srednji šoli v Slovenj Gradcu. Študij političnih ved pa na FSPN v Ljubljani. Po daljši prekinitvi je nadaljeval študij na *Akademio Internacia de la Sciencoj* v San Marinu, kjer je leta 1991 diplomiral s stopnjo bakalavreata na temo »Državna filozofija pri Novalisu«. V letu 1993 na isti akademiji ubranil magistrsko nalogo z naslovom »Identiteta in komunikacija – na primeru manjšinskega problema na Koroškem«. V letu 1982 se je preselil v Celovec, kjer je bil najprej zaposlen pri Mohorjevi družbi, od 1989 pa pri Katoliški akciji kot lektor in strokovni sodelavec. Ošlak piše in objavlja leposlovno literaturo in esejistiko, filozofska in družboslovna besedila, priložnostno tudi časopisno feljtonistiko v slovenščini, esperantu in nemščini. Od leta 2004 do 2006 je bil predsednik esperantskega centra mednarodnega pisateljskega združenja PEN.

Dr **Gordana Petković** (1972), istoričar je i muzejski savetnik. Diplomirala je (1999), magistrirala (2009) i doktorirala (2016) na Katedri za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Zaposlena je u Muzeju grada Novog Sada od 2002. godine, na mestu kustosa za političku i društvenu istoriju Sremskih Karlovaca. Priređuje izložbe o značajnim

ličnostima koje su obeležile istoriju ovog mesta. U svom naučnom radu bavi se istraživanjima crkvene istorije 19. i prve polovine 20. veka i istorijom Kraljevine Jugoslavije. Dobitnica je nagrade Muzejskog društva Srbije *Mihajlo Valtrović*, za koautorstvo na izložbi o patrijarhu Josifu Rajačiću (2005).

Dr **Marta Stojić Mitrović**, etnolog i antropolog, naučni saradnik. Magistrirala je antropologiju na Fakulteti za društvene vede u Ljubljani, Slovenija, a doktorirala na Odeljenju za etnologiju i antropologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Radi u Etnografskom institutu SANU u Beogradu, Srbija, od 2007. godine. Bavi se istraživanjima diskursa i praksi vezanih za migracije, državljanstvo, ljudska prava i diskriminaciju u srpskom, regionalnom i kontekstu EU.

Dr. **Tanja Tomazin** (1987) je diplomirala iz primerjalne književnosti (2010) in doktorirala iz literarnih znanosti (2014) na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Več let je opravljala delo voditeljice in novinarke na RTV Slovenija. Danes aktivno deluje kot pisateljica strokovnih, poljudnoznanstvenih in umetniških besedil, lektorica slovenskega jezika ter prevajalka. Zaposlena je kot sekretarka pri Nacionalnem svetu slovenske narodne manjšine v Beogradu. V svojem raziskovalnem delu se osredotoča predvsem na slovensko in srbsko književnost 2. polovice 20. stoletja, pri čemer združuje literarnozgodovinski, literarnoteoretični in sociološko-kulturološki vidik.

Dr **Marija Vučković** je naučna saradnica Instituta za srpski jezik SANU na projektu „Etimološka istraživanja srpskog jezika i izrada *Etimološkog rečnika srpskog jezika*“ i spoljna saradnica Balkanološkog instituta SANU na projektu „Jezik, folklor, migracije na Balkanu“. Oblasti njenog naučnog delovanja su: etimologija i etimološka leksikografija, kontaktna lingvistika, kognitivna semantika, tajni zanatlijski jezici, jezička situacija malih etnolingvističkih zajednica.

Izdavaški svet i lista recenzenata: imena i afilijacije / Svetovalni odbor in seznam recenzentov: imena in afilijacije

Međunarodni izdavaški svet / Mednarodni svetovalni odbor

Prof dr **Jurij Bajec**, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Srbija

Dr **Jadranka Đorđević Crnobrnja**, Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija

Dr **Zdenka Petermanec**, Univerzitetna knjižnica Maribor, Slovenija

Prof. dr **Vesna Polovina**, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Srbija

Dr **Mladena Prelić**, Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija

Dr **Nataša Rogelja**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana, Slovenija

Prof. dr **Alojzija Zupan Sosič**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Slovenija

Recenzenti / Recenzija

Dr **Mirjana Pavlović**, Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija

Dr **Sanja Petrović Todosijević**, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Srbija

Dr **Mladena Prelić**, Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija

Mojca Račič, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, Slovenija

Mr **Katarina Radisavljević**, Muzej Vojvodine, Novi Sad, Srbija

Dr **Marjeta Rajković Iveta**, Filozofski fakultet Sveučilištva u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Hrvatska

Dr. **Mojca Ravnik**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija

Dr. **Sabine Rutar**, Leibniz-Institute for East and Southeast European Studies, Regensburg, Germany

Dr **Aleksandar Stojanović**, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Srbija

Dr **Sanja Zlatanović**, Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija

Dr. **Janja Žitnik Serafin**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana, Slovenija

Politika časopisa

Journal policy

Politika časopisa

Časopis *Slovenika*: časopis za kulturu, nauku i obrazovanje (dalje *Slovenika*) izlazi godišnje u režimu otvorenog pristupa.

U časopisu *Slovenika* objavljuju se stručni i naučni radovi iz oblasti kulture, nauke, obrazovanja, arhivistike, umetnosti, te likovnog i literarnog stvaralaštva autora koji se tim oblastima bave, a odnose se na život i delovanje slovenačke nacionalne manjine u Srbiji, odnosno – na slovenačku populaciju koja živi i boravi u Srbiji.

Kategorije radova koji se dostavljaju mogu biti sledeće: originalni naučni rad, pregledni rad, naučna kritika / kritika, polemika, saopštenje, građa, osvrt, prikaz, hronika, bibliografija, preuzet rad, preveden rad, kao i intervjui sa značajnim osobama. U časopisu mogu da se objavljuju i radovi studenata slovenačkog jezika i drugih disciplina, koji po svome sadržaju odgovaraju tematici časopisa.

Mogu se objavljivati i specijalni brojevi časopisa sa posebnom tematikom i gostujućim urednikom, kao i tekstovi napisani po pozivu, posvećeni izabranoj temi broja.

Radovi mogu biti napisani na slovenačkom ili srpskom jeziku (ćirilica / latinica). Naslov rada, apstrakt i ključne reči *Slovenika* objavljuju na srpskom, slovenačkom i engleskom jeziku.

Obaveze urednika

Glavni urednik časopisa *Slovenika* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Urednik se prilikom donošenja odluke rukovodi uređivačkom politikom, vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Urednik ne sme imati bilo kakav sukob interesa u vezi sa podnesenim rukopisom. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje uredništvo. Pošto je identitet autora i recenzenata nepoznat drugoj strani, urednik je dužan da tu anonimnost garantuje.

Urednik je dužan da sud o rukopisu donosi na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih / rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednik ne sme da koristi neobjavljen materijal iz podnesenih rukopisa za svoja istraživanja bez pisane dozvole autora.

Obaveze autora

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalni doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Autori takođe garantuju da rukopis nakon objavljivanja u časopisu *Slovenika* neće biti objavljen u drugoj publikaciji, na bilo kom jeziku, bez saglasnosti vlasnika autorskih prava.

Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj podnesenih rukopisa i validnost rezultata, i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje.

Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autori garantuju da su kao autori navedena samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno da su sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedena kao autori.

Autori se moraju pridržavati etičkih standarda koji se odnose na naučno-istraživački rad i rad ne sme biti plagijat. Autori garantuju i da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih.

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

O recenziranju

Prispele rukopise iz kategorija naučnih i stručnih radova urednik najpre upućuje na predrecenziju Redakciji, koja utvrđuje da li je tekst u skladu sa politikom časopisa. Prispele radove, odobrene od strane Redakcije, glavni urednik šalje dvojici stručnjaka za naučnu oblast kojom se određeni rad bavi, i uz rad dostavlja recenzentski obrazac. Recenzentski obrazac sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju na to koji su to aspekti koje treba sagledati kako bi se donela odluka o objavljivanju rukopisa. U završnom delu obrasca recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša; dati komentari šalju se autorima, bez navođenja imena recenzenata, radi unošenja potrebnih ispravki. Rok za ispravke radova je 10 dana od datuma slanja recenzije autoru. Autor odlučuje da li će postupiti ili ne po uputstvima recenzenata i o tome obaveštava Redakciju, a Redakcija donosi konačnu odluku u pogledu objavljivanja rada.

Ako odluke dvaju recenzenata nisu iste (prihvatiti / odbaciti), glavni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata. Konačan izbor recenzenata spada u diskreciona prava urednika. Recenzentski list recenzentu šalje sekretar redakcije *Slovenika*. Recenzent je dužan da u roku od tri nedelje dostavi gotovu recenziju rada.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i njihovo predstavljanje kao svojih predstavlja grubo kršenje naučne etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikriivanja plagijata) delova tekstova drugih autora, bez jasnog ukazi-

vanja na izvor ili obeležavanja kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);

- kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni. Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu *Slovenika* plagijat, rad će biti opozvan, a od autora će se zahtevati da upute pisano izvinyenje autorima izvornog rada i prekinuće se saradnja sa autorima plagijata.

Otvoreni pristup

Časopis *Slovenika* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa sajta časopisa i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Časopis *Slovenika* ne naplaćuje APC (Article Processing Charge).

Samoarhiviranje

Časopis *Slovenika* omogućava autorima da deponuju kako prihvaćenu (recenziranu, Author's Post-print) verziju rukopisa, tako i finalnu, objavljenju verziju rada (Publisher's version/PDF) u PDF formatu u institucionalni repozitorijum nekomercijalne baze podataka, da pomenute verzije objave na ličnim veb stranicama, ili na sajtu institucije u kojoj su zaposleni, a u skladu sa odredbama licence Creative Commons AutorstvoNekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-ncnd/3.0/rs/>), u bilo koje vreme nakon objavljivanja u časopisu. Pri tome se moraju navesti DOI oznaka članka u formi interaktivnog linka, izdavači, kao nosioci autorskih prava, i ostali bibliografski podaci o članku.

Autorska prava

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača potpisivanjem *Ugovora o prenosu autorskih prava*, koji se može preuzeti sa sajta Nacionalnog saveta. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava.

Uputstvo za slanje rukopisa

Rukopisi se šalju elektronskom poštom (kao Word dokument) na adresu Redakcije: nacionalnisvet@eunet.rs. Rok za predaju radova je 1. jul.

Prilikom podnošenja rukopisa autori garantuju da rad koji se podnosi nije već objavljen (osim u formi apstrakta na nekom skupu, ili kao deo nekog objavljenog predavanja, preglednog rada ili teze); da se ne razmatra za objavljivanje kod drugog izdavača ili u okviru neke druge publikacije; da je objavljivanje odobreno od strane svih koautora, ukoliko ih ima, kao i, prečutno ili eksplicitno, od strane nadležnih organa u ustanovi u kojoj je izvršeno istraživanje.

Prilikom slanja rukopisa, autori treba obavezno da navedu: ime i prezime, instituciju u kojoj rade, e-mail adresu. Ukoliko ima više autora, za svakog autora treba navesti sve tražene podatke.

Uz rukopis teksta treba obavezno poslati naslov, apstrakt i ključne reči, tekst zahvalnosti, reference, spisak tabela, spisak ilustracija. Pozicije slika i tabela treba obeležiti u tekstu (slike i tabele ne treba inkorporirati u datoteku koja sadrži rukopis; one se dostavljaju kao posebne datoteke u odgovarajućim formatima).

Autori koji šalju prilog na srpskom / slovenačkom jeziku mogu sami odabrati da li žele da im objavljeni članak bude na latiničnom ili ćiriličnom pismu, tako što će tekst poslati otkucan odgovarajućim pismom.

Svi rukopisi prihvaćeni za štampu prolaze lekturu i korekturu, a autori unose potrebne lektorske i korektorske izmene najkasnije u roku od 10 dana od prijema lektorisanog rukopisa.

Apstrakt ne treba da bude duži od 200 reči i treba da sadrži kratak pregled metoda i najvažnije rezultate rada, tako da se može koristiti prilikom indeksiranja u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. U apstraktu ne treba navoditi reference. Apstrakt treba dostaviti na srpskom, slovenačkom i engleskom jeziku.

Ključne reči (najviše njih 5) navode se u posebnom redu iza apstrakta. Ključne reči moraju biti relevantne za temu i sadržaj rada. Dobar izbor ključnih reči preduslov je za ispravno indeksiranje rada u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ključne reči treba navesti na srpskom, slovenačkom i engleskom jeziku.

Način formatiranja, kategorije i obim rukopisa

Autori su dužni da se pridržavaju uputstva za pripremu radova. Rukopisi u kojima ova uputstva nisu poštovana biće odbijeni bez recenzije.

Za obradu teksta treba koristiti Word program. Rukopise treba slati u doc ili docx formatu.

Rukopisi se šalju u A4 formatu, font Times New Roman (12pt) sa proredom 1,0. Fusnote su u fontu Times New Roman (10pt), sa proredom 1,0. Struktura rukopisa može biti sa poglavljima i potpoglavljima. Tip naslova, poglavlja i potpoglavlja, kao i drugo van gore navedenih podataka, autori ne treba sami da formatiraju, već to čini Redakcija u skladu sa svojim načinom formatiranja. Upućivanje na broj projekta i njegove finansijere (ukoliko je prilog napisan u okviru naučnog projekta), izraze zahvalnosti i slične komentare treba navesti.

Pasuse treba uvlačiti, a ne razdvajati praznom linijom. Znaci navoda koriste se za citate unutar teksta, a apostrofi za citat u okviru citata. Tabele, grafikoni, sheme, slike i ilustracije treba da budu precizno naslovljeni i numerisani, sa pratećim objašnjenjem.

Redakcija zadržava pravo preloma i opreme teksta i ilustracija u skladu sa formatom časopisa.

U **kategoriji originalnih i preglednih naučnih radova**, maksimalan obim rukopisa po broju slovnih mesta sa proredom iznosi: za originalni naučni rad – do 70 000 slovnih mesta; za pregledni rad – do 45 000 slovnih mesta; za naučne kritike i polemike – do 20 000 slovnih mesta; za prikaze – do 10 000

slovnih mesta, za hronike – do 6 000 slovnih mesta; apstrakt – do 200 reči, ključne reči – do 5.

Slike, crteži i druge ilustracije treba da budu dobrog kvaliteta. Grafički prilozima se mogu dostaviti u elektronskom obliku, i to za crteže obavezno kao *Line art*, u rezoluciji od 600 dpi, a fotografije – u rezoluciji od 300 dpi. Ako autor ugradi grafički prilog u svoj Word dokument, onda on obavezno mora dostaviti isti taj grafički materijal i kao posebne dokumente, u formatu *tif*, *pdf* ili *jpg*.

Redakcija zadržava pravo odluke u pogledu fleksibilnosti ovih zahteva u određenim slučajevima.

Pored naučnih i stručnih radova, časopis je otvoren i za različite vrste tekstova, pa se i priprema za njihovo objavljivanje razlikuje. Kada su u pitanju građa, komentari, hronike, prikazi, izveštaji, bibliografije i slični tekstovi, za njihovo opremanje nema posebnih zahteva, osim onih tehničke prirode, koji važe za sve ostale radove.

Način obaveznog i jedinstvenog citiranja

Autori su obavezni da prilikom citiranja i navođenja literature koriste **isključivo** format Chicago Manual of Style – author-date.

Detaljnija obaveštenja nalaze se na web stranici:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

- **Citiranje je unutar teksta.** U tekstu se u zagradu stavlja prezime autora i godina izdanja odgovarajuće bibliografske jedinice, bez zareza između prezimena autora i godine, a po potrebi se navodi broj stranice, odvojen zapeatom, npr. (Pejović 2008), ili (Pejović 2008, 37), ili (Kodela i dr. 2006, 25–9).

- Spisak literature (referenci) na kraju rada daje se po azbučnom ili abecednom redu prezimena autora. Ukoliko se navodi više bibliografskih jedinica istog autora, koje imaju istu godinu izdanja, one se dodatno označavaju malim početnim slovima abecede.

- Fusnote (napomene) pri dnu strane treba da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjenja, naznake o korišćenim izvorima (poput naučne građe, veb stranica, priručnika i sl.), ali ne mogu biti zamena za citiranu literaturu. Citiranje nekog autora u fusnoti jednako je načinu citiranja u tekstu.

Načini citiranja u spisku literature

Knjige (monografije):

Ukoliko postoji dva, tri ili više autora, piše se prezime prvog autora, a potom se dodaju imena i prezimena ostalih autora. U citiranju u tekstu navodi se samo ime prvog autora i dodaje se skraćena *i dr.*, odnosno *et al.* Nakon naziva knjige, prvo se navodi mesto izdanja, pa izdavač odvojen dvotačkom. Ukoliko ima više izdavača, oni se odvajaju crticama. Ukoliko ima više mesta izdanja, navodi se samo ime prvog grada.

Cvetko, Dragotin. 1952. *Davorin Jenko i njegovo doba*. Beograd : Naučna knjiga.

Đukanović, Vlado i Maja Đukanović. 2005. *Slovenačko-srpski i srpsko-slovenački rečnik*. Ljubljana : Pasadena.

Kodela, Slobodan A., Danijela Stojanović, Sonja Cvetković. 2006. *Slovenski muzičari u niškom kraju = Sloveni glazbeniki v Nišu in okolici*. Niš : Slovenačka kulturna zajednica „France Prešern”.

Urednik monografije ili zbornika radova:

Pejović, Roksanda (ur.) 2008. *Allegretto giocoso : stvaralački opus Mihovila Logara*. Beograd : Fakultet Muzičke umetnosti.

Trebše-Štolfa, Milica (ur.) 2001. *Slovensko izseljenstvo : zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica.

Poglavlje u monografiji ili zborniku radova:

Zeković, Dragomir. 2004. „Svetopolk Pivko (1910–1987)”. U *Život i delo srpskih naučnika* 9, ur. Vladan D. Đorđević, 287–328. Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti.

Maricki Gađanski, Ksenija. 2009. „Klasičarska aktivnost Albina Vilhara”. U *Antički svet, evropska i srpska nauka : zbornik radova*, ur. Ksenija Maricki Gađanski, 208–213. Beograd : Društvo za antičke studije Srbije : Službeni glasnik.

Uvod, predgovor i slični delovi knjige:

U tekstu – (Bronner 2005, xiii-xx)

Bronner, Simon J. 2005. Introduction to *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*, ed. Simon J. Bronner, xi-xxv. Bloomington: Indiana University Press.

Članak u štampanom časopisu:

Bižić Omčikus, Vesna. 2003. Niko Županić v Etnografskem muzeju v Beogradu. *Etnolog : glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 13 (64) : 273–283.

Mišić, Darko. 2009. Starograđanin Odon Vertovšek proslavio stoti rođendan. *Informator Opštine Stari grad* 25 : 4.

Članak u dnevnoj ili periodičnoj štampi, sa imenom autora članka, ili bez njega:

Članak iz dnevne štampe može biti citiran unutar teksta, bez posebnog navođenja u spisku referenci, na sledeći način: „Kao što je Niderkorn napisao u *New York Timesu* od 20. juna 2002, ...”, ili sa napomenom u zagradi posle odgovarajuće rečenice (*Večernje novosti*, 25. jun 2007). Ukoliko autor želi da izvor stavi u listu referenci, to čini na sledeći način:

Niderkorn, William S. 2002. A scholar recants on his „Shakespeare” discovery. *New York Times*, June 20.

Večernje novosti. 2007. Godine bez traga. *Večernje novosti* 25. jun.

Prikaz knjige:

Radović, Srđan. 2009. Kontinuirano istraživanje zajednice Srba u Mađarskoj. Prikaz knjige (*Ni*) *ovde (ni) tamo: Etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka* Mladene Prelić. *Antropologija* 7 : 161–2.

Teza ili disertacija:

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Milenković, Miloš. 2006. *Teorija etnografije u savremenoj antropologiji (1982-2002)*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Veb sajt:

Veb sajt se navodi unutar tekućeg teksta ili u fusnoti, i obično se izostavlja iz liste referenci. Ukoliko autor želi da veb stranicu stavi u listu referenci, to može učiniti na sledeći način:

Howard, Clark. 2001. *The True Story of Charyl Chessman*. Dostupno na: www.crimelibrary.com/classics3/chessman/index.htm

Jedinica iz onlajn baze podataka:

Onlajn baze podataka obično se citiraju u tekstu isto kao i druge reference, a u spisku literature dodaje se njihova veb strana. Primeri:

U tekstu – (Cambridge Dictionary Online)

U spisku referenci – Cambridge Dictionary Online. Dostupno na: <http://dictionary.cambridge.org>

U tekstu – (ProQuest Information and Learning)

U spisku referenci – ProQuest Information and Learning. „Interdisciplinary – Dissertations & Theses”. Dostupno na: <http://proquest.umi.com/login/user>

NAPOMENA:

- Recenzija i objavljivanje radova su besplatni.
- Autorima će PDF datoteka koja sadrži njihov prihvaćeni rad biti poslata besplatno, elektronskom poštom.
- Elektronska verzija rada biće dostupna na internet stranici časopisa, <http://slovinci.rs>, i može se koristiti u skladu sa uslovima licence Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).
- Prilozi se ne vraćaju autorima.
- Molimo autore da pogledaju, popune i pošalju Redakciji **Autorsku izjavu i Ugovor o prenosu autorskih prava**, koji se nalaze u impresumu časopisa, na sajtu Nacionalnog saveta slovenačke nacionalne manjine.

Redakcija Slovenike

Politika časopisa

Časopis *Slovenika*: časopis za kulturo, znanost in izobraževanje (v nadaljevanju *Slovenika*) izhaja letno na način odprtega dostopa.

V časopisu *Slovenika* se objavlja strokovne in znanstvene prispevke s področja kulture, znanosti, izobraževanja, arhivistike, umetnosti in likovnega ter književnega ustvarjanja avtorjev, ki se s temi področji ukvarjajo, navezujejo pa se na življenje in delovanje slovenske nacionalne manjšine v Srbiji oziroma na slovensko prebivalstvo, ki živi in prebiva v Srbiji.

Kategorije poslanih del morajo biti sledeče: izvorni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, znanstvena kritika / kritika, polemika, novica, sestavek, pregled, prikaz, kronika, bibliografija, prevzeti članek, prevod, kot tudi intervju o pomembnih osebnostih. V časopisu se lahko objavljajo tudi dela študentov slovenskega jezika in ostalih disciplin, ki po vsebini ustrezajo tematiki časopisa.

Izidejo lahko posebne številke časopisa s specifično tematiko in gostujočim urednikom, kot tudi besedila, napisana kot odziv na povabilo, ki se posvečajo izbrani temi določene številke časopisa.

Vsi prispevki morajo biti napisani v slovenskem ali srbskem jeziku (cirilica / latinica). Naslov prispevka, povzetek in ključne besede *Slovenika* objavlja v srbskem, slovenskem in angleškem jeziku.

Dolžnosti urednika

Glavni urednik časopisa *Slovenika* poda končno odločitev o tem, kateri rokopisi bodo objavljeni. Urednik svoje odločanje uravnava v skladu z uredniško politiko in pri tem upošteva zakonske predpise, ki se nanašajo na obrekovanje, kršenje avtorskih pravic in plagijatorstvo.

Urednik ne sme imeti nikakršnih navzkrižnih interesov v zvezi s predloženim rokopisom. Če se ti vendarle pojavijo, o izboru recenzentov in o usodi rokopisa odloča uredništvo. Ker je identiteta avtorjev in recenzentov tajna, je urednik dolžan zagotoviti njihovo anonimnost.

Urednik je dolžan, da svojo presojo o rokopisu izvede na podlagi njegove vsebine, brez predsodkov, povezanih z raso, spolom, vero, etničnim poreklom ali politiko.

Urednik neobjavljenega materiala iz predloženih rokopisov ne sme uporabljati za svoja raziskovanja, razen če za to pridobi dovoljenje avtorja.

Dolžnosti avtorjev

Avtorji zagotavljajo, da rokopis predstavlja njihov originalni doprinos, da pred tem še ni bil objavljen in da ni predlagan za objavo nekje drugje. Avtorji prav tako zagotavljajo, da rokopis po objavi v časopisu *Slovenika* ne bo objavljen v drugi publikaciji, ne glede na jezik publikacije, brez da bi o tem pridobili soglasje lastnika avtorskih pravic.

Avtorji zagotavljajo, da z njihovim rokopisom niso kršene pravice drugih oseb in da založnik ne nosi nobene odgovornosti, če se pojavijo kakršnekoli zahteve za nadomestitev škode.

Avtorji nosijo vso odgovornost za vsebino predloženih rokopisov in veljavnost objavljenih podatkov, za katere morajo pridobiti dovoljenje za objavo s strani vseh, ki so v raziskovanje vključeni.

Avtorji, ki želijo, da prispevek vključuje slike ali dele besedila, ki so že bili nekje objavljeni, so dolžni pridobiti soglasje nosilca avtorskih pravic in ga predložiti skupaj s predloženim prispevkom. Material, za katerega niso priloženi tovrstni dokazi, se smatra za originalno avtorsko delo.

Avtorji zagotavljajo, da so kot avtorji navedene samo tiste osebe, ki so pomembno prispevale k vsebini rokopisa, oziroma da so vse osebe, ki so pomembno prispevale k vsebini rokopisa, navedene kot avtorji.

Avtorji morajo izpolnjevati etične standarde, ki se nanašajo na znanstvenoraziskovalno delo, ki ne sme biti plagiat. Avtorji prav tako zagotavljajo, da rokopis ne vsebuje neutemeljenih ali nezakonitih trditev in da ne krši pravic drugih oseb.

U primeru, da avtorji po objavi v svojem prispevku odkrijejo pomembno napako, so dolžni o tem takoj obvestiti urednika ali založnika in z njim sodelovati, da se prispevek umakne iz publikacije oziroma popravi.

O recenzijem postopku

Prispele rokopise iz kategorij znanstvenih in strokovnih del urednik najprej posreduje v predrecenzijo redakciji, kjer se ugotavlja, če je besedilo napisano v skladu s politiko časopisa. Prispela dela, odobrena s strani redakcije, glavni urednik nato pošlje dvema strokovnjakoma s področja tiste znanosti, s katero se določeno delo ukvarja, in pri tem predloži recenzijski obrazec. Recenzijski obrazec vsebuje niz vprašanj, na katera je treba odgovoriti in ki recenzenta usmerjajo, katere aspekte je ob sprejemanju odločitve glede objave rokopisa treba posebej upoštevati. V zaključnem delu obrazca morajo recenzenti navesti svoje opazke in predloge, kako bi se predloženi rokopis dalo izboljšati; podane komentarje se z namenom vnašanja potrebnih sprememb brez navedenih imen recenzentov pošlje avtorjem. Rok za predložitev popravljenega besedila je 10 dni od datuma, ko je bila avtorju poslana recenzija. Avtor sam odloča, ali bo upošteval predloge recenzentov ali ne in o tem obvesti redakcijo, na kar redakcija sprejme dokončno odločitev glede objave prispevka.

Če odločitve dveh recenzentov niso enake (sprejeto / zavrnjeno), glavni urednik lahko za mnenje vpraša druge recenzente. Končni izbor recenzentov spada med diskrecijske pravice urednika. Recenzijski list recenzentu pošlje poslovni sekretar redakcije *Slovenike*.

Recenzent je dolžan, da v roku treh tednov preda zaključeno recenzijo dela.

Plagiatorstvo

Plagiatorstvo oziroma prevzemanje tujih idej, besed ali drugih oblik kreativnega izražanja in predstavljanje le-teh kot svojih predstavlja grobo kršenje znanstvene etike. Plagiatorstvo lahko vključuje tudi kršenje avtorskih pravic, ki je po zakonu kaznivo.

Kot plagiat se obravnava sledeče:

- dobesedno ali skoraj dobesedno prevzemanje ali namerno parafraziranje (z namenom prikrivanja plagiata) delov besedil drugih avtorjev brez jasnega navajanja njihovega izvora ali označevanja kopiranih fragmentov (na primer z znaki za citiranje);
- kopiranje slik ali tabel iz tujih del brez pravilnega navajanja njihovega izvora in/ali brez dovoljenja za njihovo uporabo s strani avtorjev ali nosilcev avtorskih pravic.

Rokopisi, za katere obstajajo jasni pokazatelji, da so plagiat, bodo avtomatsko zavrnjeni. Če se ugotovi, da je prispevek, objavljen v časopisu *Slovenika*, plagiat, bo le ta preklican, od avtorja pa se v tem primeru zahteva, da avtorjem originalnega besedila pošlje pisno opravičilo, prav tako se z njim prekine sodelovanje.

Odprt dostop

Časopis *Slovenika* je dostopen na način odprtega dostopa. Članke, objavljene v časopisu, je mogoče brezplačno prevzeti s spletne strani časopisa in koristiti v skladu z licenco Creative Commons Autorstvo-Nekomercialno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

Časopis *Slovenika* ne zaračunava APC (Article Processing Charge).

Samoarhiviranje

Časopis *Slovenika* omogoča avtorjem, da deponirajo tako sprejeto (recenzirano, Author's Post-print) kot zaključno, objavljeno različico rokopisa (Publisher's version/PDF) v PDF formatu v institucionalni repozitorij nekomercialne baze podatkov, da omenjeni različici besedila objavijo na osebnih internetnih straneh ali na spletni strani institucije, pri kateri so zaposleni, vendar v skladu z določili licence Creative Commons Autorstvo-Nekomercialno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), in sicer kadarkoli po objavi v časopisu. Pri tem so dolžni navesti DOI oznako članka v obliki interaktivne spletne povezave, založnike kot nosilce avtorskih pravic in ostale bibliografske podatke o časopisu.

Avtorske pravice

Ko je rokopis sprejet v objavo, avtorji prenesejo svoje avtorske pravice na založnika, in sicer s podpisom Pogodbe o prenosu avtorskih pravic, ki je dostopna na spletni strani Nacionalnega sveta. V primeru, da rokopis ni sprejet v objavo v časopisu, avtorji zadržijo vse pravice.

Navodila za pošiljanje rokopisov

Rokopise se pošilja po elektronski pošti (v obliki word dokumenta) na naslov redakcije: nacionalnisvet@eunet.rs. Rok za predložitev prispevkov je 1. julij.

S predložitvijo rokopisa avtorji zagotavljajo, da predloženo delo še ni bilo objavljeno (razen v obliki povzetka na konferenci ali kot del objavljenega predavanja, preglednega članka ali teze); da delo ni v obravnavi za objavo pri drugem založniku ali v okviru neke druge publikacije; da je objava odobrena s strani vseh soavtorjev, če ti obstajajo, tako kot implicitno ali eksplicitno tudi s strani pristojnih organov ustanove, v kateri je potekalo raziskovanje.

Ob pošiljanju rokopisov morajo avtorji obvezno navesti: ime in priimek, institucijo, kjer so zaposleni, elektronski naslov. Če je avtorjev več, je treba vse te podatke navesti za vsakega posamezno.

Skupaj z rokopisom besedila je obvezno treba poslati naslov, povzetek in ključne besede, besedilo zahvale, reference, seznam tabel in seznam ilustracij. Položaj slik in tabel je treba v besedilu označiti (slik in tabel ni treba vključiti v datoteko z rokopisom; dostavlja se jih v posebni datoteki ustreznega formata).

Avtorji, ki pošiljajo besedilo v srbskem / slovenskem jeziku, morajo sami izbrati, ali naj bo njihov članek objavljen v latinici ali v cirilici, in sicer tako, da pošljejo besedilo, natipkano v zeleni pisavi.

Vsi rokopisi, sprejeti za tisk, so lektorirani in recenzirani, nakar avtorji v roku 10-ih dni od prejema pregledanega rokopisa vnesejo potrebne lektorske in recenzijske spremembe.

Povzetek naj ne bo daljši od 200 besed in naj vključuje kratek pregled metod ter najpomembnejše ugotovitve dela, in sicer na način, da se ga lahko uporabi za indeksiranje v referenčnih periodičnih publikacijah in bazah podatkov. V povzetku ni treba navajati referenc. Povzetek je treba predložiti v srbskem, slovenskem in angleškem jeziku.

Ključne besede (največ 5) se navajajo v posebni vrstici pod povzetkom dela. Ključne besede morajo biti relevantne glede na temo in vsebino dela. Dober izbor ključnih besed je pogoj za ustrezno indeksiranje dela v referenčnih periodičnih publikacijah in bazah podatkov. Ključne besede je treba navesti v srbskem, slovenskem in angleškem jeziku.

Način oblikovanja, kategorije in obseg rokopisa

Avtorji so dolžni, da se držijo navodil za pripravo prispevkov. Rokopisi, v katerih ta navodila niso upoštevana, bodo brez recenzije zavrženi.

Za pripravo besedil je treba uporabljati program Word. Rokopise je treba poslati v doc ali docx formatu.

Rokopise je treba poslati v A4 formatu, font Times New Roman (12pt) z velikostjo razmika med vrsticami 1,0. Opombe naj bodo v fontu Times New Roman (10pt) z enojnim razmikom med vrsticami. Struktura rokopisa lahko vključuje poglavja in podpoglavja. Naslovov, poglavij in podpoglavij, kot tudi vsega ostalega, kar ne spada pod zgoraj navedene dele besedila, avtorji ne oblikujejo, saj to stori redakcija v skladu s svojim lastnim načinom oblikovanja. Besedilu je treba priložiti navedbo številke projekta in vir njegovega financiranja (če gre za delo, napisano v okviru znanstvenega projekta), kot tudi zahvalo in podobne komentarje.

Odlomke je treba zamakniti, ne pa ločevati s praznimi vrsticami. Narekovanji se uporabljajo za citate znotraj besedila, opuščaji (apostrofi) pa za ločene citate. Tabele, grafi, sheme, slike in ilustracije morajo biti natančno naslovljeni, oštevilčeni in opremljeni z razlago.

Redakcija si pridržuje pravico do preloma in opreme besedila ter ilustracij v skladu s formatom časopisa.

V **kategoriji originalnih in preglednih znanstvenih prispevkov** je glede na znake skupaj s presledki maksimalen obseg dela sledeč: za izvorni znanstveni članek – do 70 000 znakov; za pregledni članek – do 45 000 znakov; za znanstvene kritike in polemike – 20 000 znakov; za preglede ali ocene – do 10 000 znakov, za kronike – do 6000 znakov; povzetek naj obsega do 200 besed; ključnih besed naj bo do 5.

Slike, risbe in druge ilustracije morajo biti kvalitetne. Grafične priloge je treba predložiti v elektronski obliki, pri čemer je v primeru risb obvezno treba uporabljati Line art. Grafične priloge naj bodo posredovane v resoluciji od 600 dpi v primeru risb in v resoluciji od 300 dpi v primeru fotografij. V primeru, da avtor grafične priloge vključi v svoj word dokument, jih mora obvezno posredovati tudi v obliki posebnih dokumentov, in sicer v formatih tif, pdf ali jpg.

Redakcija si pridržuje pravico do odločitve glede fleksibilnosti teh zahtev v posameznih primerih.

Poleg znanstvenih in strokovnih člankov časopis sprejema tudi različne vrste besedil, katerih priprava za objavo je drugačna. Kadar gre za sestavek, komentar, kroniko, pregled ali oceno, poročilo, bibliografijo in podobna besedila, za njihovo oblikovanje niso predpisane posebne zahteve, razen tistih tehnične narave, ki veljajo tudi za vse ostale prispevke.

Način obveznega in enotnega citiranja

Avtorji morajo v primeru citiranja in navajanja literature uporabljati **izključno** obliko Chicago Manual of Style – author-date.

Podrobnejša navodila se nahajajo na internetni strani:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

- **Citiranje znotraj besedila.** V besedilu se v oklepaju navaja priimek avtorja in leto izida ustrezne bibliografske enote, in sicer brez vejice med obema, po potrebi se zraven navede tudi številka strani, ločena z vejico, npr. (Pejović 2008) ali (Pejović 2008, 37) ali (Kodela in dr. 2006, 25–9).

- Seznam literature (reference) na koncu prispevka mora upoštevati abecedni red glede na priimke avtorjev. Če se navaja več bibliografskih enot istega avtorja z isto letnico izida, jih je treba dodatno označiti z malimi prvimi črkami abecede.

- Opombe na dnu strani morajo vsebovati manj pomembne detajle, dodatna pojasnila, podatke o uporabljenih virih (na primer o znanstvenem gradivu, internetnih straneh, priročnikih ipd.), vendar ne morejo nadomestiti citiranja literature. Citiranje posameznega avtorja v opombi je enako načinu citiranja v tekstu.

Načini navajanja v seznamu literature

Knjige (monografije):

Če je avtorjev več (dva, trije ali več), se zapiše priimek prvega avtorja, kateremu se doda imena in priimke ostalih avtorjev. Pri citiranju v besedilu se navede samo ime prvega avtorja in okrajšavo *in dr.* oziroma *et al.* Za naslovom knjige se najprej navede kraj izida in potem, ločeno z dvopičjem, založnika. Če

je založnikov več, se jih medsebojno loči s pomišljajem. Če obstaja več mest izida, se navede samo ime prvega mesta.

Cvetko, Dragotin. 1952. *Davorin Jenko i njegovo doba*. Beograd : Naučna knjiga.

Đukanović, Vlado in Maja Đukanović. 2005. *Slovenačko-srpski i srpsko-slovenački rečnik*. Ljubljana : Pasadena.

Kodela, Slobodan A., Danijela Stojanović, Sonja Cvetković. 2006. *Slovinci muzičari u niškom kraju = Slovenci glazbeniki v Nišu in okolici*. Niš : Slavenska kulturna skupnost »France Prešeren«.

Urednik monografije ali zbornika:

Pejović, Roksanda (ur.) 2008. *Allegretto giocoso : stvaralački opus Mihovila Logara*. Beograd : Fakulteta za glasbo.

Trebše-Štolfa, Milica (ur.) 2001. *Slovensko izseljenstvo : zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica.

Poglavje v monografiji ali zborniku:

Zeković, Dragomir. 2004. »Svetopolk Pivko (1910–1987)«. V *Život i delo srpskih naučnika* 9, ur. Vladan D. Đorđević, 287–328. Beograd : Srbska akademija znanosti in umetnosti.

Maricki Gađanski, Ksenija. 2009. »Klasičarska aktivnost Albina Vilhara«. V *Antički svet, evropska i srpska nauka : zbornik radova*, ur. Ksenija Maricki Gađanski, 208–213. Beograd : Društvo za antične študije Srbije : Službeni glasnik.

Uvod, predgovor in podobni deli knjige:

V besedilu – (Bronner 2005, xiii-xx)

Bronner, Simon J. 2005. Introduction to *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*, ed. Simon J. Bronner, xi-xxv. Bloomington: Indiana University Press.

Članek v tiskanem časopisu:

Bižić Omčikus, Vesna. 2003. Niko Županič v Etnografskem muzeju v Beogradu. *Etnolog : glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 13 (64) : 273–283.

Mišić, Darko. 2009. Starograđanin Odon Vertovšek proslavio stoti rođendan. *Informator Opštine Stari grad* 25 : 4.

Članek iz dnevnega ali periodičnega tiska z ali brez imena avtorja članka:

Članek iz dnevnega tiska je lahko citiran znotraj besedila brez posebne navajanja v seznamu literature, in sicer na naslednji način: »Kot je zapisal Bryson v New York Timesu 20. junija 2008, ...«, ali z opombo v oklepaju za ustreznim stavkom (*Večernje novosti*, 25. junij 2007). V kolikor avtor želi tovrstno navedbo uvrstiti na seznam referenc, naj to stori na naslednji način:

Niederhorn, William S. 2002. A scholar recants on his »Shakespeare« discovery. *New York Times*, June 20.

Večernje novosti. 2007. Godine bez traga. *Večernje novosti* 25. junij.

Prikaz knjige:

Radović, Srđan. 2009. Kontinuirano istraživanje zajednice Srba u Mađarskoj. Prikaz knjige (*Ni*) *ovde (ni) tamo: Etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka* Mladene Prelić. *Antropologija* 7 : 161–2.

Teza ali disertacija:

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Milenković, Miloš. 2006. *Teorija etnografije u savremenoj antropologiji (1982-2002)*. Doktorska disertacija. Univerza v Beogradu – Filozofska fakulteta.

Internetna stran:

Internetno stran se navede v tekočem besedilu ali v opombi, v seznamu literature pa se jo ponavadi izpusti. V kolikor avtor internetno stran vseeno želi navesti v seznamu referenc, to lahko stori na naslednji način:

Howard, Clark. 2001. *The True Story of Charyl Chessman*. Dostopno na: www.crimelibrary.com/classics3/chessman/index.htm

Enota iz elektronske baze podatkov:

Spletno bazo podatkov se v besedilu navede enako kot druge reference, v seznamu literature pa je treba dodati njeno internetno stran. Primeri:

V besedilu – (Cambridge Dictionary Online)

V seznamu literature – Cambridge Dictionary Online. Dostopno na: <http://dictionary.cambridge.org>

V besedilu – (ProQuest Information and Learning)

V seznamu literature – ProQuest Information and Learning. »Interdisciplinary – Dissertations & Theses«. Dostopno na: <http://proquest.umi.com/login/user>

OPOMBA:

- Recenzija in objavlanje prispevkov sta brezplačna.
- Avtorjem se PDF datoteko z njihovim sprejetim prispevkom brezplačno pošlje preko elektronske pošte.
 - Elektronska različica prispevka je dostopna na internetni strani časopisa <http://sloveni.rs> in se jo lahko uporablja v skladu s pogoji licence Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).
- Prilog se avtorjem ne vrača.
- Avtorje naprošamo, da pregledajo, izpolnijo in pošljejo redakciji **Izjavo o avtorstvu** in **Pogodbo o prenosu avtorskih pravic**, ki se nahajata v impresumu časopisa na internetni strani Nacionalnega sveta slovenske nacionalne manjšine.

Redakcija *Slovenike*

Journal policy

Slovenika: Journal for Culture, Science and Education (hereinafter referred to as *Slovenika*) is an annual Open Access journal.

The journal *Slovenika* publishes technical and research papers dealing with culture, science, education and archival studies, as well as art and literary works. Contributions published in *Slovenika* are related to the life and work of the Slovenian national minority in Serbia, i.e. the Slovenian population in Serbia.

Slovenika publishes the following types of papers: original research articles, review articles, critical reviews, discussions, communications, technical studies, retrospective articles, book and exhibition reviews, chronicles, bibliographies, reprints and translated papers, as well as interviews with eminent persons. The journal may also publish papers authored by the students of the Slovenian language and other disciplines that fall within the scope of the journal.

Slovenika may also publish special thematic issues edited by a guest editor, as well as invited papers on a featured topic.

Contributions may be submitted in the Slovenian or Serbian (both Cyrillic and Latin alphabets) languages. In *Slovenika*, the titles of papers, abstracts and keywords are provided in Serbian, Slovenian and English.

Editorial Responsibilities

The Editor-in-Chief is responsible for deciding which manuscripts submitted to *Slovenika* will be published. The editor is guided by the journal policy and constrained by legal requirements in force regarding libel, copyright infringement and plagiarism.

The Editor-in-Chief must hold no conflict of interest with regard to the manuscripts he/she considers for publication. If there is such a conflict of interest in relation to his/her handling of a submission, the selection of reviewers and all decisions on the manuscript shall be made by the Editorial Board. As the journal uses double-blind peer review, the Editor-in-Chief shall ensure that reviewers remain anonymous to authors and *vice versa*.

The Editor-in-Chief shall evaluate manuscripts for their intellectual content free from any racial, gender, sexual, religious, ethnic, or political bias.

Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in an Editor-in-Chief's own research without the express written consent of the author.

Authors' Responsibilities

Authors warrant that their manuscript is their original work that it has not been published before and is not under consideration for publication elsewhere. Authors also warrant that the manuscript is not and will not be published elsewhere (after the publication in *Slovenika*) in any other language without the consent of the copyright holder(s).

Authors warrant that the rights of third parties will not be violated, and that the publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions, the validity of the presented results and must make sure that they have permission from all involved parties to make the data public.

Authors wishing to include figures or text passages that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s) and to include evidence that such permission has been granted when submitting their papers. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authors must make sure that only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

Authors must abide to the ethical standards that apply to research and their submissions must not contain plagiarism. Authors affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published work, it is the author's obligation to promptly notify the Editor-in-Chief or publisher and cooperate with them to retract or correct the paper.

Peer Review

The submitted research and technical papers are subject to pre-evaluation by the Editorial Board. The purpose of pre-evaluation is to determine whether a manuscript complies with the journal policy. The Editor-in-Chief sends manuscripts approved by the Editorial Board to two experts in relevant fields. Each manuscript is accompanied with a reviewers' evaluation form, which contains questions meant to help referees cover all aspects that should be taken into consideration in order to decide the fate of a submission. In the final section of the evaluation form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript; these are sent to authors, without the names of the reviewer, and the authors are required to make necessary corrections within ten days from receiving the reviewers' reports. The author decides whether he/she will accept the reviewers' suggestions and informs the Editorial Board about his/her decision.

If the decisions of the two reviewers are not the same (accept/reject), the Editor-in-Chief may assign additional reviewers. The choice of reviewers is at the discretion of the Editor-in-Chief. The reviewer's form is sent to a reviewer by the Editorial Secretary of *Slovenika*.

The reviewers should submit their reviews within three weeks.

Plagiarism

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action.

Plagiarism includes the following:

- Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment (for example, using quotation marks);
- Copying figures or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the ORIGINAL author or the copyright holder.

Any paper which shows obvious signs of plagiarism will be automatically rejected. In case plagiarism is discovered in a paper that has already been published by the journal, the paper will be retracted and its authors will be required to send a written apology to the authors of the original paper. The journal will stop receiving contributions from the authors who plagiarized somebody else's work.

Open Access

The journal *Slovenika* is an Open Access Journal. The papers published in *Slovenika* can be downloaded free of charge and used under the Creative Commons–Attribution–NonCommercial–NonDerivatives 3.0 Serbia license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

The journal *Slovenika* does not charge APCs (Article Processing Charges).

Self-Archiving

The journal *Slovenika* allows authors to deposit both the accepted (peer-reviewed, Author's Post-print) version and the final, published (Publisher's version/PDF) of a published article in an institutional repository and non-commercial repositories, or to publish it on Author's personal website and/or departmental website under the Creative Commons–Attribution–NonCommercial–NonDerivatives 3.0 Serbia license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), at any time after publication. The publishers, as the copyright holders and the source (including all bibliographic data), and a link must be made to the article's DOI.

Copyright

Once the manuscript is accepted for publication, authors shall transfer the copyright to the Publisher by signing the Copyright Transfer Agreement that can be downloaded from the website of the National Council. If the submitted manuscript is not accepted for publication by the journal, all rights shall be retained by the author(s).

Submission Instructions

Manuscripts should be submitted by email (as MS Word documents) to the Editorial Board: nacionalnisvet@eunet.rs. The submission deadline is July 1.

By submitting a manuscript authors warrant that their contribution to the journal is their original work, that it has not been published before (except

as a conference abstract, a part of a published lecture, a review article or a PhD thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, and that its publication has been approved by all co-authors, if any, and tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

When submitting a manuscript, authors should always provide their first name and surname, affiliation and e-mail. If there are multiple authors, this information should be provided for each author.

Apart from the text of the manuscript, each submission should contain the title, abstract, keywords, acknowledgments, references, a list of tables and a list of illustrations. The position of figures and tables should be indicated in the text (tables and figures should not be included in the manuscript. They should be submitted as separate files in appropriate formats).

Authors who submit manuscripts in the Serbian language may choose whether they wish to have their articles published in the Cyrillic or Latin alphabet. They need to type the manuscript in the desired alphabet.

All accepted manuscripts are subject to copyediting. Authors should verify and enter the necessary corrections within ten days from receiving the copyeditor's suggestions.

Abstract should not exceed 200 words and should contain a short review of the method and the most important results of work, so that its original text can be used in referential periodicals and databases. Do not include citations in the abstract. The abstract should be provided in Serbian, Slovenian and English.

Keywords (up to five) are listed in a separate line after the abstract. Keywords should be relevant to the topic and content of the paper. An accurate list of keywords will ensure correct indexing of the paper in referential periodicals and databases. Keywords should be provided in Serbian, Slovenian and English.

Formatting, categories of papers and manuscript length

Authors must follow the submission instructions strictly. The manuscripts that do not comply with instructions will be rejected without review.

Manuscript should be written using MS Word and submitted as doc or docx files.

The paper format should be A4, font Times New Roman (12pt), line spacing 1.0. Footnotes should be typed using Times New Roman (10pt), line spacing 1.0. The structure of the manuscript may include chapters and subchapters. Please do not apply any special formatting to titles, chapters, subchapters, or any other structural elements. The formatting will be done by the Editorial Office in accordance with the journal's page layout. Authors should specify the project code and funders (if the manuscript is a result of a research project) and include acknowledgments and similar comments, if appropriate.

Paragraphs should be indented and not separated with blank lines. Double quotation marks should be used to mark quotes in the text, and single quotation marks to mark quotes within quotes. Tables, graphs, diagrams, images and illustrations should be supplied with appropriate captions, numbers and accompanying explanations.

The Editorial Office reserves the right to adjust the layout of the text and illustrations to the standard layout of the journal.

The following text length limits apply in **original research papers and reviews**: up to 70,000 characters (original research papers); up to 45,000 characters (review articles); up to 20,000 characters (critical reviews and discussions); up to 10,000 characters (book and exhibition reviews); up to 6,000 characters (chronicles); up to 200 words (abstracts); up to five words (keywords).

Images, drawings and other illustrations should be of good quality. All graphic images must be submitted in an electronic format at the minimum resolution of 600 dpi for line art, and 300 dpi for photos. The authors who insert graphic images in MS Word documents must also provide the same images and as separate TIF, PDF or JPG documents.

In certain cases, the Editorial Office may assume a more flexible approach to these requirements.

Along with research and technical papers, the journal is also open to various types of contributions. Accordingly, the technical requirements that they have to meet are different. As far as technical studies, comments, chronicles, book and exhibition reviews, bibliographies and similar contributions are concerned, they do not have to meet any special requirements except for the technical ones, which also apply to other types of contributions.

Uniform citation style

Authors **are required** to format references according to the Chicago Manual of Style – author-date.

Detailed information can be found on the web page:
http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

- **In-text citations.** The author's name and publication year of a particular bibliographic entry are given in parentheses; there is no comma between the author's surname and the publication year; if necessary, a page number may be cited and it is separated by a comma, e.g.: (Pejović 2008), or (Pejović 2008, 37), or (Kodela et al. 2006, 25–9).

- The references in the bibliography (list of references) at the end of a paper are listed in the order of the Cyrillic or Latin alphabet according to the author's surname. If several bibliographic entries belong to the same author and have the same publication year, lowercase letters of the alphabet are added.

- Footnotes (notes) at the bottom of the page should include less important details, additional explanations, citations of used sources (such as unpublished materials, websites, manuals, etc.) but they cannot substitute the list of references. Citations in footnotes shall conform to the same format as in-text citations.

Bibliographic citations in the reference list

Books (monographs):

In case a book has two, three or more authors, the surname of the first author is followed by the names and surnames of other authors. In in-text citations, only the surname of the first author followed by the abbreviation *i dr.*

or *et al.* is given. The title of the book is followed by the publication place and the publisher, separated by a colon. If there are multiple publishers, they are separated by dashes. If there are more places of publication, only the name of the first city is given.

Cvetko, Dragotin. 1952. *Davorin Jenko i njegovo doba*. Beograd : Naučna knjiga.

Đukanović, Vlado i Maja Đukanović. 2005. *Slovenačko-srpski i srpsko-slovenački rečnik*. Ljubljana : Pasadena.

Kodela, Slobodan A., Danijela Stojanović, Sonja Cvetković. 2006. *Slovenski muzičari u niškom kraju = Slovenci glazbeniki v Nišu in okolici*. Niš : Slovenačka kulturna zajednica „France Prešern“.

Editors of monographs or collections of papers:

Pejović, Roksanda (ur.) 2008. *Allegretto giocoso : stvaralački opus Mihovila Logara*. Beograd : Fakultet Muzičke umetnosti.

Trebše-Štolfa, Milica (ur.) 2001. *Slovensko izseljenstvo : zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana : Združenje Slovenska izseljenska matica.

Chapters in a monograph or a collection of papers:

Zeković, Dragomir. 2004. „Svetopolk Pivko (1910–1987)”. In *Život i delo srpskih naučnika 9*, ur. Vladan D. Đorđević, 287–328. Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti.

Maricki Gađanski, Ksenija. 2009. „Klasičarska aktivnost Albina Vilhara”. In *Antički svet, evropska i srpska nauka : zbornik radova*, ur. Ksenija Maricki Gađanski, 208–213. Beograd : Društvo za antičke studije Srbije : Službeni glasnik.

Introductions, prefaces and similar book parts:

In-text citation (Bronner 2005, xiii–xx)

Bronner, Simon J. 2005. Introduction to *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*, ed. Simon J. Bronner, xi–xxv. Bloomington: Indiana University Press.

Articles in print journals:

Bižić Omčikus, Vesna. 2003. Niko Županič v Etnografskem muzeju v Beogradu. *Etnolog : glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 13 (64) : 273–283.

Mišić, Darko. 2009. Starograđanin Odon Vertovšek proslavio stoti rođendan. *Informator Opštine Stari grad* 25 : 4.

Articles in daily press or periodicals, by known or anonymous authors:

References to article from daily press can be made in the text, without being included in the list of references, as follows: “As Niederkorn wrote in *The New York Times* on 20 June 2002 ...”, or they may be placed in parentheses after the corresponding sentence (*Večernje novosti*, 25. jun 2007). If the author wants to include the source in the reference list, the reference should be formatted as follows:

Niederkorn, William S. 2002. A scholar recants on his „Shakespeare” discovery. *New York Times*, June 20.

Večernje novosti. 2007. Godine bez traga. *Večernje novosti* 25. jun.

Book reviews

Radović, Srđan. 2009. Kontinuirano istraživanje zajednice Srba u Mađarskoj. Prikaz knjige (*Ni*) *ovde (ni) tamo: Etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka* Mladene Prelič. *Antropologija* 7 : 161–2.

Theses or dissertations

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Milenković, Miloš. 2006. *Teorija etnografije u savremenoj antropologiji (1982-2002)*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Websites

Websites are cited within the text or in a footnote and are normally not included in the list of references. If an author wishes to include a website in a reference list, the reference should be formatted as follows:

Howard, Clark. 2001. *The True Story of Charyl Chessman*. Available through: www.crimelibrary.com/classics3/chessman/index.htm

Entries form online databases:

Online databases are cited in the text like other references; in the reference list, the reference should be accompanied with an URL, e.g.:

in-text citation: (Cambridge Dictionary Online)

in the list of references: Cambridge Dictionary Online. Available through <http://dictionary.cambridge.org>

in-text citation: (ProQuest Information and Learning)

in the list of references: ProQuest Information and Learning, „Interdisciplinary – Dissertations & Theses”. Available through <http://proquest.umi.com/login/user>

NOTE:

- The peer review and publishing procedures are free of charge.
- Authors will receive the PDF files of their papers for free via e-mail.
- The electronic versions of articles will be available at the journal website <http://slovinci.rs> and they may be used under the Creative Commons–Attribution–NonCommercial–NonDerivatives 3.0 Serbia license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).
- The submitted materials are not returned to authors.
- The authors are required to check the **Author Statement** and the **Copyright Transfer Agreement**, to fill in the documents and send them to the Editorial Office. The documents can be found in the Impressum of the journal, at the website of the National Council of the Slovenian National Minority.

Editorial Office of *Slovenika*

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

008

SLOVENIKA : časopis za kulturu, nauku i obrazovanje =
časopis za kulturo, znanost in izobraževanje / glavni i odgovorni
urednici Maja Đukanović, Biljana Milenković-Vuković. -
[Štampano izd.]- 2015, br. 1- . - Beograd : Univerzitet u Beogradu,
Filološki fakultet : Nacionalni savet slovenačke nacionalne manjine,
2015- (Beograd : SGC).- 24 cm

Godišnje. - Tekst na srp., engl. i sloven. jeziku. - Drugo izdanje na
drugom medijumu: Slovenika (Online) = ISSN 2466-2852
ISSN 2466-555X = Slovenika (Štampano izd.)
COBISS.SR-ID 228313612